

Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Δυτικής Ελλάδος

Σχολή Σ.Ε.Υ.Π.

Τμήμα Νοσηλευτικής

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΜΕΛΕΤΗ ΤΟΥ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ ΣΕ
ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ
ΕΛΛΑΔΟΣ

Επιβλέπων Καθηγητής: Κεφαλικός Αντώνιος

Επιμέλεια: Σακκάτου Αμαλία
Σιδέρη Δήμητρα
Σκιαδά Παρασκευή

Πάτρα 2017

ΜΕΛΕΤΗ ΤΟΥ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ ΣΕ
ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ ΤΗΣ ΔΥΤΙΚΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Μετά την ολοκλήρωση της παρούσας πτυχιακής εργασίας θα θέλαμε να αποδώσουμε ευχαριστίες σε όσους πρόσφεραν την πολύτιμη βοήθεια τους καθ' όλη την διάρκεια της εκπόνησής της.

Αρχικά θα θέλαμε ιδιαίτερα και οφείλουμε να ευχαριστήσουμε τον επιβλέπων καθηγητή μας Δρ. Αντώνιος Κεφαλιακός, ο οποίος μας πρόσφερε απλόχερα την στήριξή του, την ενθάρρυνσή του αλλά και τις εξαιρετικές του γνώσεις κατά την συγγραφή της παρούσας εργασίας.

Ακόμη θα θέλαμε να αποδώσουμε ευχαριστίες σε όλους τους διευθυντές, δασκάλους και μαθητές για την άψογη συνεργασία και την διάθεσή τους να μας βοηθήσουν στην συλλογή των ερωτηματολογίων. Χωρίς την πολύτιμη συνεργασία και συγκατάθεσή τους θα ήταν αδύνατη η διεξαγωγή της έρευνας μας.

Επίσης, θα θέλαμε να αποδώσουμε ένα ευχαριστώ και στους ίδιους μας τους εαυτούς που παρά τις δυσκολίες που κληθήκαμε να αντιμετωπίσουμε στην διεξαγωγή της πτυχιακής μας καταφέραμε να την ολοκληρώσουμε.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο σχολικός εκφοβισμός - bullying είναι ένα φαινόμενο νεανικής παραβατικότητας, που εμφανίζεται σε πολλές χώρες του κόσμου και αναφέρεται στη χρήση βίας μεταξύ μαθητών ή συνομηλίκων παιδιών. Αν και το φαινόμενο αυτό υπήρχε πάντα, το ενδιαφέρον των ερευνών ιδιαίτερα τα τελευταία χρόνια το καθιστούν ένα από τα σημαντικότερα και πιο πολυσυζητημένα κοινωνικά φαινόμενα.

Όσον αφορά στις πηγές πληροφόρησής μας, θα λέγαμε πως είναι ιδιαίτερα επαρκείς, χωρίς όμως να μπορούν να χαρακτηριστούν ως απόλυτα πλήρεις για την ανάλυση όλων των πτυχών του θέματος της εργασίας μας. Η ανεπάρκεια αυτή στηρίζεται στο γεγονός ότι το bullying είναι ένα νέο σχετικά φαινόμενο με αποτέλεσμα, ειδικά στην Ελλάδα, να μην υπάρχουν πηγές που να αναφέρονται με σαφήνεια στο θέμα αυτό. Οι πηγές στην πλειονότητά τους αναφέρονταν στο θέμα με τους κλασικούς όρους της επιθετικότητας ή της βίας στο χώρο του σχολείου και σε μικρότερη συχνότητα με τον όρο του σχολικού εκφοβισμού.

Οι πηγές μας περιλαμβάνουν πληροφορίες από βιβλία, άρθρα από εφημερίδες και διεθνή περιοδικά, πληροφορίες από το διαδίκτυο και στατιστικές έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί. Κύριος σκοπός της μελέτης αποτελεί η διερεύνηση της ύπαρξης ή πιθανής εξάρσης του φαινομένου του σχολικού εκφοβισμού στα Δημοτικά Σχολεία της Δυτικής Ελλάδας και της Αττικής. Έναν ακόμη σκοπό αποτελεί η απόκτηση γνώσης και ξεκάθαρης εικόνας πάνω στο θέμα του σχολικού εκφοβισμού, γνώση πάνω στην οποία θα στηριχτεί και η έρευνα που προαναφέρθηκε.

Κατά την εκπόνηση της πτυχιακής κληθήκαμε να αντιμετωπίσουμε αρκετές δυσκολίες όπως η δυσκολία που αφορά την προσέγγιση των διευθυντών των επιλεγόμενων σχολείων ώστε να δεχτούν την εκπόνηση της έρευνας αλλά και ανεύρεση κατάλληλου ερωτηματολογίου όπου θα ήταν προσιτό από τα παιδιά των Δημοτικών Σχολείων. Για να εξασφαλίσουμε την ομαλή διεξαγωγή της παρούσας ερευνάς κατασκευάστηκε ένα ερωτηματολόγιο όπου θα ήταν κατανοητό στους μαθητές.

Η παρούσα εργασία απαρτίζεται από δύο κυρίως μέρη το γενικό μέρος και το ειδικό μέρος. Το γενικό μέρος αποτελείται από 4 κεφάλαια. Το πρώτο κεφάλαιο παρουσιάζει τους ορισμούς που έχουν διατυπωθεί για το σχολικό εκφοβισμό και την περιγραφή του φαινομένου αυτού, ενώ το δεύτερο τα είδη του σχολικού εκφοβισμού και οι χώροι εκδήλωσής του φαινομένου αυτού. Το τρίτο κεφάλαιο σκιαγραφεί το προφίλ των παιδιών ως θύματα και θύτες του σχολικού εκφοβισμού και επιχειρεί να αναλυθούν οι αιτίες και οι επιπτώσεις που δημιουργεί το φαινόμενο. Επιπλέον σε αυτό το κεφάλαιο αναφέρονται οι τρόποι αντιμετώπισης, οι δράσεις και τα προγράμματα κατά του φαινομένου και τέλος ο ρόλος αλλά και η συμβολή του νοσηλευτή στον εκφοβισμό. Τέλος, στο τέταρτο κεφάλαιο δίνονται οι πιθανές ενδείξεις θυματοποίησης του παιδιού προς τους γονείς και εκπαιδευτικούς και ο εκφοβισμός στα άτομα με ιδιαιτερότητες.

Στη συνέχεια ακολουθεί το ειδικό μέρος. Η έρευνα μας διεξήχθη σε Δημοτικά Σχολεία του Δυτικής Ελλάδας με στόχο τη διερεύνηση της ύπαρξης του φαινομένου στα σχολεία αυτά. Συγκεκριμένα, το ερευνητικό μέρος της παρούσας εργασίας αποτελείται από δύο κεφάλαια. Το πέμπτο κεφάλαιο περιλαμβάνει το σκοπό και τη μεθοδολογία της έρευνας

μας, ενώ στο έκτο παρουσιάζονται τα αποτελέσματα από την ανάλυση των ερωτηματολογίων, η συζήτηση των αποτελεσμάτων, συσχετίσεων και τα συμπεράσματα μας.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Αποτελεί πλέον κοινή παραδοχή ότι τα περιστατικά βίας είναι όλο και πιο συχνά. Η αύξηση της συχνότητας πλήττει ιδιαίτερα τα πλαίσια της οικογένειας και του σχολείου. Μία μορφή επιθετικής συμπεριφοράς είναι και ο εκφοβισμός. Η ειδοποιός διαφορά του από τις υπόλοιπες μορφές επιθετικής συμπεριφοράς και συνάμα το στοιχείο που τον καθιστά ιδιαίτερα επονείδιστο είναι ότι προϋποθέτει διαφορά εξουσίας: το θύμα δεν είναι σε θέση να υπερασπιστεί ικανοποιητικά τον εαυτό του.

Σχέσεις εξουσίας γεννώνται σχεδόν αναπόφευκτα σε κάθε ανθρώπινη ομάδα, οπότε σε κάθε ανθρώπινη ομάδα ελλοχεύει και ο κίνδυνος κατάχρησης ισχύος. Το αν θα συμβεί τελικά ή όχι σε γενικές γραμμές εξαρτάται από την ψυχική συγκρότηση του εν δυνάμει θύτη, την αντίδραση του εν δυνάμει θύματος, την ενδεχόμενη ανοχή έως συνενοχή από την πλευρά των υπόλοιπων μελών της ομάδας και το πλαίσιο λειτουργίας της ομάδας καθ' αυτό.

Η εκδήλωση αυτής της συμπεριφοράς είναι πιθανότερη σε πλαίσια, από όπου το θύμα δεν μπορεί να διαφύγει άμεσα, όπως είναι οι φυλακές, τα ιδρύματα ανηλίκων, αλλά και το εργασιακό περιβάλλον, καθώς επίσης το οικογενειακό. Τέτοιο πλαίσιο συνιστά και το σχολείο, καθώς η μαθητεία είναι υποχρεωτική και η αλλαγή σχολικού περιβάλλοντος του θύματος θα επέφερε και αρνητικές επιπτώσεις στον ίδιο. Η βία στα σχολεία εκδηλώνεται με τη μορφή του εκφοβισμού, των απειλών, του να φέρουν οι μαθητές όπλα, της ανθρωποκτονίας, του ξεσπάσματος πυροβολισμών και των μοιραίων δυστυχημάτων. Η εργασία αυτή καταγίνεται με τον εκφοβισμό στα σχολεία και μάλιστα τον εκφοβισμό μεταξύ της ομάδας συνομηλίκων-συμμαθητών/-ητριών μόνο και όχι από μαθητές/-ήτριες προς 6 δασκάλους, από δασκάλους προς μαθητές/-ήτριες, μεταξύ δασκάλων ούτε από γονείς προς δασκάλους.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στην παρακάτω πτυχιακή αναλύεται και διερευνάται το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού και συγκεκριμένα σε παιδιά Δημοτικών Σχολείων. Αποτελείται από δύο μέρη: το γενικό μέρος και το ειδικό μέρος. Στο γενικό μέρος δίνεται λεπτομερώς ο ορισμός του φαινομένου και παρουσιάζονται οι απόψεις σημαντικών ερευνητών μέσα από διατριβές τους. Μέρος αυτής αποτελεί και η ιστορική αναδρομή όσον αφορά αυτό το είδος εκφοβισμού τόσο σε Ελλάδα όσο και σε διεθνές επίπεδο, ενώ μεγάλη προσοχή δίνεται στα επιδημιολογικά στοιχεία.

Στη συνέχεια παρουσιάζονται τα είδη, τα προβλήματα καθώς και οι λύσεις που δίνονται για το φαινόμενο αυτό, τα οποία έχουν αντληθεί μέσα από διατριβές, έρευνες και μελέτες σημαντικών ερευνητών και επιστημόνων, ενώ παρακάτω δίνονται διεξοδικός τα αίτια και οι επιπτώσεις που θα μπορούσαν να ταυτιστούν με το σχολικό εκφοβισμό. Επιπρόσθετα εμπεριέχονται οι παράγοντες που συντελούν στην εμφάνιση σχολικού εκφοβισμού. Λίγο πριν το τέλος συναντώνται οι ρόλοι όλων των προσώπων που θα μπορούσαν να έχουν σχέση και να εμπλέκονται στον σχολικό εκφοβισμό καθώς και οι δράσεις εναντίον αυτού. Κλείνοντας, στο γενικό κομμάτι της πτυχιακής δίνεται έμφαση στη νοσηλευτική διεργασία που θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί καθώς και στις ενδείξεις που θα μπορούσε να έχει κανείς σχετικά με τη βία μέσα στα σχολεία και εκτός από αυτά.

Τέλος, όσον αφορά το ειδικό μέρος, παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της έρευνας που πραγματοποιήθηκε σε σχολεία της Πάτρας, του Μαραθώνα και του Αργινίου έχοντας δείγμα 278 παιδιών, τα οποία απάντησαν σε 15 ερωτήσεις, δίνοντας σημαντικά συμπεράσματα για την έξαρση του φαινομένου.

Abstract

In the following thesis, the matter of school bullying is analyzed particularly amongst Primary school pupils. It is consisted of two parts: The more generic one and the specific one. As far as the generic part is concerned, this thesis provides a detailed definition of the school bullying matter and also introduces the opinions of distinguished researchers through some of their formal scientific articles. Moreover, in this generic part, school bullying through the course of history is introduced, not only in Greece but also in an international level all the while focusing on this outbreak's cases.

Furthermore, the different kinds of bullying and the problems along with their solutions for this certain kind of violence are stated, which are extracted from a variety of scientific writings, while the causes and the consequences that can be identified with school bullying are also presented. Additionally, the factors that contribute to the emergence of school bullying as formulated by Olweus are involved. Right before the end of the generic part, the roles of the "faces" (perpetrator - bully, victim, spectator) that are involved with bullying come together along with the actions against this kind of violence. The last point of the generic part of this thesis is that the nursing process and the indications of violence inside and outside the school campus are emphasized thoroughly.

Lastly, as far as the specific part of this thesis is concerned, the results of a recently conducted research in Primary schools in the cities of Patras, Marathonas and Agrinio are presented. Specifically, a questionnaire with 15 questions was given to 278 pupils to answer, which gives us decisive proof regarding the outbreak of this phenomenon.

Περιεχόμενα

Κεφάλαιο 1

1.1	Ορισμός του σχολικού εκφοβισμού.....	11
1.2	Το πρόβλημα του σχολικού εκφοβισμού.....	13
1.3	Ιστορική αναδρομή.....	15
1.3.1	Σχολικός εκφοβισμός στην Ελλάδα.....	15
1.3.2	Σχολικός εκφοβισμός σε Διεθνές επίπεδο.....	16
1.4	Επιδημιολογικά.....	18

Κεφάλαιο 2

2.1	Μορφές και υποκατηγορίες του σχολικού εκφοβισμού.....	23
2.1.1	Μορφές του σχολικού εκφοβισμού.....	23
2.1.2	Υποκατηγορίες του σχολικού εκφοβισμού.....	24
2.2	Λεκτικός εκφοβισμός.....	25
2.2.1	Η λεκτική βία: Πως επηρεάζεται το παιδί από ανάλογες πρακτικές.....	25
2.2.2	Η λεκτική βία και τα αποτελέσματά της σε ακαδημαϊκό επίπεδο.....	27
2.2.3	Η λεκτική βία και τα αποτελέσματά της στην συμπεριφορά του παιδιού.....	27
2.2.4	Η λεκτική βία και τα αποτελέσματά της στα συναισθήματα του παιδιού.....	28
2.2.5	Η λεκτική βία και τα αποτελέσματά της στην κοινωνικοποίηση του παιδιού.....	29
2.2.6	Η λεκτική βία και τα αποτελέσματά της στην ενήλικη ζωή του παιδιού.....	29
2.3	Συμπτώματα λεκτικής βίας.....	31
2.4	Σωματικός εκφοβισμός.....	32
2.5	Ψυχολογικός εκφοβισμός.....	34
2.6	Κοινωνικός – Ρατσιστικός εκφοβισμός.....	36
2.7	Διαδικτυακός εκφοβισμός.....	37
2.8	Χώροι εκδήλωσης του σχολικού εκφοβισμού.....	39

Κεφάλαιο 3

3.1	Αιτίες και επιπτώσεις του σχολικού εκφοβισμού.....	41
3.2	Παράγοντες που συντελούν στην εμφάνιση σχολικού εκφοβισμού κατά τον OIweus.....	48
3.3	Ρόλος του θύματος, θύτη και παρατηρητή στον σχολικό εκφοβισμό.....	50
3.3.1	Οι ρόλοι σε επεισόδιο του σχολικού εκφοβισμού.....	50

3.3.2	Ο ρόλος του θύματος του σχολικού εκφοβισμού.....	50
3.3.3	Ο ρόλος του θύτη (bully).....	52
3.3.4	Ο ρόλος του υπερασπιστή του θύματος (defender).....	53
3.3.5	Ο ρόλος του βοηθού του δράστη (assistant) / Υπερασπιστή – Ενισχυτή του δράστη.....	54
3.3.6	Ο ρόλος των μη εμπλεκόμενων (outsiders) / Παρατηρητών (bystanders).....	54
3.4	Τρόποι αντιμετώπισης του σχολικού εκφοβισμού.....	56
3.5	Προγράμματα κατά του σχολικού εκφοβισμού.....	58
3.6	Δράσεις κατά του σχολικού εκφοβισμού.....	59
3.7	Νοσηλευτική παρέμβαση στους θύτες και στα θύματα του σχολικού εκφοβισμού.....	62
3.7.1	Ο ρόλος του νοσηλευτή στον σχολικό εκφοβισμό.....	62
3.7.2	Η ανταπόκριση των νοσηλευτών στην βία.....	64

Κεφάλαιο 4

4.1	Εκφοβισμός κατά ατόμων με ιδιαιτερότητες.....	67
4.2	Ενδείξεις ότι το παιδί μπορεί να έχει πέσει θύμα ενδοσχολικής βίας (για εκπαιδευτικούς).....	70
4.3	Πιθανά σημάδια ότι ένα παιδί θυματοποιείται από τους συμμαθητές του (για τους γονείς).....	71
4.4	Τέσσερεις μύθοι που επικρατούν για την θυματοποίηση.....	72

Κεφάλαιο 5

5.1	Σκοπός της μελέτης.....	75
5.2	Μεθοδολογία της έρευνας.....	76
5.2.1	Πεδίο μελέτης.....	76
5.2.2	Διαδικασία συμπλήρωσης των ερωτηματολογίων.....	77
5.2.3	Ερευνητικό εργαλείο.....	78
5.2.4	Στατιστική ανάλυση.....	79
5.3	Εκτίμηση δυσκολιών κατά την πραγματοποίηση της έρευνας.....	80
5.4	Ηθικά ζητήματα.....	80

Κεφάλαιο 6

Παρουσίαση Αποτελεσμάτων.....	81
Συμπεράσματα.....	102
Βιβλιογραφικές Αναφορές.....	103
Παραρτήματα.....	108
Ερωτηματολόγιο.....	161

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

1.1 Ορισμός του σχολικού εκφοβισμού

Ο σχολικός εκφοβισμός (bullying) είναι η κύρια μορφή με την οποία εμφανίζεται η σχολική βία και αποτελεί εσκεμμένη πράξη, που αποσκοπεί στην πρόκληση σωματικού ή ψυχικού πόνου και στην υποταγή του θύματος. Επιπλέον, το bullying είναι ένα κοινωνικό φαινόμενο το οποίο προυπήρχε σε όλο το φάσμα των χρόνων, ωστόσο τα τελευταία χρόνια έχει παρατηρηθεί έξαρση του φαινομένου παγκοσμίως. Όταν ο εκφοβισμός συμβαίνει στα σχολεία, δημιουργεί ένα μη ασφαλές περιβάλλον και προκαλεί συμπεριφορικές και συναισθηματικές δυσκολίες που μπορούν να παρεμποδίσουν τη μάθηση.¹ Οι θύτες και τα θύματα μπορεί να αντιμετωπίσουν φτωχότερη ψυχοκοινωνική προσαρμογή και ακαδημαϊκά επιτεύγματα, εμπλοκή σε καβγάδες, ξεκίνημα καπνίσματος, φτωχότερες σχέσεις με συμμαθητές, αυξημένη μοναξιά, χρήση αλκοόλ, φτωχότερο σχολικό κλίμα και δυσκολία στην εύρεση φίλων.² Η σχολική και νεανική βία έχει αυξηθεί δραματικά τις τελευταίες δύο δεκαετίες.

Ως bullying ορίζεται η επαναλαμβανόμενη, συστηματική και επιθετική συμπεριφορά μεταξύ των μαθητών η οποία ξεπερνά τα όρια του απλού πειράγματος ή της απλής διαφωνίας. Το «πείραγμα» μπορεί εύκολα να μετατραπεί σε εκφοβισμό όταν το θύμα αισθανθεί πλέον ότι οι πράξεις των άλλων μαθητών φτάνουν σε σημείο να του προκαλέσουν ψυχολογική ή/και σωματική βία με αποτέλεσμα την συναισθηματική δυσφορία και την απομόνωση του. Το bullying, ακόμη, συνεπάγεται με την έλλειψη ισορροπίας στη δύναμη μεταξύ των ατόμων που εκφοβίζουν και του θύματος, καθώς το δεύτερο καθίσταται αδύναμο να υπερασπιστεί τον εαυτό του και παραμένει αβοήθητο μπροστά στους άλλους, γεγονός που οι ειδικοί ονομάζουν μια ασύμμετρης δύναμης σχέση.³

Το bullying είναι η κυριότερη μορφή της σχολικής βίας. Η βία συναντάτε τόσο στο κοινωνικό όσο και στο πολιτισμικό πλαίσιο του σχολικού περιβάλλοντος παίρνοντας διάφορες μορφές όπως είναι σωματική, ψυχολογική, διαδουκτιακή, λεκτική και κοινωνική.

Συναντάτε συχνότερα σε παιδιά διαφορετικής καταγωγής, θρησκείας, κουλτούρας και σε αδύναμους χαρακτήρες ενώ χρησιμοποιούνται διάφορα μέσα για να προκληθεί η βία όπως χειρονομίες, σπρώξιμο, μέσω της ύβρης και της διαδικτυακής παρενόχλησης.

Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας (Π.Ο.Υ.), το 1996, ορίζει ότι η βία είναι η σκόπιμη χρήση φυσικής δύναμης ή εξουσίας, επαπειλούμενη ή πραγματική, εναντίον ενός άλλου προσώπου, του ίδιου του εαυτού ή μιας ομάδας ανθρώπων, η οποία έχει ως αποτέλεσμα την εμφάνιση ή την αυξημένη πιθανότητα εμφάνισης τραυματισμού, θανάτου, ψυχολογικής βλάβης, κακής ανάπτυξης ή αποστέρησης.

Ο σχολικός εκφοβισμός είναι απόρροια πολλών παραγόντων και συχνά σχετίζονται στενά με το οικογενειακό και σχολικό περιβάλλον τον παιδιών αλλά και την ίδια την κοινωνία. Παίζει μεγάλο ρόλο το φύλο και η ηλικία του παιδιού, ενώ σημαντικά είναι τα

στοιχεία της ενσυναίσθησης, της αυτοεκτίμησης και της ευαισθησίας και οι σχέσεις που το παιδί έχει με την οικογένειά του. Αν αυτές είναι κακές, έτσι προωθείται η εμφάνιση ενός μοντέλου επιθετικότητας και εκφοβισμού, όπως και μια μεγάλη πιθανότητα θυματοποίησης από κάποιο άλλο παιδί. Ένα παιδί που μέσα στο σπίτι του είναι μάρτυρας, ή και θύμα, επιθετικών συμπεριφορών, είναι πολύ πιθανό να θεωρήσει τελικά ότι αυτό είναι το φυσιολογικό και να συμπεριφερθεί έτσι και στον σχολικό χώρο.⁴

Η συχνότητα της χρήσης βίας στο σχολικό πλαίσιο επηρεάζεται από παράγοντες όπως είναι η γεωγραφική τοποθεσία της υπό συζήτηση χώρας και οι κοινωνικοοικονομικές της συνθήκες μακροσκοπικά, ενώ μικροσκοπικά καθορίζεται από τον τύπο του σχολείου και ορισμένα χαρακτηριστικά των μαθητών και μαθητριών: την ηλικία, το φύλο, την φυλή, την εθνικότητα, την κοινωνική τάξη, το οικογενειακό υπόβαθρο, τις στάσεις τους απέναντι στον εκφοβισμό και τυχόν ιδιαιτερότητες ως προς τις εκπαιδευτικές τους ανάγκες.

Επιπροσθέτως, η εμφάνιση και παράταση του σχολικού εκφοβισμού επηρεάζονται από τη συμπεριφορά του εκπαιδευτικού και λοιπού προσωπικού των σχολείων, τη συμπεριφορά της ομάδας ομηλικών και παραμέτρους της ευρύτερης κοινότητας, όπως είναι η κουλτούρα της. Στην εκδήλωση επιθετικότητας εκ μέρους του παιδιού ρόλο παίζει και η ιδιοσυγκρασία του, που ευτυχώς παίζει μικρό ρόλο συγκριτικά με τα παραπάνω. Σημαντικός παράγοντας για το πλαίσιο του εκφοβισμού αποτελεί η φυλετική σύσταση της κοινότητας, του σχολείου ή και της συγκεκριμένης τάξης.⁴

1.2 Το πρόβλημα του σχολικού εκφοβισμού

Ο εκφοβισμός, γενικότερα, περικλείει σαν έννοια πολλές επιθετικές συμπεριφορές και, σαν αποτέλεσμα, δεν είναι δυνατό να δοθεί ένας ακριβής ορισμός της λέξης. Αυτή η εννοιολογική πολυπλοκότητα έχει οδηγήσει σε πολλές διαφορετικές απόψεις, όσον αφορά ερευνητές και μη, όλοι όμως συμφωνούν ότι, στον πυρήνα του, ο σχολικός εκφοβισμός έχει να κάνει από κάτι τόσο απλό όσο το «πείραγμα» ενός παιδιού από ένα άλλο, ως και την παρενόχληση αυτού του παιδιού, μιλώντας νομικά.⁴

Κατά καιρούς ερευνητές έχουν ασχοληθεί με το πρόβλημα του σχολικού εκφοβισμού και έχει διαπιστωθεί ότι υπάρχει μια ανακριβής ερμηνεία του ορισμού. Πιθανότατα αυτό οφείλεται στην επιλογή του κάθε ερευνητή να χρησιμοποιεί την δική του ερμηνεία για τον σχολικό εκφοβισμό, το λεγόμενο “bullying”. Όπως θα διαπιστώσουμε στην συνέχεια οι αναφερόμενοι ερευνητές έχουν καλύψει όλες τις δυνατές έννοιες που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για τον σχολικό εκφοβισμό καλύπτοντας ψυχολογικούς και κοινωνικούς τομείς κατά την άποψή τους.

Ο σχολικός εκφοβισμός όπως έχουμε αναφέρει έχει διαπιστωθεί σε όλες τις μεριές, σε όλα τα κράτη και σε όλα τα σχολεία του κόσμου άλλοτε με αυξημένη συχνότητα και άλλοτε όχι. Για παράδειγμα, στην Ιαπωνία όπου το bullying ονομάζεται ijime, έρευνες έχουν δείξει ότι η συχνότητα της σχολικής βίας είναι σε μειωμένο επίπεδο συγκριτικά με τις υπόλοιπες χώρες. Ο Morita, το 1984, ήταν αυτός που ονόμασε το ijime ως ο σχολικός εκφοβισμός που μπορεί να συμβεί οποιαδήποτε στιγμή, σε οποιοδήποτε σχολείο και σε οποιοδήποτε μαθητή και έχει παρατηρηθεί μέσα από έρευνες ότι γίνεται μέσα στην τάξη και όχι στο προαύλιο. Σε αντίθεση με την Νορβηγία και άλλες Σκανδιναβικές χώρες η συχνότητα των επιθέσεων είναι αυξημένη και γίνονται στο προαύλιο του σχολείου.

Ο Olweus το 1993 καθηγητής της ψυχολογίας ερεύνησε αρκετά τον σχολικό εκφοβισμό όχι μόνο στην χώρα του την Νορβηγία αλλά και παγκοσμίως.⁵ Ο ορισμός που έχει δώσει για το bullying είναι η εσκεμμένη επανάληψη βίαιων ενεργειών από ένα πρόσωπο σε ένα άλλο που οδηγούν το δεύτερο στην δυσκολία υπεράσπισης του εαυτού του. Ο Pikas το 1989, ωστόσο, υποστήριξε πως δεν πρόκειται για απρόκλητες συμπεριφορές, αφού τα «προκλητικά θύματα» προξενούν και διαιωνίζουν την επιθετική συμπεριφορά των δραστών.⁶ Ο Farrington το 1993 ορίζει τον εκφοβισμό ως επανειλημμένη άσκηση πίεσης ενός λιγότερο δυνατού ατόμου, ψυχικά ή σωματικά, από ένα άλλο πιο δυνατό,⁷ ενώ οι Smith και Sharp το 1994,⁸ ορίζουν τον εκφοβισμό ως «συστηματική κατάχρηση εξουσίας». Ο Hazler το 1996,⁹ περιγράφει τον εκφοβισμό ως σωματική επίθεση ή πρόκληση ψυχικού πόνου με λόγια, πράξεις ή κοινωνικό αποκλεισμό και ορίζει το δράστη ως σωματικά, λεκτικά ή/και κοινωνικά δυνατότερο από το θύμα. Ο Rigby το 2008 ταυτίζει τον εκφοβισμό, ως έννοια, με την «προμελετημένη επιθετικότητα» είναι μια μορφή επιθετικότητας που δεν χαρακτηρίζεται από θυμό και στοχεύει στην κατάκτηση κάποιων στόχων και τον διαχωρίζει από την «αντιδραστική επιθετικότητα» που είναι αποτέλεσμα κάποιας προηγούμενης πρόκλησης.¹⁰

Υπάρχουν πολλοί ερευνητές που διαχωρίζουν στις έρευνές τους τον όρο εκφοβισμό από τον όρο επιθετικότητα. Θεωρούν την επιθετικότητα ως υπερβολική μορφή βίας που διαταράσσει την ροή των πραγμάτων επιθυμώντας συνεχώς περισσότερα Zizek το 2010¹¹. Ο

Berkowitz το 1986, σύμφωνα με τον οποίο, ορίζεται ως ο εκούσιος τραυματισμός του άλλου ή αυτός των Krebs και Miller το 1986, σύμφωνα με τον οποίο, ως επιθετικότητα νοείται κάθε συμπεριφορά που φαίνεται να αποσκοπεί στη μείωση της ευεξίας ενός άλλου ατόμου είτε καταστρέφοντας τις βιολογικές ή κοινωνικές προϋποθέσεις που την εξασφαλίζουν είτε αδιαφορώντας για αυτές.

Υπάρχουν ερευνητές που υποστηρίζουν ότι η επιθετικότητα είναι μέρος του ανθρώπινου γένους, που χαρακτηρίζεται από απειθαρχία και την άρνηση υποταγής στους στόχους ενός ορθολογικά διαρθρωμένου συστήματος, όπως είναι ο Moser το 1987 και ο Τζαβάρας το 1996.¹²

Οι Παραδεισιώτη και Τζιόγκουρος το 2008 ορίζουν την εκφοβιστική συμπεριφορά ως μια συνειδητή επιθετική πράξη, στάση ή χειρισμό εναντίον ενός παιδιού ή αριθμού παιδιών, που αυτή επιχειρείται από ένα ή περισσότερα παιδιά.¹³ Αναφέρουν επίσης πως μπορεί να διαρκεί για ένα μικρό χρονικό διάστημα ή για πολλά χρόνια καθώς χαρακτηρίζεται από κατάχρηση εξουσίας.

Οι Ιωάννου και Παπακώστα το 2007 αναφέρουν πως η εκφοβιστική συμπεριφορά εμπεριέχει το στοιχείο της σκοπιμότητας και της βλαπτικότητας.¹⁴ Αξίζει να σημειωθεί ότι ο εκφοβισμός μπορεί να είναι καθένα από τα παραπάνω που αναφέρθηκαν μεμονωμένα ή σε συνδυασμό και να ποικίλει σε ένταση.¹⁵

Τέλος, σύμφωνα με τον Σπυρόπουλο το 2009 με τον όρο «εκφοβισμός» νοούνται οι πράξεις παραβατικού χαρακτήρα οι οποίες διαπράττονται από ενήλικες εναντίον ανηλίκων και συνήθως είναι επαναλαμβανόμενες. Ο Σπυρόπουλος, επίσης, αναφέρει ότι ο εκφοβισμός ξεκινά ως φαινόμενο την περίοδο που τα παιδιά βρίσκονται στο δημοτικό, κορυφώνεται στα χρόνια του γυμνασίου και ακολούθως συνεχίζεται στα χρόνια του λυκείου.

1.3 Ιστορική αναδρομή

1.3.1. Σχολικός εκφοβισμός στην Ελλάδα

Το θέμα του σχολικού εκφοβισμού αποτέλεσε αντικείμενο ερευνητικής μελέτης στον Ελλαδικό χώρο από τη δεκαετία του 1990. Οι περισσότερες έρευνες αναφέρονται στην έκταση του φαινομένου, τις μορφές, τα αίτια και τις συνέπειές του, στα χαρακτηριστικά των εμπλεκόμενων προσώπων και στον τρόπο πρόληψης και αντιμετώπισης του εκφοβισμού. Αν και στην Ελλάδα δεν εμφανίζονται υψηλά ποσοστά σχολικού εκφοβισμού όπως σε άλλες χώρες του εξωτερικού, το φαινόμενο έχει αρχίσει να παίρνει ανησυχητικές διαστάσεις. Αυτό έχει διαπιστωθεί από διάφορες έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί τα τελευταία χρόνια.¹⁶

Οι μορφές εκφοβισμού που αναπτύσσονται συχνότερα στο χώρο του ελληνικού σχολείου είναι ο λεκτικός (κυρίως με τη μορφή διάδοσης φημών), η σωματική βία, η σεξουαλική παρενόχληση και ο κοινωνικός αποκλεισμός. Τα μεγαλύτερα ποσοστά σωματικής βίας παρατηρούνται στις μικρές ηλικίες (κυρίως στο Δημοτικό) και περισσότερο τα αγόρια κάνουν χρήση αυτής, ενώ τα κορίτσια εμπλέκονται κυρίως σε περιστατικά λεκτικού εκφοβισμού (κυρίως με τη διάδοση φημών που έχουν ως σκοπό τον κοινωνικό αποκλεισμό του θύματος).

Τα περισσότερα περιστατικά εκφοβισμού, σύμφωνα με τους μαθητές, παρατηρούνται κατά :

- 1) τη διάρκεια των διαλειμμάτων και σε σημεία που δεν ελέγχονται από τους εκπαιδευτικούς,
- 2) την αποχώρησή τους από το σχολείο ή
- 3) την προσέλευσή τους σε αυτό.¹⁷

Στην Ελλάδα, οι έρευνες για την επιθετικότητα και τη θυματοποίηση των μαθητών ξεκινούν από τις αρχές της δεκαετίας του '90.

Τρεις επιστημονικές συναντήσεις :

- 1) το Συμπόσιο του Τμήματος Ψυχολογίας στην Κρήτη με θέμα «Η επιθετικότητα στην οικογένεια, στο σχολείο και στην κοινωνία» το 1991,
- 2) το 7ο Συνέδριο της Σύγχρονης Εκπαίδευσης με θέμα «Η βία στον σχολικό χώρο» το 1994 και
- 3) το 2ο Πανελλήνιο Παιδαγωγικό Συνέδριο με θέμα «Ψυχοκοινωνικά προβλήματα-Απειθαρχία, Επιθετικότητα, Βία, Εγκληματικότητα στο Σχολείο και την Κοινωνία», το 1996, αποτελούν το σημείο εκκίνησης του προβληματισμού γύρω από το ζήτημα.¹⁸

Ο Kalliotis το 2000 παρουσιάζει τα αποτελέσματα της έρευνάς του που πραγματοποίησε σε πέντε Δημοτικά σχολεία της Ανατολικής Αττικής, με δείγμα 117 μαθητές/μαθήτριες και 5 εκπαιδευτικούς.¹⁹ Στόχο της έρευνας αποτέλεσε η διερεύνηση των στάσεων και αντιλήψεων των παιδιών και εκπαιδευτικών γύρω από τον σχολικό εκφοβισμό.

Έρευνες της Andreou που πραγματοποιήθηκαν από το 2000 έως το 2006 στόχο είχαν τη διερεύνηση των σχέσεων του σχολικού εκφοβισμού με ψυχολογικές δομές των παιδιών (όπως η αυτοεκτίμηση και ο μακιαβελισμός) και τη μελέτη των στρατηγικών αντιμετώπισης των συγκρούσεων ανάμεσα σε συνομήλικους, όπως και των διαφοροποιήσεων των ομάδων των δραστών, θυμάτων και δραστών/θυμάτων στο ελληνικό σχολείο.²⁰

Σε μελέτη τους, ερεύνησαν τη συχνότητα του φαινομένου, τους διαφορετικούς τύπους επιθετικής συμπεριφοράς, το ρόλο των μαθητών και μαθητριών στα επεισόδια σχολικού εκφοβισμού, καθώς και τις στρατηγικές που υιοθετούν τα παιδιά για την αντιμετώπιση του προβλήματος.²¹ Σε μία άλλη μελέτη του φαινομένου μελέτησαν τις συχνότητες των βίαιων επιθέσεων αλλά και τις στάσεις των μαθητών και μαθητριών απέναντι στο φαινόμενο.²²

1.3.2 Σχολικός εκφοβισμός σε Διεθνές επίπεδο

Η συστηματική μελέτη του φαινομένου του σχολικού εκφοβισμού ξεκίνησε κατά τη δεκαετία του 1970 από τον Dan Olweus στη Νορβηγία και για αρκετά χρόνια περιορίστηκε στις Σκανδιναβικές χώρες. Άλλωστε, στις χώρες αυτές επεκτάθηκε το έντονο κοινωνικό ενδιαφέρον που αναπτύχθηκε στη Σουηδία από τα τέλη της δεκαετίας του 1960, για τον εκφοβισμό και τις συνέπειές του. Σε χώρες όπως η Ιαπωνία, η Αγγλία, η Δανία, ο Καναδάς, οι ΗΠΑ και η Αυστραλία, ο σχολικός εκφοβισμός γίνεται αντικείμενο κρατικής προσοχής και μελέτης στα τέλη της δεκαετίας του 1980 και στις αρχές του 1990.²³

Η Αμερικανική Ιατρική Ένωση (American Medical Association) αναφέρει ότι το 15-30% των μαθητών στις ΗΠΑ εμπλέκονται ως θύτες ή θύματα εκφοβισμού ενώ πάνω από τα 2/3 αυτών πιστεύουν ότι το σχολείο δεν ανταποκρίνεται επαρκώς στον εκφοβισμό.²⁴

Παρά την πρωτοποριακή έρευνα του Olweus στις Σκανδιναβικές χώρες, το φαινόμενο αναγνωρίζεται ως κοινωνικό ζήτημα στη Νορβηγία μόνο το 1982, μετά την αυτοκτονία τριών θυμάτων σχολικού εκφοβισμού, που συνοδεύεται από μια πανεθνική καμπάνια για την αντιμετώπιση του προβλήματος.²⁵

Στη Φινλανδία, μεγάλο μέρος της έρευνας διεξάγεται το 1982 από την Lagerspetz που αξιοποιείται στη συνέχεια από τον Björkqvist και τους συνεργάτες του, για τους διαφορετικούς τύπους σχολικού εκφοβισμού. Ο Pikas, το 1988 στη Σουηδία, ορίζει τους διαφορετικούς ρόλους στα περιστατικά σχολικού εκφοβισμού και θυματοποίησης,⁶ ενώ η Salmivalli, στη Φινλανδία, διαφοροποιεί περισσότερο τους ρόλους αυτούς, τονίζοντας τη δυναμική του φαινομένου και τα χαρακτηριστικά των εμπλεκόμενων ομάδων.²⁶

Στο Ηνωμένο Βασίλειο, η έκδοση του πρώτου βιβλίου με σχετικό θέμα *Bullying in schools* από τους Tattum και Lane το 1989 καθιερώνει τον σχολικό εκφοβισμό ως ανεξάρτητο πεδίο κοινωνικής και επιστημονικής έρευνας παρά την αποτυχία της χώρας να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά το φαινόμενο.²⁷ Το 1993, οι Whitney και Smith, χρησιμοποιώντας το ερωτηματολόγιο του Olweus, “Bully/victim questionnaire” πραγματοποιούν έρευνα σε 24 σχολεία του Sheffield, ενώ, την επόμενη χρονιά, εφαρμόζεται ένα πρόγραμμα παρέμβασης στην Αγγλία από τους Smith και Sharp.²⁸

Στην Ιταλία, το 1996, οι Genta et al. χρησιμοποιούν το ερωτηματολόγιο του Olweus, ελαφρώς τροποποιημένο, για να μελετήσουν μαθητές ηλικίας από 8 έως 11 ετών σε 17

σχολεία, ενώ, το 1997, οι O'Moore et al. εκθέτουν τα αποτελέσματα μιας ενδιαφέρουσας έρευνας σε δημοτικά σχολεία της Ιρλανδίας. Στην Ιρλανδία, επίσης,²⁹ διεξάγονται έρευνες και από τον Byrne, ενώ από το 1993 σχεδιάζονται πολιτικές για την αντιμετώπιση του προβλήματος από το Υπουργείο Παιδείας στο Δουβλίνο.

Στη Βόρεια Αμερική, το θέμα ερευνάται το 1986 από τον Dodge που μελετά τη σχέση του σχολικού εκφοβισμού και των κοινωνικών δεξιοτήτων, από την Crick, το 1994, που εστιάζει στον έμμεσο εκφοβισμό και τις επιπτώσεις του, από τις Kochenderfer και Ladd που εκθέτουν τα αποτελέσματα μιας μακροχρόνιας έρευνας για τη μελέτη της θυματοποίησης μικρών παιδιών και από τον Hodges που διεξάγει έρευνα το 1997 γύρω από τις επικίνδυνες συμπεριφορές που σχετίζονται με τον σχολικό εκφοβισμό.

Ειδικότερα, σε ότι αφορά στον ηλεκτρονικό εκφοβισμό, έρευνα του National Children's Home που πραγματοποιήθηκε το 2002 στην Μεγάλη Βρετανία έδειξε ότι ένα στα τέσσερα παιδιά είχαν πέσει θύματα εκφοβισμού μέσω κινητού τηλεφώνου ή διαδικτύου, ενώ στην Αυστραλία έρευνα σε 120 μαθητές της ηλικίας των οκτώ ετών έδειξε ότι τουλάχιστον το ¼ των παιδιών γνωρίζουν κάποιον που έχει εκφοβιστεί με τη χρήση της τεχνολογίας.³⁰

1.4 Επιδημιολογικά

Η πρώτη έρευνα που ασχολείται με τον σχολικό εκφοβισμό χρονολογείται στην δεκαετία του 1980 από τον πρωτοπόρο Olweus ο οποίος διεξήγαγε πολλές έρευνες στην Νορβηγία.⁵ Η έρευνα των Cullingford και Brown έδειξε ότι το 36% των ερωτηθέντων μαθητών θεωρούσαν ότι η βασική αιτία που οδήγησε στην θυματοποίηση των συμμαθητών τους ήταν η διαφοροποίηση τους από τους άλλους έστω και ελάχιστα π.χ. στο χρώμα των μαλλιών τους.³¹ Η έρευνα των Cowie, Boulton και Smith το 1992 σε παιδιά προσχολικής ηλικίας έδειξε ότι υπάρχει συσχέτιση μεταξύ της εξάρτησης από τον ένα γονέα και την πιθανότητα να υποστούν εκφοβισμό κάποια στιγμή της ζωής τους.

Έρευνες των Due και Williams έδειξαν ότι τα θύματα του σχολικού εκφοβισμού (bullying) έχουν 13-34% περισσότερες πιθανότητες να εμφανίσουν πονοκεφάλους και 13-33% περισσότερες πιθανότητες για εμφάνιση στομαχόπνων από τα μη θυματοποιημένα παιδιά. Τα παιδιά αυτά είναι πιο πιθανόν να αναπτύξουν ψυχοσωματικά συμπτώματα έχουν 13-52% περισσότερες πιθανότητες να εμφανίσουν δυσκολίες στον ύπνο. Το 20-25% των θυματοποιημένων παιδιών θεωρούν ότι το bullying είναι μια βασική αιτία για να παραμείνουν στο σπίτι.³² Υπολογίζεται ότι 246 εκατομμύρια παιδιά και έφηβοι, κορίτσια και αγόρια, πέφτουν θύματα σχολικής βίας κάθε χρόνο σε ολόκληρο τον κόσμο με βασικές κατευθύνσεις την αναπηρία, το φύλο, τη φτώχεια, τη διαφορετικότητα (εθνότητα, γλώσσα, πολιτιστικό υπόβαθρο, μεταναστατευτικοί/προσφυγικοί πληθυσμοί – σε ποσοστό 25%, την εξωτερική εμφάνιση (σε ποσοστό 25%) και τον σεξουαλικό προσανατολισμό/ταυτότητα φύλου(σε ποσοστό 25%).

Τα θύματα σχολικής βίας απευθύνονται για βοήθεια σε ποσοστό 30% σε κάποιο ενήλικο άτομο ή σε άτομο του φιλικού περιβάλλοντος, σε ποσοστό μικρότερο του 10% στο διδακτικό προσωπικό, ενώ είναι άκρως ανησυχητικό το γεγονός ότι σε υψηλό ποσοστό της τάξης του 30%, υπάρχουν θύματα βίας και εκφοβισμού που δεν μοιράζονται το πρόβλημά τους με κανένα άλλο πρόσωπο.

Η έκθεση της UNESCO περιλαμβάνει ξεχωριστή ενότητα για την έκφυλη διάσταση του φαινομένου, ενώ η έκθεση στο σύνολό της περιλαμβάνει στατιστικά στοιχεία με βάση το φύλο, σύμφωνα με τα οποία καταγράφονται περισσότερα περιστατικά πάλης στο σχολείο μεταξύ αγοριών σε σχέση με τα κορίτσια.³³ Στη Μάλτα το 61% των αγοριών χρησιμοποίησε σωματική βία για να εκφοβίσει τον μαθητικό πληθυσμό έναντι 30% των κοριτσιών, ενώ η απομόνωση ως μορφή σχολικού εκφοβισμού χρησιμοποιήθηκε από τα κορίτσια σε ποσοστό 43% έναντι 26% από τα αγόρια.

Σύμφωνα με έρευνα του 2012 στις ΗΠΑ, τα κορίτσια πέφτουν θύματα διαδικτυακού εκφοβισμού σε συνδυασμό με τον σχολικό εκφοβισμό συχνότερα σε σχέση με τα αγόρια (ποσοστά 11% και 8% αντίστοιχα), ενώ και έκθεση του Γενικού Γραμματέα του ΟΗΕ το 2016 καταδεικνύει την αρνητική πρωτιά των έφηβων κοριτσιών στο χώρο του διαδικτυακού εκφοβισμού, ο οποίος συχνά συνοδεύεται από σεξουαλική κακοποίηση (π.χ. διασπορά μηνυμάτων και εικόνων σεξουαλικού περιεχομένου, εξακολουθητική παρενόχληση από τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, σεξουαλικός εκβιασμός).

Σε έκθεση του ΟΗΕ για τη βία κατά των παιδιών, το 2006, αναφέρεται ότι στην Κίνα το 17% των κοριτσιών και το 23% των αγοριών, ηλικίας 13-15 ετών, ανέφεραν ότι είχαν πέσει θύματα σχολικού εκφοβισμού τις προηγούμενες τριάντα ημέρες, ενώ στη Ζάμπια τα

αντίστοιχα ποσοστά εκτοξεύονται στο 67% για τα κορίτσια και στο 63% για τα αγόρια. Στην ίδια έκθεση έτους 2006, τα ποσοστά για τη Σουηδία ήταν 15% για αγόρια και κορίτσια, ενώ στη Λιθουανία το ποσοστό άγγιξε το δυσθεώρητο 65%.

Το 98% των κοριτσιών και το 100% των αγοριών στο Λάος έχουν δηλώσει ότι έχουν υπάρξει αυτόπτες μάρτυρες περιστατικών σχολικού εκφοβισμού, όπου τα θύματα ήταν κυρίως κορίτσια και άτομα εθνικών μειονοτήτων. Στην Ευρώπη, όπου το 80% των παιδιών, ηλικίας 5-14 ετών, χρησιμοποιούν κινητά τηλέφωνα, η αναλογία των παιδιών και των εφήβων, ηλικίας 9-16 ετών, που έχουν εκτεθεί σε εκφοβισμό μέσω διαδικτύου, έχει αυξηθεί την περίοδο 2010-2014 από το 8% στο 12%, ειδικά για τα κορίτσια και τα άτομα μικρότερων ηλικιών (π.χ. μηνύματα μίσους, διακίνηση συνδέσμων από ιστότοπους φιλικά διακείμενους προς την ανορεξία και την αυτοκαταστροφή).

Σε έρευνα στις ΗΠΑ το 2013, το 15% των εφήβων παρενοχλήθηκαν ηλεκτρονικά το προηγούμενο σχολικό έτος και τα κορίτσια ανέφεραν το γεγονός σε ποσοστό 21% έναντι του μονοψήφιου 9% από τα αγόρια. Σε έρευνα στον Καναδά το 2013, το 18% των κοριτσιών έναντι του 8% των αγοριών είχαν υποστεί εκφοβισμό μέσω διαδικτύου. Συνοψίζοντας, προκύπτει ότι περίπου 120 εκατομμύρια κορίτσια και έφηβες, δηλαδή αναλογία ένα προς δέκα, έχουν υποστεί σεξουαλική βία παγκοσμίως με καταγεγραμμένα υψηλά ποσοστά σεξουαλικής παρενόχλησης στο σχολείο σε πολλές χώρες.

Παρακάτω παρουσιάζεται ένα πίνακας σχετικά με το ποσοστό θυμάτων του σχολικού εκφοβισμού σύμφωνα με μια διεθνή έρευνα που έγινε το 2009 και περιλαμβάνει 16 χώρες από όλο τον κόσμο.³⁴

ΧΩΡΕΣ	ΑΓΟΡΙΑ	ΚΟΡΙΤΣΙΑ
Σουηδία	8,6%	4.8%
Ισπανία	10,2%	8%
Μάλτα	15,1%	6.3%
Αγγλία	16,5%	12,1%
Ιταλία	19,6%	11,3%
Η.Π.Α.	22,2%	16,6%
Καναδά	23,3%	17%
Γαλλία	24%	18,8%
Ελβετία	27%	16,5%
Γερμανία	27,1%	18,2%
Βέλγιο	28,5%	16%
Ισραήλ	30,5%	13,5%
Ρωσία	30,8%	23,4%

Τουρκία	36,4%	28,7%
Ρουμανία	38%	26,6%
Ελλάδα	41,3%	28.3%

Σε μια ευρωπαϊκή έρευνα που δημοσιεύτηκε 2012 και στην όποια συμμετείχαν έξι χώρες η Ελλάδα με μέγεθος δείγματος 4987 μαθητές, η Ιταλία με μέγεθος δείγματος 5042 μαθητές, η Λιθουανία με μέγεθος δείγματος 2414 μαθητές, η Βουλγαρία με μέγεθος δείγματος 1067 μαθητές, η Εσθονία με μέγεθος δείγματος 1596 μαθητές και τέλος η Λετονία με μέγεθος δείγματος 1121.³⁵ Από τις απαντήσεις των μαθητών που συμμετείχαν στην έρευνα στο μεγαλύτερο ποσοστό τους και για τις περισσότερες χώρες προκύπτει ότι η αδυναμία του θύματος να αμυνθεί αποτελεί το κύριο κριτήριο με το οποίο οι δράστες επιλέγουν τα θύματά τους. Η Εσθονία είναι η μοναδική χώρα, όπου ως κύριο κριτήριο ανέδειξε το σωματικό βάρος. Ακολουθούν η ευαισθησία του θύματος, καθώς και άλλα χαρακτηριστικά, όπως η εθνικότητα, στοιχεία της εξωτερικής εμφάνισης (βάρος, ντύσιμο), σωματικές ανεπάρκειες και σεξουαλικές προτιμήσεις. Στοιχεία, δηλαδή, που διαφοροποιούν το θύμα με τρόπο εμφανή από το σύνολο των συμμαθητών του.

Από τις απαντήσεις των Ευρωπαίων μαθητών που πήραν μέρος στην έρευνα, προκύπτει ότι στην πλειοψηφία τους δεν αισθάνονται ιδιαίτερη ανασφάλεια στην τάξη και στους χώρους του σχολείου. Το υψηλότερο ποσοστό ασφάλειας σημειώθηκε στην Ελλάδα, ενώ το μικρότερο στη Λετονία. Σε όλες τις χώρες, ο βαθμός ασφάλειας μειώνεται, όσο απομακρυνόμαστε από το σχολικό χώρο. Τα χαμηλότερα ποσοστά θυματοποίησης σημειώνονται στην Ιταλία, όπου μόνο το 15,09% δήλωσε ότι έχει υπάρξει θύμα σχολικού εκφοβισμού. Το υψηλότερο ποσοστό, 51,65% σημειώθηκε στη Λιθουανία, ενώ επίσης υψηλό ποσοστό παρατηρήθηκε και στην Εσθονία με 50,07%. Σύμφωνα με τις απαντήσεις των μαθητών που συμμετείχαν στην έρευνα, στις περισσότερες χώρες, με εξαίρεση την Εσθονία και τη Λιθουανία, τα θύματα σχολικού εκφοβισμού ήταν στην πλειοψηφία τους αγόρια. Η χώρα που εμφανίζει το υψηλότερο ποσοστό δραστών σχολικού εκφοβισμού, είναι, σύμφωνα με τις απαντήσεις των μαθητών, η Λιθουανία (63.13%) και ακολουθούν η Εσθονία (54.26%) και η Λετονία (40.63%). Το μικρότερο ποσοστό σημειώνει η Ιταλία (16.22%) και ακολουθούν η Ελλάδα (30.2%) και η Βουλγαρία (31.64%).

Το θέμα του σχολικού εκφοβισμού άρχισε να απασχολεί πιο έντονα την επιστημονική κοινότητα της Ελλάδας από το 2000 και μετά.³⁶ Ωστόσο και πιο πριν την δεκαετία 1990 είχαν δημοσιευτεί κάποιες έρευνες άλλα έφεραν ως όρο «σχολική βία ή επιθετικότητα».³⁷ Οι έρευνες που αναφέρονται στην ελληνική πραγματικότητα δίνουν ένα εύρος θυμάτων σχολικού εκφοβισμού στα ελληνικά σχολεία από 8% έως 35% ενώ τα ποσοστά των θυτών σχολικού εκφοβισμού είναι κατά γενικό κανόνα μικρότερα και κυμαίνονται από 5% έως 34%.

Το 2000 έγινε έρευνα για τον εκφοβισμό στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση σε δείγμα 1312 μαθητών από 8 δημόσια και ένα ιδιωτικό σχολείο της Αττικής.³⁸ Οι μαθητές του δείγματος φοιτούσαν στην τελευταία τάξη του Δημοτικού. Η έρευνα έδειξε ότι κατά το σχολικό έτος 1998 – 1999 το 14,7% των μαθητών υπήρξαν θύμα εκφοβισμού, το 6,24% υπήρξαν θύτες και το 4,8% θύτες και θύματα. Τα κορίτσια ήταν λιγότερα σε όλες τις κατηγορίες από τα αγόρια και ο αριθμός των θυμάτων και των θυτών μειώνεται όσο αυξάνει

η ηλικία. Το 2000 το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (Ε.Κ.Κ.Ε.) πραγματοποίησε πανελλαδική έρευνα σε δείγμα 5.000 παιδιών.³⁹ Στην έρευνα αυτή το 50% των μαθητών δεν αναφέρουν καθόλου τα περιστατικά βίας που ζουν στο σχολείο τους. Από το υπόλοιπο 50%, οι περισσότεροι (86%) αναφέρουν τα περιστατικά σε φίλους, το 54% στην οικογένεια και το 22% στους καθηγητές ή στον διευθυντή του σχολείου.

Σύμφωνα με μια μεγαλύτερης έκτασης πανελλήνια έρευνα που πραγματοποιήθηκε το 2010 σε δείγμα 4.944 μαθητών εφηβικής ηλικίας (ΣΤ΄ Δημοτικού, Β΄ Γυμνασίου και Α΄ Λυκείου) από 306 σχολικές μονάδες για τις συμπεριφορές που συνδέονται με την υγεία (HBSC/WHO), ποσοστό 8,5% των εφήβων αναφέρουν ότι υφίστανται σχολικό εκφοβισμό τουλάχιστον 2 με 3 φορές το μήνα κατά το τελευταίο δίμηνο, με τα αγόρια να εμφανίζονται με ελαφρώς υψηλότερα ποσοστά, όπως επίσης και οι μαθητές μεγαλύτερης ηλικίας σε σχέση με τους μικρότερους.⁴⁰ Ποσοστό 15,8% αναφέρουν ότι ασκούν σχολικό εκφοβισμό με την ίδια συχνότητα, με τα αγόρια να αναφέρουν ότι ασκούν τη συμπεριφορά αυτή σε σχεδόν τριπλάσιο ποσοστό (23,4%) σε σύγκριση με τα κορίτσια (8,8%) ενώ η συμμετοχή στην άσκηση σχολικού εκφοβισμού αυξάνεται σημαντικά με την ηλικία (το 23,3% των 15χρονων έχουν πάρει μέρος σε περιστατικά εκφοβισμού, συγκριτικά με το 15,9% των 13χρονων και το 8,8% των 11χρονων). Τέλος, ποσοστό 3,1% των εφήβων ανέφεραν ότι έχουν υπάρξει τόσο θύτες όσο και θύματα εκφοβισμού στο σχολείο τουλάχιστον δύο φορές το μήνα κατά την περίοδο των δύο μηνών πριν από την έρευνα και το ποσοστό των αγοριών είναι μεγαλύτερο από αυτό των κοριτσιών (4,4% έναντι 2%) ενώ και πάλι παρατηρείται αυξητική τάση ανάλογη με την ηλικία των μαθητών. Το ενδιαφέρον στοιχείο της συγκεκριμένης έρευνας είναι ότι παρέχει συγκριτική διάσταση του φαινομένου μεταξύ των ετών 2002 και 2010. Στην οκταετία μεταξύ των δύο ερευνών δεν παρατηρείται αύξηση στο ποσοστό των θυμάτων σχολικού εκφοβισμού (8% το 2002 έναντι 8,5% το 2010) σε αντίθεση με το ποσοστό των θυτών την αντίστοιχη περίοδο (9,1% το 2002 έναντι 15,8% το 2010). Αυτό το εύρημα σημαίνει μεγαλύτερο αριθμό θυτών στον ίδιο αριθμό θυμάτων. Πολύ μικρή αύξηση παρατηρείται επίσης στο ποσοστό των μαθητών που είναι ταυτόχρονα θύτες και θύματα σχολικού εκφοβισμού (2,4% το 2002 έναντι 3,1% το 2010).

Η μεγαλύτερη μέχρι σήμερα κλίμακας έρευνα από πλευράς μεγέθους δείγματος σε πανελλήνιο επίπεδο διεξάχθηκε το 2013 από το «Παρατηρητήριο για την Πρόληψη της Σχολικής Βίας και Εκφοβισμού» του Υπουργείου Παιδείας.⁴¹ Στην έρευνα συμμετείχαν 61.000 μαθητές, από τους οποίους οι 41.422 απάντησαν όλες τις ερωτήσεις του διανεμηθέντος ερωτηματολογίου. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας που έχουν ανακοινωθεί, το 34,69% των μαθητών έχει βιώσει εκφοβισμό ενώ το 34,01% έχει ασκήσει εκφοβισμό. Ως κυριότεροι παράγοντες θυματοποίησης αναφέρεται ο τόπος καταγωγής του μαθητή ή του γονέα του (33%) ενώ αντίστοιχο ποσοστό συγκεντρώνουν αδιευκρίνιστοι παράγοντες. Σημαντικό ποσοστό συγκεντρώνει το γεγονός ότι ο μαθητής θύμα είναι μέλος άλλης παρέας ομάδας του σχολείου (19%) ή μέρος μειονότητας (11%). Πάνω από τα μισά (56%) περιστατικά σχολικού εκφοβισμού συμβαίνουν στον προαύλιο χώρο του σχολείου ενώ αξιοσημείωτο ποσοστό συγκεντρώνει ο χώρος εκτός του σχολείου κατά τη διάρκεια εκδρομής (18%).

Όσον αφορά τη συχνότητα του σχολικού εκφοβισμού, στοιχεία πρόσφατης έρευνας σε 2.431 μαθητές λυκείου 16 έως 18 ετών δείχνουν ότι αυτός δεν συμβαίνει με μεγάλη συχνότητα στα ελληνικά σχολεία, καθώς μόνο το 4,1% των μαθητών εμπλέκεται με υψηλή συχνότητα (μια φορά τη βδομάδα) στον σχολικό εκφοβισμό είτε ως θύμα είτε ως θύτης ενώ το 26,4% των μαθητών εμπλέκεται με χαμηλή συχνότητα (τουλάχιστον μια φορά τον μήνα).⁴² Υψηλή συχνότητα (τουλάχιστον μια φορά την εβδομάδα) σχολικού εκφοβισμού υφίσταται το

1,3% των μαθητών, ασκεί το 2,7% των μαθητών ενώ και υφίσταται και ασκεί σχολικό εκφοβισμό μόνο το 0,1% των μαθητών. Αντίστοιχα, με χαμηλή συχνότητα (τουλάχιστον μια φορά τον μήνα) θύμα σχολικού εκφοβισμού παρουσιάζεται το 7,1% των μαθητών, θύτης το 14,6% και θύμα και θύτης το 4,7%. Άλλη πολύ πρόσφατη έρευνα του 2015 δείχνει επίσης σχετικά μικρή συχνότητα επιθετικότητας, καθώς το 10,4% των μαθητών πέφτει θύμα λιγότερο από μια φορά την εβδομάδα και το 1,4% τουλάχιστον μια φορά την εβδομάδα (το 88,2% δεν πέφτει θύμα επιθετικότητας).⁴³ Αντίστοιχα, οι μαθητές θύτες που παρουσιάζουν επιθετική συμπεριφορά λιγότερο από μια φορά την εβδομάδα είναι το 16,5% του δείγματος και αυτοί που παρουσιάζουν επιθετική συμπεριφορά τουλάχιστον μια φορά την εβδομάδα είναι το 2,8% (αυτοί που δεν παρουσιάζουν επιθετική συμπεριφορά είναι το 80,7%).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

2.1 Μορφές και υποκατηγορίες του σχολικού εκφοβισμού

2.1.1 Μορφές του σχολικού εκφοβισμού

Η σχολική βία και ο εκφοβισμός μπορούν να εκδηλωθούν με διάφορες μορφές ανάμεσα στους μαθητές, συγκεκριμένα εντοπίζουμε τις εξής μορφές:⁴⁴

1. **Τον άμεσο/ σωματικό εκφοβισμό** (physical bullying): Ο θύτης μεταχειρίζεται φυσική βία όπως γρονθοκοπήματα, κλωτσιές, σπρωξιές καθώς και κλοπή ή / και φθορά προσωπικών αντικειμένων.
2. **Τον άμεσο/ λεκτικό εκφοβισμό** (verbal bullying): Εδώ οι θύτες μέσω των φραστικών επιθέσεων, των προσβολών, και της κοροϊδίας στοχοποιούν το θύμα. Συνήθως δίδονται διάφορα παρωνύμια που ως στόχο έχουν την γελοιοποίηση του θύματος.
3. Επιπλέον υπάρχει και ο **έμμεσος/ κοινωνικός και ψυχολογικός εκφοβισμός** (indirect/social/ relational bullying): Ο οποίος περιλαμβάνει πιο έμμεσες μορφές θυματοποίησης και έχει να κάνει με εκβιασμούς, αποκλεισμό από τις παρέες, τα ομαδικά παιχνίδια και τις κοινωνικές δραστηριότητες και τη διάδοση ψευδών σχολίων και φημών με σκοπό την απομόνωση του ατόμου.
4. Μία ακόμη μορφή του σχολικού εκφοβισμού είναι και ο **σεξουαλικός εκφοβισμός** (sexual bullying) : ο οποίος αφορά περισσότερο σε προσβολές και υβριστικά σχόλια προς συνομηλίκους αναφορικά με τις σεξουαλικές τους προτιμήσεις, αλλά και χειρονομίες και απειλές ως προς την σεξουαλικότητά τους.
5. Και τέλος υπάρχει και ο **ηλεκτρονικός εκφοβισμός** (cyber bullying): τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης χρησιμοποιούνται από τους θύτες για τη διάδοση ενοχλητικών μηνυμάτων, τη δημοσίευση εξευτελιστικών φωτογραφιών και σχολίων για κάποιο άτομο, αλλά και τη παρενόχλησή του δημιουργώντας για παράδειγμα ψεύτικα προφίλ με το όνομα αυτού που έχουν σκοπό να βλάψουν.

Εξαιτίας των αμέτρητων ευκαιριών να προκύψει ο ηλεκτρονικός εκφοβισμός, αλλά και λόγω της πολύ προσωπικής φύσης αυτών των επιθέσεων, καθώς και του γεγονότος ότι πολλοί μπορεί να είναι οι χρήστες αυτών των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, ο ηλεκτρονικός εκφοβισμός είναι ο πλέον επιβλαβής τρόπος εκφοβισμού, μιας και μπορεί να διαφύγει του ατόμου από την προσοχή του ή να μην είναι ενήμερο για το τι συμβαίνει εις βάρος του.⁴⁵

2.1.2 Υποκατηγορίες του σχολικού εκφοβισμού

1. **Επιθετικός εκφοβισμός:** τα περισσότερα περιστατικά εκφοβισμού ανήκουν σε αυτή τη κατηγορία. Στην περίπτωση του επιθετικού εκφοβισμού η επιθετικότητα του παιδιού κατευθύνεται αδιαφοροποίητα απέναντι σε άλλους μαθητές, σε γονείς, σε δασκάλους αλλά και σε οποιονδήποτε άλλον ενήλικα. Ο επιθετικός εκφοβισμός χαρακτηρίζεται από: α) επιθετικότητα εναντίον οποιουδήποτε προσώπου ανεξάρτητα από την θέση και την εξουσία του, β) έλλειψη ελέγχου των παρορμήσεων, γ) αξιολόγηση της βίας ως θετικής ποιοτικής συνιστώσας της συμπεριφοράς, δ) τάση για κυριαρχία, ε) φυσική και συναισθηματική δύναμη, στ) έλλειψη ενδιαφέροντος για τα συναισθήματα των άλλων προσώπων και ζ) θετική αυτοαντίληψη.⁴⁶
2. **Ανυπόμονο εκφοβισμό:** Το 20% των περιστατικών του εκφοβισμού ανήκουν σε αυτή τη κατηγορία, στην οποία τα κυριότερα χαρακτηριστικά είναι τα ακόλουθα: α) ανυπομονησία και επιθετική συμπεριφορά, β) χαμηλή αυτοαντίληψη, γ) ανασφάλεια και έλλειψη φιλικών σχέσεων, δ) επιλογή ακατάλληλων θυμάτων κατά κανόνα πιο δυνατών ε) πρόκληση επιθέσεων μαζί με άλλους θύτες και στ) συναισθηματική αστάθεια.⁴⁶
3. **Παθητικό εκφοβισμό:** Η πλειονότητα των περιστατικών εκφοβισμού περιλαμβάνει περισσότερα άτομα από τον θύτη και το θύμα. Οι θύτες συνήθως μαζεύουν μια ομάδα ανθρώπων κοντά τους και διαλέγουν ένα θύμα που βρίσκεται απομονωμένο από κάθε προστατευμένη σχέση. Αυτοί που ακολουθούν τον αρχικό εκφοβιστή, αναμειγνύονται για να προστατέψουν τον εαυτό τους και να έχουν το αίσθημα του «ανήκειν» στη κάποια ομάδα.⁴⁶ Συμμετέχουν στον εκφοβισμό με παθητικό τρόπο και έχουν τα ακόλουθα χαρακτηριστικά: α) επιθυμούν την εύκολη κυριαρχία, β) επιθυμούν την παθητική ηγεσία, εκπορευόμενη από την ηγεσία κάποιου άλλου προσώπου, γ) δεν επιδεικνύουν ιδιαίτερη επιθετικότητα, δ) είναι εμπαιθείς απέναντι στους άλλους και ε) αισθάνονται ένοχα μετά τον εκφοβισμό. Τέλος ο εκφοβισμός διακρίνεται σε άμεσο, όταν η επίθεση εναντίον του παιδιού - στόχου είναι ανοιχτή και εμφανής και σε έμμεσο εκφοβισμό όταν επιδιώκεται η απομόνωση και ο αποκλεισμός του παιδιού - στόχου από τις ομαδικές δραστηριότητες.⁴⁷

2.2 Λεκτικός εκφοβισμός

2.2.1 Η λεκτική βία: Πώς επηρεάζεται το παιδί από ανάλογες πρακτικές

Συνήθως, όταν γίνεται αναφορά στο θέμα της βίας σχετικά με το παιδί, κάποιος σχεδόν αμέσως φέρνει στο μυαλό του το ζήτημα της σωματικής βίας, όμως η λεκτική βία μπορεί να είναι το ίδιο, αν πολλές φορές όχι περισσότερο, βλαβερή στο ίδιο το παιδί. Το γεγονός ότι αυτή η μορφή κακής μεταχείρισης δεν αφήνει φυσικά σημάδια, δε σημαίνει ότι δε τραυματίζεται το παιδί ψυχικά. Η λεκτική βία είναι κάτι που συχνά συμβαίνει περισσότερο από τη σωματική βία, ενώ μπορεί να προκύψει σε οποιοδήποτε σπίτι και όχι μόνο σε αυτά που υπάρχουν μεγάλες πηγές άγχους και πολλά προβλήματα.⁴⁸

Ως λεκτική βία, ορίζεται η συναισθηματική κακοποίηση που έχει να κάνει με λεκτικές, κυρίως, συμπεριφορές, οι οποίες πλήττουν την ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού. Τέτοιου είδους συμπεριφορές θεωρούνται οι φωνές, οι αρνητικοί χαρακτηρισμοί, η έλλειψη στοργής και αγάπης, η δημιουργία ενοχών, η ταπείνωση, οι απειλές εγκατάλειψης ή βίας.⁴⁹

Η χρήση της γλώσσας παρουσιάζει ανισότητες, οι οποίες δημιουργούν συσχετισμούς κυριαρχίας. Έτσι βλέπουμε άτομα με μεγάλη ευχέρεια λόγου και υπερβολική γλωσσική ευφράδεια και άνεση να συνθλίβουν τους άλλους. Υπάρχουν, όμως και κοινωνικές ομάδες που αποτελούν σημαντικά τμήματα του πληθυσμού και που δεν έχουν αυτή τη λεκτική καλλιέργεια. Γι' αυτό ακριβώς δεν έχουν τη δυνατότητα να αντικρούσουν κάποιον λεκτικά με τον ίδιο τρόπο. Για παράδειγμα, οι εκπαιδευτικοί στο σχολείο μπορούν να ασκήσουν λεκτική βία ανάλογα με τον βαθμό στον οποίο χειρίζονται την γλώσσα, με αποτέλεσμα να εμποδίζεται η αμοιβαιότητα στην επικοινωνία με τους γονείς και τα παιδιά.⁴⁹

Η λεκτική βία εμφανίζεται είτε συλλογικά, είτε ατομικά, με βάση το αν το άτομο που την ασκεί είναι ένα ή περισσότερα. Η συλλογική βία περιλαμβάνει εκφράσεις που προφέρονται από μια ομάδα και εκδηλώνουν την αρχή πραγματικών ή συμβολικών, ατομικών ή συλλογικών εχθροπραξιών. Στην ατομική λεκτική βία υπάρχουν οι καθημερινές μορφές λεκτικής βίας, όπως οι προσβολές με την έννοια του καταρρίπτω, πλήττω, χτυπά έξω αποστάσεως με διάφορους τρόπους κάποιον ή κάτι, που προφέρονται από ένα άτομο. Επειδή, όμως, η γλωσσική μορφή που λαμβάνουν εξαρτάται από την κοινωνία ή τις κοινωνικές συνθήκες όπου εμφανίζονται, κάθε προσπάθεια καταγραφής ή / και ταξινόμησής τους είναι αδύνατη.⁵⁰ Στην ατομική λεκτική βία, συνήθως υπάρχει συνοδεία χειρονομιών, μορφασμών και ύβρεων. Οι χειρονομίες και οι μορφασμοί παίζουν μεγάλο ρόλο, αν αναλογιστεί κανείς ότι στο γραπτό λόγο, η ίδια υβριστική φράση πρέπει να αποδοθεί αλλιώς, με περισσότερο περίπλοκους μηχανισμούς, ενώ, φυσικά, η συναισθηματική φόρτιση είναι εντελώς διαφορετική.

Πρέπει να ειπωθεί ότι η λεκτική ή αλλιώς συναισθηματική βία είναι τραυματική επειδή το παιδί υποτιμάται και γίνεται προσπάθεια να πεισθεί το ίδιο ότι είναι υποδεέστερο από άλλα άτομα και δεν αξίζει τα ίδια πράγματα. Ο άνθρωπος που ασκεί βία, τείνει πολλές φορές να αποκρύπτει την αλήθεια και προσπαθεί να επηρεάσει τον τρόπο με τον οποίο το παιδί αντιλαμβάνεται τις καταστάσεις και τα συμβάντα, ώστε να το κάνει να πιστέψει ότι το περιεχόμενο των αρνητικών λόγων ισχύει - ένα παιδί 8 χρονών, το οποίο ακόμη αναπτύσσει

την προσωπικότητά του, δεν έχει άλλη επιλογή παρά να πιστέψει τη μητέρα του όταν αυτή το αποκαλεί κοντό, άσχημο, χοντρό, ή κακό μαθητή, ακόμη και αν το ίδιο το παιδί νιώθει όμορφο, έξυπνο και όμορφο. Το παιδί αρχίζει να πιστεύει αυτά τα αρνητικά σχόλια, ακριβώς επειδή εμπιστεύεται την κρίση των μεγαλύτερων ηλικιακά ανθρώπων της - και αυτό είναι μόνο η αρχή για τα προβλήματα που το παιδί ξεκινά να έχει μέσα σε μια πολύ δύσκολη παιδική ηλικία και είναι σίγουρο ότι η λεκτική βία της μητέρας της πρόκειται να την επηρεάσει αρνητικά σε όλη της τη ζωή.⁴⁸

Ένα παιδί που έχει δεχθεί λεκτική ή συναισθηματική βία, είναι στατιστικά πιο πιθανό να αντιμετωπίσει προβλήματα συναισθηματικού περιεχόμενου, που έχουν να κάνουν με την αυτοπεποίθηση και την αντίληψη για τον κόσμο - μόνο στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής, κάθε χρόνο υπολογίζεται ότι 532.200 παιδιά πέφτουν θύματα λεκτικής βίας, ενώ 204.500 από αυτά αντιμετωπίζουν προβλήματα προσαρμογής στην κοινωνία ως απόρροια της συναισθηματικής βίας που έχουν υποστεί.⁵¹

Η λεκτική και συναισθηματική βία επηρεάζουν άμεσα τα συναισθήματα ενός παιδιού - είναι μορφές βίας που σχεδόν ποτέ δεν παρουσιάζουν εξωτερικά, φυσικά σημάδια, επειδή όλα εκδηλώνονται στην ψυχή του παιδιού. Πρόκειται για μια μορφή βίας που είναι δύσκολο να αντιληφθεί κανείς ότι κάποιος κοντά του τη βιώνει και, έτσι, είναι δύσκολο να διαγνωσθεί ένα παιδί ως θύμα λεκτικής βίας. Μερικές μορφές λεκτικής βίας περιλαμβάνουν συμπτώματα απόρριψης από την πλευρά του παιδιού, τάσεις για απομόνωση και τρομοκράτηση άλλων παιδιών, τάση αγνόησης γεγονότων και ανθρώπων, τάση προς σφάλλουσα συμπεριφορά και άσκηση λεκτικής βίας σε άλλο παιδί.⁵²

Η λεκτική βία είναι, ίσως, για πολλούς, η χειρότερη μορφή βίας που δύναται να προκαλέσει πολύ μεγαλύτερη ζημιά από τη σωματική βία, επειδή όλα ανάγονται σε ψυχολογικό επίπεδο, αναπτύσσεται στον πυρήνα σκέψης του παιδιού και αντιπροσωπεύει τη μεγαλύτερη μορφή οικογενειακής παραμέλησης.⁵³ Η παραμέληση αυτή έχει στη συνέχεια άμεσες επιπτώσεις σε τομείς της ζωής του παιδιού όπως το σχολείο, η συμπεριφορά του, η καλή του ψυχολογική κατάσταση, η κοινωνική του ανάπτυξη και, τελική, η ενήλικη ζωή του.

2.2.2 Η λεκτική βία και τα αποτελέσματά της σε ακαδημαϊκό επίπεδο

Ένα παιδί που έχει υποστεί λεκτική βία είναι πολύ πιθανό να αντιμετωπίσει προβλήματα μαθησιακής επίδοσης, εξαιτίας της χαμηλής του αυτοπεποίθησης. Σε πολλές περιπτώσεις, το παιδί παρατά το σχολείο εντελώς και ό,τι δραστηριότητα υπάγεται στο σχολικό περιβάλλον, ενώ η λεκτική βία προωθεί όχι μόνο ακαδημαϊκά προβλήματα αλλά και προβλήματα συναισθηματικού βεληνεκούς.⁵⁴ Η λεκτική βία κατά την παιδική ηλικία, η οποία περιλαμβάνει λεκτικές προσβολές, είναι πολύ πιθανό να οδηγήσει στη διαμόρφωση αρνητικών αντιλήψεων σχετικά με το σχολείο αλλά και τον ίδιο τον εαυτό του παιδιού και, στη συνέχεια, να προκαλέσει συναισθηματικά προβλήματα, επειδή τα αρνητικά ερεθίσματα προσφέρονται στο παιδί από το άτομο που ασκεί τη λεκτική βία. Για παράδειγμα, όταν κάποιος λέει σε ένα παιδί συνεχώς ότι οι κακοί βαθμοί του στο σχολείο είναι απόρροια της δικής του ανοησίας και έλλειψης σωστού διαβάσματος και ευφυΐας, το παιδί, με τον καιρό, σχηματίζει την άποψη ότι όντως είναι ανόητο, καταλήγοντας στο πρώτο να αποδίδει την κακή του επίδοση σε αυτό το λόγο και να οδηγείται σε γενικεύσεις που δεν έχουν να κάνουν με το χώρο του σχολείου, αναπτύσσοντας μέχρι και καταθλιπτικές τάσεις.⁵⁴

Ένα παιδί που είναι θύμα λεκτικής βίας είναι, επίσης, πολύ πιθανό να αναπτύξει επιθετικές τάσεις μέσα στο σχολικό χώρο, σε υψηλότερους ρυθμούς, συγκριτικά με τα υπόλοιπα παιδιά. Αυτές οι επιθετικές τάσεις εμποδίζουν το παιδί να ευδοκιμήσει ακαδημαϊκά μέσα στην τάξη και μπορούν είτε να είναι άμεσο αποτέλεσμα της λεκτικής βίας που αυτό δέχεται, είτε απόρροια της κακής του επίδοσης μέσα στην τάξη. Η συμπεριφορά εκδηλώνεται με επιθετικές συμπεριφορές απέναντι στα παιδιά και τους καθηγητές.

2.2.3 Η λεκτική βία και τα αποτελέσματά της στη συμπεριφορά του παιδιού

Ένα παιδί που έχει κακοποιηθεί λεκτικά ή συναισθηματικά πιθανότατα θα εκτονώσει το αρνητικό του συναίσθημα. Σύμφωνα με τους Moore & Pepler το 2006,⁵⁵ η ψυχολογική κακομεταχείριση, συμπεριλαμβανομένης της λεκτικής επιθετικότητας, έχει εμπλακεί ως σημαντικός συντελεστής στα προβλήματα συμπεριφοράς των παιδιών. Ο Carleton το 2006 προσθέτει ότι οι συνέπειες της συναισθηματικής κατάχρησης είναι κυρίως ψυχολογικές και συμπεριφορικές.⁵⁶ Οι δείκτες της λεκτικής βίας κακοποίησης μπορεί να είναι πιο δύσκολο να εντοπιστούν και να γίνει κάτι για αυτούς. Η σωματική κακοποίηση, η σεξουαλική κακοποίηση και η παραμέληση είναι ορατά τραύματα, ενώ η συναισθηματική κακοποίηση αφήνει κρυμμένες ουλές που εκδηλώνονται με πολλούς διαφορετικούς τρόπους.

Αυτή η ψυχολογική κατάχρηση είναι εσωτερική και επηρεάζει την αυτοεκτίμηση του παιδιού και την εικόνα που το ίδιο έχει για τον εαυτό του. Ωστόσο, ένας ενημερωμένος εκπαιδευτικός μπορεί να καταλάβει αν το παιδί υπόκειται σε λεκτική βία, παρατηρώντας τη συμπεριφορά του παιδιού. Μερικά παιδιά αντιδρούν σε συναισθηματική κακοποίηση παθητικά, ενώ άλλοι αντιδρούν με επιθετικό τρόπο.⁵⁷ Παθητικά συμπτώματα

συναισθηματικής κακοποίησης στα παιδιά είναι συχνά η δυσκολία να σχηματίσουν δεσμούς με άλλα παιδιά και έλλειψη αυτοπεποίθησης, συχνά κούραση και έλλειψη συγκέντρωσης, πεσιμισμός και απόρριψη δραστηριοτήτων που κανονικά θα χαροποιούσαν το παιδί. Το τελευταίο δύναται, επίσης, να είναι επιθετικό απέναντι σε άλλα παιδιά, απειλώντας τα και αποκαλώντας τα χαρακτηρισμούς.

2.2.4 Η λεκτική βία και τα αποτελέσματά της στα συναισθήματα του παιδιού

Η λεκτική βία είναι πολύ πιο πιθανό να επηρεάσει το παιδί σε μεγαλύτερο βαθμό από την εκδήλωση οποιασδήποτε άλλης μορφής βίας.⁵⁵ Επιπρόσθετα, η βία λεκτικής και συναισθηματικής φύσης επηρεάζει άμεσα την αυτοεκτίμηση του παιδιού.⁵⁸ Αυτό είναι συνήθως αποτέλεσμα της συνεχούς λεκτικής κακοποίησης του παιδιού.

Το συναισθηματικό περιβάλλον της οικογένειας είναι κρίσιμο για την ανάπτυξη της αυτοεκτίμησης και της εικόνας που το παιδί έχει για τον κόσμο και, κυρίως, τον εαυτό του⁵⁷. Για παράδειγμα, σε ένα σταθερό και συναισθηματικά υγιές οικογενειακό περιβάλλον, ένα παιδί αισθάνεται και νιώθει την αγάπη που αποδέχεται ή θέλει. Εξαιτίας αυτού και των αγαπημένων και θετικών αλληλεπιδράσεων των γονέων με το παιδί, εκφράζεται έτσι στο παιδί τους ότι είναι «καλό» και «εκτιμημένο» μέλος της οικογένειας. Ως αποτέλεσμα, το παιδί αναπτύσσει θετική αυτοεκτίμηση και αυτοπεποίθηση και συνολικά, έχει μια θετική εικόνα του εαυτού του ως «καλό». Ωστόσο, σε μια λεκτικά και συναισθηματικά καταχρηστική οικογένεια, ένα παιδί αισθάνεται ανεπιθύμητο. Οι γονείς απορρίπτουν συνεχώς το παιδί και του μιλούν με άσχημο τόνο. Το συναισθηματικό οικογενειακό περιβάλλον είναι ασταθές και ανθυγιεινό, καθώς οι γονείς δεν εκφράζουν ούτε δείχνουν καμία στοργή, υποστήριξη ή καθοδήγηση προς το παιδί. Ως αποτέλεσμα, το παιδί στερείται της ψυχολογικής καλλιέργειας που είναι απαραίτητη για την ψυχολογική ανάπτυξη και ανάπτυξη του παιδιού. Επιπλέον, η συναισθηματική κακοποίηση δεν συμβαίνει μόνο μία φορά, αλλά είναι συνεχής, οδηγώντας το παιδί να πιστεύει ότι το ίδιο δεν αξίζει αγάπη, φιλία και στοργή.⁵⁷

Άλλες μορφές λεκτικής βίας έχουν να κάνουν με μη ρεαλιστικές προσδοκίες για τη συμπεριφορά του παιδιού και σκόπιμη ταπείνωση μπροστά σε άλλους. Όλα τα παιδιά εμπιστεύονται ολοκληρωτικά και αγαπούν τους γονείς τους, ενώ σπάνια παραπονούνται άμεσα για συναισθηματική κακοποίηση. Δεν έχουν τη δυνατότητα να αμφισβητούν ρεαλιστικά τις επιθέσεις των γονιών τους, όσον αφορά την αυτοεκτίμησή τους. Μπορεί να πιστεύουν ότι αυτό είναι το φυσιολογικό και αυτό που συμβαίνει σε κάθε οικογένεια. Δυστυχώς, το παιδί δέχεται τα αρνητικά σχόλια των γονέων του προς το πρόσωπό του, ως αληθινές και ακριβείς υποδείξεις της δικής τους αξίας. Ως αποτέλεσμα αυτής της κατάχρησης, το παιδί αναπτύσσει συντριπτικά χαμηλή αυτοεκτίμηση και μια αρνητική εικόνα για τον εαυτό του ως μη καλό και αρκετό.

2.2.5 Η λεκτική βία και τα αποτελέσματά της στην κοινωνικοποίηση του παιδιού

Τα παιδιά που δέχονται λεκτική βία από τους γονείς τους τείνουν να αισθάνονται ντροπή. Δεν είναι σε θέση να αναγνωρίσουν τη δική τους αξία ή να δεχτούν την πιθανότητα ότι οποιοσδήποτε άλλος θα τους θεωρεί αξιόλογους. Για το λόγο αυτό, τείνουν να απομονώνονται και να μη σχηματίζουν δεσμούς. Πολλές φορές νιώθουν ντροπή για τον εαυτό τους, αποφεύγοντας τη συμμετοχή σε κανονικές κοινωνικές δραστηριότητες. Μπορούν επίσης να απομονώνονται συναισθηματικά, επιτρέποντας στους γύρω ανθρώπους να βλέπουν μόνο περιορισμένες πτυχές της προσωπικότητάς τους. Τα συναισθηματικά κακοποιημένα παιδιά τείνουν να επιφυλάσσονται γενικά καταστάσεων και να στερούνται αυθορμητισμού. Αυτές οι τάσεις αποτελούν σημαντικά εμπόδια στην κατάλληλη λειτουργία σε κοινωνικές καταστάσεις, συμπεριλαμβανομένου του σχολείου.⁵¹

Τα λεκτικώς κακοποιημένα παιδιά είναι, επίσης, πιθανότερο, να παρουσιάζουν περισσότερες τάσεις βίας και σκληρότητας απέναντι στους φίλους τους ως αποτέλεσμα της κακίας και της σκληρότητας που έχουν βιώσει καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής τους. Τα κακοποιημένα παιδιά τείνουν να αντιμετωπίζουν επιθετικά και καχύποπτα τους φίλους τους ή τους συναδέλφους τους και να εκδηλώνουν με τη σειρά τους λεκτική βία απέναντι στους γύρω τους, επειδή ανατράφηκαν πιστεύοντας ότι είναι "φυσιολογικό". Παιδιά που είναι θύματα λεκτικής κακοποίησης συχνά πάσχουν από μια αδυναμία διατήρησης φιλιών και τη διατήρηση μιας υγιούς κοινωνικής ζωής εν γένει. Κατά τα πρώτα χρόνια του παιδιού αυτό μπορεί να μην είναι μια προφανής παρατήρηση, αλλά πιο κοντά στην εφηβεία και την ενηλικίωση, θα μπορούσε να είναι ένα σοβαρό πρόβλημα.⁵⁷

2.2.6 Η λεκτική βία και τα αποτελέσματά της στην ενήλικη ζωή του παιδιού

Αν και τα λόγια δεν αφήνουν μια μόνιμη πληγή, η οποία είναι με το μάτι ορατή στο σώμα, αφήνουν μια συναισθηματική, ψυχική ουλή, που ακολουθεί τα παιδιά στα εφηβικά τους χρόνια και την ενηλικίωση. Εάν ένα παιδί που έχει κακοποιηθεί λεκτικά και συναισθηματικά δε λάβει βοήθεια και ψυχολογική υποστήριξη για την κακομεταχείριση που υπέστη κατά τη διάρκεια της παιδικής ηλικίας, είναι πιθανό ότι θα αντιμετωπίσει πολλές δυσκολίες ως ενήλικας ακόμα και μετά τη διακοπή της άσκησης λεκτικής βίας.⁵¹ Τα παιδιά που είναι λεκτικά κακοποιημένα, όχι μόνο αντιμετωπίζουν έντονο κοινωνικό άγχος ως παιδιά, αλλά αντιμετωπίζουν παρόμοιες κοινωνικές δυσκολίες και προβλήματα στις σχέσεις τους κατά την ενήλικη ζωή τους. Δεν είναι σε θέση να εμπιστεύονται τους άλλους. Ως εκ τούτου δεν είναι σε θέση να επιτρέψουν στον εαυτό τους να βρίσκονται κοντά σε άλλους, επειδή νιώθουν δυσφορία και έλλειψη εμπιστοσύνης. Η λεκτική βία έχει ερευνηθεί ότι σχετίζεται άμεσα με αρνητικά αποτελέσματα όπως η κατάθλιψη, η αντικοινωνική διαταραχή της προσωπικότητας, το άγχος και η κατάχρηση ουσιών, ενώ κάποιοι ερευνητές ορίζουν ότι υπάρχει άμεση σχέση μεταξύ της συναισθηματικής κακοποίησης και των αργότερα μορφών εκδήλωσης αδυναμίας κοινωνικής προσαρμογής των εφήβων και των νεαρών ενηλίκων

συμπεριλαμβανομένης της κατάθλιψης, των διατροφικών διαταραχών, της αυτοκτονίας, της επιθετικότητας, των κοινωνικών προβλημάτων και της διαιώνισης της βίας.⁵⁹

Ένα παιδί που υπόκειται λεκτική βία, εισέρχεται στην εφηβεία επιβαρυνμένο με εξαιρετικά χαμηλή αυτοεκτίμηση και αρνητική εικόνα του ίδιου του εαυτού. Επιπρόσθετα, εάν οι γονείς συνεχίσουν τις συναισθηματικά καταχρηστικές πρακτικές τους κατά τη διάρκεια της εφηβικής φάσης της ανάπτυξης του παιδιού, αυτό ενισχύει περαιτέρω την καταστροφή της αυτοπεποίθησης του εφήβου και τελικά ο έφηβος θεωρεί τον εαυτό του άχρηστο και ανεπαρκή. Όλες οι αποφάσεις του εφήβου από εκείνο το σημείο και μετά διαμορφώνονται ως απόρροια της λεκτικής κακοποίησης που έχει αυτός δεχθεί.⁵⁷

Επίσης, η συναισθηματική κακοποίηση κατά την παιδική ηλικία δεν επηρεάζει μόνο την εφηβεία, αλλά αλλάζει σε σημαντικό βαθμό, προς το χειρότερο και την ενήλικη ζωή του ατόμου. Πολλά θύματα συναισθηματικής κακοποίησης εξακολουθούν να υποφέρουν από συμβάντα συναισθηματικής κακοποίησης κατά την ενηλικίωσή τους. Μπορούν να εισέρχονται συνεχώς σε καταχρηστικές σχέσεις και να χρησιμοποιούνται, να κακοποιούνται και να είναι θύματα εκμετάλλευσης από άλλους. Η έλλειψη αυτοπεποίθησης τους επιβεβαιώνει ότι αξίζουν αυτή την κατάχρηση από τους άλλους. Ορισμένα θύματα συναισθηματικής κακοποίησης παιδιών εξελίσσονται, ακόμη, σε εχθρικούς και θυμωμένους ενήλικες - αυτοί διαιωνίζουν τη βία που έλαβαν από τους γονείς τους, στα δικά τους παιδιά. Έτσι, η συναισθηματική κακοποίηση των παιδιών μεταφέρεται από τη μία γενιά στην άλλη.⁵⁷

2.3 Συμπτώματα λεκτικής βίας

Η λεκτική και συναισθηματική βία εξακολουθεί να αποτελεί τον πιο δύσκολο τύπο βίας, όσον αφορά τον προσδιορισμό και τον εντοπισμό, επειδή, όπως προαναφέρθηκε, αυτή η μορφή κακής μεταχείρισης δεν αφήνει φυσικά σημάδια, επομένως είναι περισσότερο δύσκολο κάποιος να καταλάβει ότι το παιδί δέχεται τέτοιου είδους κακοποίηση. Ορισμένοι ειδικοί στα θέματα ανάπτυξης παιδιών υποστηρίζουν ότι σχεδόν όλοι οι γονείς έχουν κακοποιήσει λεκτικά τα παιδιά τους, σε κάποιο στάδιο της ζωής του, ηθελημένα ή άθελα.⁵¹

Είναι κρίσιμο να κατανοήσει κανείς τα συμπτώματα άσκησης λεκτικής και συναισθηματικής κακοποίησης, ώστε να βοηθηθεί το θύμα. Η έγκαιρη παρέμβαση είναι η καλύτερη ευκαιρία που μπορεί κανείς να δώσει σε ένα παιδί, ώστε αυτό να ζήσει μια υγιή ζωή. Σύμφωνα με κάποιους ερευνητές ένα παιδί ίσως δέχεται λεκτική βία όταν εκδηλώνει ακραίες συμπεριφορές, που χαρακτηρίζονται από επιθετικότητα και δε θα έπρεπε να εμφανίζονται από ένα κατά τ' άλλα ψυχολογικά και ψυχικά υγιές παιδί.⁵¹

Σημάδι λεκτικής βίας αποτελεί επίσης, η πιθανότητα το παιδί να εμφανίζει καθυστερήσεις στην σωματική και τη συναισθηματική του ανάπτυξη, προκειμένου το σώμα του να μην αλλάξει, ώστε να μη γίνει εκ νέου στόχος λεκτικής κακοποίησης. Κάποιος παιδί ίσως προσπαθήσει να αυτοκτονήσει, ενώ κάποιο άλλο παιδί ίσως είναι υπερβολικά προσκολλημένο στο γονέα, έχοντας του απόλυτη εμπιστοσύνη και νομίζοντας ότι, μιας και ο γονιός είναι ο μόνος που βλέπει πόσο «ανεπαρκές» είναι το ίδιο, είναι επομένως και ο παντογνώστης και αυτός από τον οποίο πρέπει να παίρνει συμβουλές.

Οι Twaite & Rodriguez-Srednicki συνεχίζουν δηλώνοντας ότι η παρουσία ενός μόνο συμπτώματος δεν αποδεικνύει ότι το παιδί είναι θύμα λεκτικής κακοποίησης ωστόσο, όταν αυτά τα συμπτώματα εμφανίζονται επανειλημμένα ή σε συνδυασμό μεταξύ τους, θα πρέπει κανείς να δώσει περισσότερη προσοχή στο παιδί και να παρατηρήσει πώς αυτό συμπεριφέρεται και λειτουργεί, ώστε να δει αν υπάρχουν τυχόν συμπεριφορικά μοτίβα που να δηλώνουν ότι το παιδί είναι θύμα λεκτικής βίας.⁵¹ Τέλος, τα συμπτώματα της λεκτικής και συναισθηματικής κακοποίησης ποικίλλουν ανάλογα με την ηλικία και μερικές φορές ακόμη και το φύλο. Τα συμπτώματα, επίσης, αλλάζουν, ανάλογα με τη σοβαρότητα και μπορούν να εκδηλωθούν από το ένα άκρο στο άλλο. Όσο νωρίτερα ένα παιδί βοηθηθεί από κάποιον, τόσο πιο εύκολο και ανώδυνο είναι για το ίδιο να δραπετεύσει από τον κύκλο της λεκτικής βίας.

2.4 Σωματικός εκφοβισμός

Όσον αφορά τη φυσική βία, ξεκινάει εκεί που σταματάει η δύναμη και η επιρροή του λόγου. Όταν τα λόγια δεν επηρεάζουν τους μαθητές - στόχους τότε οι δράστες επιστρατεύουν άλλα μέσα, όπως τη σωματική βία. Πιστεύουν ότι μόνο η βία θα τους εξασφαλίσει την επίτευξη των στόχων τους, ενώ έχουν την αίσθηση ότι με τον εξαναγκασμό και την απειλή για χειροδικία θα συνεχίσουν να ασκούν την κυριαρχία τους. Ορισμένοι ερευνητές δηλώνουν ότι η βία εκδηλώνεται όποτε απουσιάζει η πραγματική δύναμη με σκοπό να επιτευχθεί ο έλεγχος του άλλου.⁶⁰ Η βία στο σχολείο ορίζεται ως η επιβολή της βούλησης και πρόκλησης ζημίας ή βλάβης ενός ατόμου σε ένα άλλο άτομο. Το ένα τρίτο των θυμάτων σωματικού εκφοβισμού είναι μαθητές με αναπτυξιακές διαταραχές, αναπηρίες και ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες που φοιτούν στα γενικά σχολεία.⁶¹

Ο σωματικός εκφοβισμός αποτελεί μια από τις συχνότερες μορφές του σχολικού εκφοβισμού ανάμεσα στα παιδιά και αφορά πράξεις που περιλαμβάνουν σωματικό τραυματισμό ή απειλή τραυματισμού.⁶ Είναι μια άμεση μορφή βίας η οποία εντοπίζεται πιο εύκολα από τις υπόλοιπες. Έχει διαπιστωθεί ότι τα παιδιά μικρότερης ηλικίας ασκούν σε μεγαλύτερο ποσοστό σωματικό εκφοβισμό σε σχέση τα παιδιά μεγαλύτερης ηλικίας. Ακόμη είναι το είδος που τα αγόρια επιλέγουν συχνότερα σε σύγκριση με τα κορίτσια.⁶² Εκτός από τα μεγαλύτερα ποσοστά θυτών σωματικών επιθέσεων τα αγόρια καταλαμβάνουν και μεγάλα ποσοστά θυμάτων.¹⁰ Αυτό μάλλον συμβαίνει, διότι τις περισσότερες φορές είναι φανερά πιο αδύναμα και μικρόσωμα από τους συνομήλικους τους ή έχουν κάποιου είδους αναπηρία, οπότε θεωρούνται εύκολοι στόχοι.⁶³ Ο σωματικός εκφοβισμός δυστυχώς συμβαίνει αρκετά συχνά στα σχολεία ευρωπαϊκών χωρών και είναι η πραγματική πράξη της βλάβης ενός συνομήλικου.⁶⁴

Περιλαμβάνει όλες τις μορφές σωματικών επιθέσεων: όπως χτυπήματα, κλωτσιές, σπρωξιματα, δαγκωνιές, χαστούκια, φτύσιμο, τράβηγμα μαλλιών και εκδορές.⁶⁵ Επίσης η χρήση όπλου, η αρπαγή, το κρύψιμο ή και η καταστροφή προσωπικών αντικειμένων του θύματος καθώς και το κλείδωμα του θύματος μέσα σε ένα δωμάτιο μπορούν να ενταχθούν στον σωματικό εκφοβισμό.⁶⁶

Η μορφή αυτή αναγνωρίζεται πιο εύκολα σε σχέση την λεκτική μορφή του εκφοβισμού. Σύμφωνα με μια έρευνα,⁶⁷ οι εκπαιδευτικοί αναγνώρισαν ως εκφοβισμό την σωματική βία σε ποσοστό 75%. Ενώ και με την μελέτη του Boulton το 1997,²² οι εκπαιδευτικοί αντιλαμβάνονται ως εκφοβισμό μεταξύ των μαθητών κυρίως τις σωματικές επιθέσεις.⁵ Σύμφωνα με πανελλαδικές έρευνες η πλειοψηφία των περιστατικών αφορά ξυλοδαρμούς μεταξύ τους με ποσοστό 57%. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας της Κουρομιχελάκη το 2012,⁶⁷ ο σωματικός εκφοβισμός είναι ο δεύτερος σε συχνότητα μετά τον λεκτικό εκφοβισμό, με το 10% των μαθητών που ρωτήθηκαν να δηλώνουν ότι πέφτουν συχνά θύματα σωματικής βίας και το 2% πολύ συχνά. Επιπρόσθετες έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί από το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (Ε.Κ.Κ.Ε.) έδειξαν ότι τα ποσοστά εμφάνισης του σωματικού εκφοβισμού στην Ελλάδα είναι άξια λόγου. Συγκεκριμένα το 37% των μαθητών ενός δημοτικού σχολείου της Αθήνας δήλωσαν ότι έχουν υποστεί σωματικό εκφοβισμό, ενώ το 13% έχει παραδεχτεί ότι έχει ασκήσει αυτή την μορφή εκφοβισμού.⁶⁸

Διάφορες μελέτες σε δημοτικά σχολεία έδειξαν ότι αυτή η μορφή θεωρείται η πιο επικίνδυνη ειδικότερα όταν το θύμα έχει υποστεί τραυματισμό π.χ. από ρίψη αντικειμένων

στον θύμα. Αυτό μπορεί να οφείλεται στο ότι οι μαθητές του Δημοτικού έχουν μικρή ηλικία και δεν μπορούν να προστατεύσουν τον εαυτό τους.⁶⁹ Οι δράστες παραμονεύουν παντού, ξαφνιάζουν το συμμαθητή που θέλουν να εκφοβίσουν και τον κάνουν να νιώθει πάρα πολύ άσχημα. Τον ρίχνουν κάτω και χωρίς να αναλογιστούν τυχόν βλάβες που μπορεί να του προκαλέσουν επιδίδονται στο «παιχνίδι» τους. Ιδιαίτερα αν κάποιος είναι μικρόσωμος και δεν έχει πολύ δύναμη καθίσταται εύκολος στόχος. Οι δράστες υιοθετούν τη λογική «κερδίζω-χάνεις», δηλαδή προκαλώντας βλάβη στο θύμα νιώθουν δυνατοί. Το θύμα, από την άλλη υιοθετεί τη λογική «χάνω-κερδίζεις», δηλαδή μη μπορώντας πια να προστατευτεί παρακάμπτει τα δικαιώματά του και αποσύρεται ψυχολογικά αφήνοντας τον εαυτό του στο έλεος του ατόμου που τον εκβιάζει.⁷⁰

Συνοψίζοντας, η φυσική μορφή του εκφοβισμού αποτελεί την πιο κρίσιμη εκδήλωσή του φαινομένου. Βέβαια, αν σκεφτεί κανείς να αντιμετωπίσει τις σωματικές πράξεις βίας εναντίον κάποιου μαθητή είναι εύκολο να προβεί σε ενέργειες καταστολής του.

2.5 Ψυχολογικός εκφοβισμός

Ο ψυχολογικός εκφοβισμός είναι ένα πολυδιάστατο κοινωνικό φαινόμενο, με ανησυχητικές διαστάσεις και βλαβερές συνέπειες στην ψυχοσυναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού και στη διαδικασία της μάθησής του. Θεωρείται ένα σχετικά συνηθισμένο φαινόμενο και αυτό οφείλεται στο ότι δεν δημιουργεί εμφανή συμπτώματα στο θύμα. Ο θύτης έχει την ευχέρεια στον ψυχολογικό εκφοβισμό να κινηθεί σε μεγάλο εύρος συμπεριφορών όπου κυμαίνεται από ένα μεγάλο γκράφιτι στο σχολικό περιβάλλον που να περιλαμβάνει υβριστικά και προσβλητικά σχόλια μέχρι απρεπές χειρονομίες.

Στον ψυχολογικό εκφοβισμό εμπλέκεται και ο σεξουαλικός εκφοβισμός, ο οποίος αποτελεί μεγάλο πρόβλημα στο σχολικό περιβάλλον. Ο σεξουαλικός εκφοβισμός πρόκειται για μια μορφή σεξουαλικής παρενόχλησης που εκδηλώνεται με υβριστικά σχόλια, πειράγματα σεξουαλικού περιεχομένου, ανήθικες χειρονομίες, ανεπιθύμητα αγγίγματα μέχρι και σοβαρές σεξουαλικές επιθέσεις. Επίσης παρουσιάζεται και με λεκτική παρενόχληση, με προσβλητικά μηνύματα με πονηρό περιεχόμενο χωρίς τη θέληση του παιδιού στο οποίο απευθύνονται, με σεξουαλικά παρατσούκλια ή ακόμα και το ψηλάφισμα σε μέρη του σώματος του παιδιού χωρίς την συναίνεση του ίδιου του παιδιού θύματος. Κάποιες από τις επιθέσεις αυτές μπορεί να φαίνονται ως παιχνίδια, ενώ είναι πολύ επώδυνες για τα παιδιά που τις βιώνουν.

Με έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί επισημαίνεται ότι τα περισσότερα κορίτσια στο σχολικό περιβάλλον ασκούν ψυχολογικό εκφοβισμό και στα δυο φύλα ενώ τα αγόρια ασκούν σεξουαλικό εκφοβισμό στο γυναικείο φύλο περισσότερο παρά το αντίθετο. Πολλοί ερευνητές,⁷¹ υποστηρίζουν πως τα άτομα δεν θυματοποιούνται συνήθως από ένα άτομο. Ο εκφοβισμός αυτός αφορά μάλλον μια ομαδική δραστηριότητα στην οποία τα μέλη της ομάδας που εκφοβίζει έχουν διαφορετικούς και διακριτούς ρόλους. Υποστηρίζουν πως είναι λάθος να αντιλαμβανόμαστε τον εκφοβισμό ως μια δυαδική διαδικασία, να εστιάζουμε στα παιδιά-δράστες και τα παιδιά-θύματα και να μελετάμε τα χαρακτηριστικά τους. Το ενδιαφέρον πρέπει να μετατοπιστεί στις δυναμικές της κοινωνικής ζωής των παιδιών, στην άσκηση εξουσίας και στις πιέσεις για συμμόρφωση μέσα στις ομάδες των συνομηλίκων.

Έρευνα σε παιδιά του γυμνασίου έδειξε πως το 80% έπεσε θύμα σεξουαλικού εκφοβισμού από συνομηλίκους τουλάχιστον μία φορά.⁷² Το μεγαλύτερο μέρος αυτών των παιδιών δήλωσε πως η πρώτη φορά συνέβη στις τελευταίες τάξεις του δημοτικού, γεγονός που αποδεικνύει πως το πρόβλημα αυτό παρουσιάζεται νωρίς στην αναπτυξιακή πορεία των παιδιών. Τα περισσότερα παιδιά υποφέρουν από χαμηλό αυτοσεβασμό, φτωχότερη πνευματική και φυσική υγεία και περισσότερα τραυματικά συμπτώματα καθώς σκέψεις και συναισθήματα αναδύονται από εμπειρίες στις οποίες έχουν βιώσει έντονο άγχος.

Όσον αφορά στην προσωπικότητα των μαθητών - θυτών κινούνται κύματος με εκείνες τις διαταραγμένες προσωπικότητες που παρουσιάζουν αντικοινωνικές προδιαθέσεις και τάσεις. Καθώς είναι δυνατόν να μην εμφανίσουν ποτέ εγκληματική συμπεριφορά, η ανικανότητά τους να καταδείξουν συμπόνια και κατανόηση για τους άλλους, τους συσχετίζει με τα άτομα εκείνα που επηρεάζονται περισσότερο.

Εξετάζοντας το συγκεκριμένο θέμα από την πλευρά του μαθητή - θύματος παρατηρούμε ότι οι επιπτώσεις του ψυχολογικού εκφοβισμού είναι πολύ σοβαρές καθώς

μπορεί να κυμαίνονται από την ταπείνωση που το άτομο μπορεί να βιώσει ως τη σοβαρή ψυχολογική βλάβη και έκπτωση στην κοινωνική του λειτουργικότητα. Κοινό, ωστόσο, χαρακτηριστικό όλων των θυμάτων του σεξουαλικού εκφοβισμού είναι το γεγονός ότι οι μαθητές εξαναγκάζονται σε μια σεξουαλική πράξη για την οποία δεν αισθάνονται καθόλου άνετα. Ακόμη, είναι πολύ δύσκολο να μιλήσουν γι' αυτή και να γνωστοποιήσουν ότι τους συνέβη.

Πιο συγκεκριμένα, ειδικοί έχουν διαπιστώσει ότι το θύμα ενθαρρύνεται να αισθανθεί, εκτός από την ενοχή, ντροπή, αμηχανία, συστολή και φόβο. Όλα αυτά τα συναισθήματα μπορεί να οδηγήσουν σε κατάπτωση, χαμηλό αυτοσεβασμό, αιδημοσύνη, απομόνωση, μελλοντική χαμηλή εκπαιδευτική και επαγγελματική απόδοση αλλά, θα τολμούσαμε να πούμε, απειλή ή απόπειρα αυτοκτονίας.

Η σοβαρότητα και η συχνότητα με την οποία εμφανίζεται η μορφή αυτή του σχολικού εκφοβισμού καταδεικνύονται και από μία σημαντική νέα διαπίστωση έρευνας που πραγματοποιήθηκε στην Αγγλία. Όπως παρουσιάζεται στην αγγλική εφημερίδα «Independent», τα αποτελέσματα της έρευνας αυτής αποκαλύπτουν ότι περισσότεροι από 3.000 μαθητές σε σχολεία της συγκεκριμένης ευρωπαϊκής χώρας αναστέλλουν την παρακολούθηση των μαθημάτων τους εξαιτίας της απρεπούς σεξουαλικής συμπεριφοράς που έχουν βιώσει.

Σύμφωνα με στοιχεία μιας άλλης έρευνας, η συχνότητα εμφάνισης του σεξουαλικού εκφοβισμού δεν διαφέρει μεταξύ των δύο φύλων, ενώ το 35% των μαθητών έχουν υποστεί σεξουαλική παρενόχληση.⁷²

Ολοκληρώνοντας θα πρέπει να τονίσουμε ότι ο ψυχολογικός εκφοβισμός επιβαρύνει σε τεράστιο βαθμό την υγεία και τον αυτοσεβασμό του θύματος καθώς μια τέτοια συμπεριφορά και επιθέσεις είναι τόσο καταστροφικές για το πνευματικό και σωματικό επίπεδο.

2.6 Κοινωνικός - Ρατσιστικός εκφοβισμός

Ο κοινωνικός εκφοβισμός αναφέρεται στη δημιουργία ενός κλίματος φόβου για το μαθητή ή τη μαθήτρια, θύμα, με οποιαδήποτε πράξη που προκαλεί στο θύμα ψυχολογικό πόνο. Αφορά την απομόνωση του παιδιού θύματος και την περιθωριοποίηση του μέσα από συγκεκριμένες συμπεριφορές (σκόπιμη απομόνωση του παιδιού-θύματος- το αγνοούν, δεν του δίνουν το λόγο, καταστροφή των βιβλίων του, εκβιασμός για χρήματα κλπ). Ουσιαστικά, ο κοινωνικός εκφοβισμός έχει ως σκοπό τον περιορισμό των διαπροσωπικών σχέσεων του θύματος μέσω του συναισθηματικού αποκλεισμού που βιώνει ως ανεπιθύμητο.

Εδώ οι δράστες επιδιώκουν την κοινωνική εξόντωση του θύματος. Το βάζουν στο περιθώριο της σχολικής ζωής, το στοχοποιούν. Διαδίδουν ψευδές ειδήσεις τόσο για το ίδιο το θύμα όσο και για την οικογένεια του θύματος. Έτσι το παιδί θύμα καθίσταται ένα ανεπιθύμητο πρόσωπο και μισητό σε αρκετές φορές των περιπτώσεων.

Τα τελευταία χρόνια έχει παρατηρηθεί ότι τα περισσότερα άτομα που έχουν υποστεί κοινωνικό εκφοβισμό είναι τα άτομα με αναπηρίες, τα οποία αντιμετωπίζουν μαθησιακές δυσκολίες. Έρευνα των Norwich και Kelly έδειξε πως το 83% των παιδιών με μαθησιακές δυσκολίες είχε βιώσει κάποιου είδους εκφοβισμό και το 50% περίπου από αυτά το απέδιδε στις δυσκολίες που αντιμετώπιζε.⁷³ Φαίνεται πως τα άτομα με αναπηρίες δεν είναι τόσο δημοφιλή στις ομάδες των συνομήλικων, γιατί δεν έχουν χαρακτηριστικά και ικανότητες στις οποίες αποδίδεται μεγάλη αξία, όπως η ευφυΐα, η ελκυστικότητα και οι αθλητικές ικανότητες. Τέλος, τα παιδιά με αναπηρίες, έχοντας περισσότερες δυσκολίες συμπεριφοράς και έχοντας θυματοποιηθεί, τείνουν με τη σειρά τους να εκφοβίζουν άλλους δημιουργώντας άθελά τους έναν φαύλο κύκλο.

Ο ρατσιστικός εκφοβισμός πρόκειται για μια ειδική περίπτωση εκφοβισμού, που εκφράζεται σωματικά, κοινωνικά ή ψυχολογικά, και αποσκοπεί να στιγματίσει τη διαφορετικότητα του στόχου ως προς τη φυλή. Επίσης, στον ρατσιστικό εκφοβισμό μπορεί η αφορμή να ξεκινάει από τη διαφορετικότητα του στόχου ως προς την κοινωνική τάξη και την οικονομική κατάσταση, την προφορά ή απλώς από το ότι ο στόχος είναι καινούριος στη γειτονιά και το σχολείο. Τα παιδιά, επίσης, με αναπηρίες έχουν περισσότερες πιθανότητες να εκφοβιστούν πιο συχνά σε σχέση με τους συνομήλικούς τους. Αν και ο Olweus το 2009 υποστηρίζει ότι οι σωματικές διαφορές, εκτός από τη μυϊκή δύναμη και τον όγκο, δεν παίζουν ρόλο στην εμφάνιση εκφοβιστικών συμπεριφορών.²³

2.7 Διαδικτυακός εκφοβισμός

Από τη στιγμή που η τεχνολογία και το Internet εισέβαλλαν σχεδόν στη ζωή και στην καθημερινότητα των περισσότερων μαθητών εμφανίστηκε ένα νέο είδος θυματοποίησης. Είναι ο επονομαζόμενος ηλεκτρονικός εκφοβισμός ή αλλιώς Cyber-bullying, τεχνολογικός και διαδικτυακός εκφοβισμός.⁷⁴ Ο κυβερνοεκφοβισμός είναι συνέχεια της παραδοσιακής μορφής της θυματοποίησης. Θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ένα εναλλακτικό είδος λεκτικής, διαπροσωπικής και ψυχολογικής θυματοποίησης.⁷⁵ Ο διαδικτυακός εκφοβισμός γνωστός και ως cyber bullying είναι η νεότερη μορφή του σχολικού εκφοβισμού που τα τελευταία χρόνια λόγω της ραγδαίας αύξησης της τεχνολογίας έχει λάβει ανησυχητικές διαστάσεις. Πλέον το bullying έχει ξεφύγει από τα στενά πλαίσια του σχολικού χώρου.

Τα παιδιά - θύτες «εκμεταλλούνται» το πλεονέκτημα της τεχνολογίας για να επιτεθούν στα θύματα τους. Ο ηλεκτρονικός εκφοβισμός ανήκει στις έμμεσες μορφές του σχολικού εκφοβισμού. Σύμφωνα με τους Χηνά και Χρυσάφιδη το 2006 «αυτό που καθιστά τον εκφοβισμό μέσω του διαδικτύου τόσο επικίνδυνο είναι το γεγονός ότι ο καθένας μπορεί να τον πράξει χωρίς να χρειάζεται να αντιμετωπίσει το θύμα του. Δεν χρειάζεται να είναι κανείς δυνατός ή γρήγορος αρκεί ένας υπολογιστής και η επιθυμία να τρομοκρατήσει».⁷⁶

Ο όρος cyber bullying δημιουργήθηκε από τον Καναδό Bill Belsey και έχει τις ρίζες του στον παραδοσιακό σωματικό ή ψυχολογικό εκφοβισμό όπου ο στόχος του θύτη είναι να προκαλέσει ζημία ή να βλάψει το θύμα.⁷⁷

Με τον όρο cyber bullying εννοούμε οποιαδήποτε πράξη επιθετικότητας, παρενόχλησης, προσβολής, τρομοκρατικής και απειλητικής συμπεριφοράς από ένα άτομο σε ένα άλλο που λαμβάνει χώρα σε τακτά χρονικά διαστήματα προκειμένου να βλάψει το θύμα συνήθως παιδιά προεφηβικής ηλικίας και έφηβοι.

Το ηλεκτρονικό bullying μπορεί να εκδηλωθεί μέσω του κινητού τηλεφώνου και ηλεκτρονικού υπολογιστή, είτε με τη χρήση κάμερας, είτε μέσω chat rooms, χρήση emails με απειλητικό περιεχόμενο. Επιπλέον, μέσω Facebook ή του You tube. Όλα τα παραπάνω έχουν ως στόχο την απειλή ή την ταπείνωση του θύματος. Πλέον το παιδί- στόχος εκτίθεται σε κίνδυνο από μεγάλο αριθμό ανθρώπων πέρας της σχολικής κοινότητας.

Χαρακτηριστικό γνώρισμα του είδους αυτού είναι ότι πραγματοποιείται σε μεγάλη κλίμακα και άμεσα καθώς οποιαδήποτε στιγμή μέσα στο εικοσιτετράωρο μπορεί να υλοποιηθεί. Συνήθως αυτού του είδους ο εκφοβισμός συμβαίνει κάθε στιγμή της ημέρας αλλά πραγματοποιείται και κατά τη διάρκεια του σχολικού ωραρίου, εφόσον στο αναλυτικό πρόγραμμα υπάρχει μάθημα που εμπεριέχει τη χρήση υπολογιστών. Μέσα εκφοβισμού είναι και τα κινητά τηλέφωνα, το διαδίκτυο και άλλες συσκευές.²⁴

Ένα στα τρία παιδιά έχουν βιώσει ηλεκτρονικό εκφοβισμό και τα κρούσματα στη χώρα μας όλο και αυξάνονται. Σε έρευνα στην Κω, το 2008 αποκαλύφθηκε πως το 14,7% των παιδιών στο σχολείο έπεσαν θύματα. Μέχρι το 2010 το ποσοστό διπλασιάστηκε ανησυχητικά.⁷⁸

Οι νέοι οδηγούνται στον διαδικτυακό εκφοβισμό εξαιτίας των προβληματικών καταστάσεων που βιώνουν στο οικογενειακό τους περιβάλλον, είτε γιατί υπάρχει θυμός για

το θύμα, είτε γιατί ο θύτης παρουσιάζει μια γενική κοινωνική δυσλειτουργία. Επίσης κάποιες φορές ο εκφοβισμός αποτελεί μια μορφή ψυχαγωγίας ή μορφή επιβολής εξουσίας και ελέγχου για τον δράστη.

Τα παιδιά ζουν μονίμως με ένα αίσθημα άγχους και φόβου, αφού αυτή η μορφή του εκφοβισμού δε λαμβάνει χώρα μόνο στα πλαίσια του σχολικού περιβάλλοντος. Επίσης είναι πολύ δύσκολο να προστατευτούν, διότι πολλές φορές δεν μαρτυρούν το πρόβλημα και τα ίδια δεν έχουν τις ικανότητες να αντιδράσουν. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα η αίσθηση άγχους να εντείνεται όλο και περισσότερο ιδιαίτερα με την επαναλαμβανόμενη αποστολή ηλεκτρονικών ή τηλεφωνικών μηνυμάτων.

Ενίοτε θέλουν να αποφύγουν κοινωνικές συναναστροφές, διότι νιώθουν άβολα. Οπότε απομονώνονται, γιατί προτιμούν να μείνουν μόνοι τους παρά να ανησυχούν συνέχεια για το επόμενο «χτύπημα» και για την επόμενη φορά που θα πέσουν θύματα. Αναπτύσσουν κοινωνικό άγχος που δεν ευνοεί τις κοινωνικές τους συναναστροφές και χαμηλή αυτοεκτίμηση. Συνοψίζοντας, ο τρόμος που δημιουργεί ο ηλεκτρονικός εκφοβισμός δεν πρέπει να είναι μέρος της ζωής των παιδιών και ιδιαίτερα στο χώρο του σχολείου όπου θα έπρεπε να νιώθουν ασφαλή. Το σοβαρότερο μειονέκτημα των μαθητών - θυμάτων είναι ότι οι δράστες έχουν το πλεονέκτημα να μένουν ανώνυμοι.

Μορφές cyber bullying:

- Απειλές, πειράγματα μέσω αποστολής μηνυμάτων στο κινητό τηλέφωνο ή με την αποστολή emails.
- Υποτιμητικά σχόλια- διάδοση άσχημων- προσβλητικών φημών online.
- Δημοσιοποίηση προσωπικών πληροφοριών και δεδομένων συνήθως φωτογραφιών (photo bullying) χωρίς την συγκατάθεση του άμεσα εμπλεκόμενου.
- Δημιουργία ψεύτικων διαδικτυακών προφίλ (face book, twitter, my space).
- Είσοδος σε προσωπικούς λογαριασμούς του ατόμου.
- Επαναλαμβανόμενη αποστολή προσβλητικών και υβριστικών ηλεκτρονικών ή τηλεφωνικών μηνυμάτων κειμένου.
- Υποκίνηση του δράστη προς τρίτους για διαδικτυακή παρακολούθηση και παρενόχληση του θύματος.

2.8 Χώροι εκδήλωσης του σχολικού εκφοβισμού

Σε οποιοδήποτε χώρο του σχολείου είναι δυνατόν να προκληθεί ένα επεισόδιο εκφοβιστικής συμπεριφοράς από έναν μαθητή σε κάποιον άλλον. Σύμφωνα με ερευνές¹⁴ οι πιο συχνοί χώροι που μπορούν να εκδηλωθούν τέτοια επεισόδια είναι:

- Ο προαύλιος χώρος
- Οι διάδρομοι και οι σκάλες
- Ο δρόμος προς και από το σχολείο
- Η σχολική αίθουσα, όταν δεν βρίσκεται εκεί ο εκπαιδευτικός
- Οι τουαλέτες
- Η σχολική αίθουσα, κατά την διάρκεια του μαθήματος

Σε αυτό το σημείο βέβαια αξίζει να αναφέρουμε πως στους χώρους αυτούς τα επεισόδια σχολικού εκφοβισμού εμφανίζουν μεγαλύτερη συχνότητα, διότι σε αυτά τα σημεία οι μαθητές περνούν περισσότερες ώρες και αλληλεπιδρούν περισσότερο μεταξύ τους. Σύμφωνα με μια ερευνά που έγινε στην Ελλάδα σε 95 μαθητές λυκείου τα φαινόμενα σχολικού εκφοβισμού συμβαίνουν κυρίως σε χώρους όπου η επίβλεψη από την πλευρά των καθηγητών είναι κυρίως περιορισμένη.⁷⁹ Σε γενικές γραμμές οποιαδήποτε από τις μορφές σχολικού εκφοβισμού μπορεί να διαπραχθεί στους παραπάνω καθώς σύμφωνα με τους ερευνητές,⁸⁰ μαθητές που υπήρξαν θύματα εκφοβισμού δήλωσαν πως δέχτηκαν επιθετική συμπεριφορά από κάποιον συμμαθητή τους στο ίδιο περιβάλλον.

Φυσικά όλες οι μορφές του εκφοβισμού μπορούν να διαπραχθούν σε οποιοδήποτε χώρο του σχολείου, όμως ο σωματικός εκφοβισμός κατά κύριο λόγο διαπράττεται περισσότερο στους διαδρόμους και στις σκάλες και λιγότερο στη σχολική τάξη. Φυσικά είναι κατανοητοί οι λόγοι για τους οποίους αυτή η μορφή εκφοβισμού λαμβάνει χώρα εκτός σχολικής αίθουσας, καθώς μμέσα στην τάξη με την παρουσία του εκπαιδευτικού είναι δύσκολο να πάρει διαστάσεις και να συμβεί.

Η Παραδεισιώτη¹³ αναφέρουν πως μέσα από διάφορες έρευνες έχει διαπιστωθεί ότι η εκφοβιστική συμπεριφορά μπορεί να εκδηλωθεί κατά σειρά σημαντικότητας ως εξής: στην αυλή του σχολείου, στο γήπεδο, στις τουαλέτες, στο δρόμο προς το σχολείο και ακολούθως στην τάξη.

Έρευνες του Olweus κατέδειξαν ότι, οι μαθητές, οι οποίοι έφεταν θύματα εκφοβισμού κατά την διαδρομή προς το σχολείο είχαν την τάση να υφίστανται εκφοβισμό και εντός της σχολικής κοινότητας. Παράλληλα, ο ίδιος υποστηρίζει ότι η σχολική κοινότητα είναι ο χώρος στον οποίο διαπράττονται κατά κύριο λόγο εκφοβιστικές συμπεριφορές.²³

Από την άλλη πλευρά, μέσα από την ίδια έρευνα, οι μαθητές δήλωσαν πως όταν μια εκφοβιστική συμπεριφορά εκδηλωνόταν στη διαδρομή προς και από το σχολείο είχαν λιγότερη βοήθεια από τους γύρο.²³

Σύμφωνα με έρευνα που διεξήχθη στην Ελλάδα, οι χώροι στους οποίους διαπράττονται εκφοβιστικές συμπεριφορές είναι: έξω από το σχολείο (35%) ή στους διαδρόμους του σχολείου (32%), καθώς και στις αίθουσες-τάξεις (24%). Σημαντικό είναι και το ποσοστό των παιδιών που δηλώνει ότι έχει δεχθεί επιθέσεις στο διαδίκτυο (20%).¹⁶

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

3.1 Αιτίες και επιπτώσεις του σχολικού εκφοβισμού

Οι αιτίες που οδηγούν τα παιδιά σε διάφορες μορφές εκφοβισμού είναι οι τέσσερις παράγοντες, οι οποίοι συνυπάρχουν και επιδρούν από κοινού. Αυτοί είναι:

- α. Οι γενετικοί παράγοντες,
- β. Το συνολικό μαθησιακό κλίμα που επικρατεί στο σχολείο,
- γ. Η παρέα των συνομήλικων και
- δ. Η οικογένεια.

Ως προς τους γενετικούς παράγοντες, αναφέρεται ότι ορισμένα παιδιά γεννιούνται προορισμένα να εξελιχθούν σε άτομα με μεγάλη σωματική διάπλαση και μυϊκή δύναμη, ενώ άλλα ακριβώς το αντίθετο. Αυτό έχει ως επακόλουθο να επηρεάζεται ενίοτε ο τρόπος με τον οποίον αντιδρούν τα άτομα αυτά σε οποιοσδήποτε συγκρούσεις ή διενέξεις.

Ως προς το μαθησιακό κλίμα παραπέμπει στον τρόπο με τον οποίο ο δάσκαλος χειρίζεται τη διαδικασία της διδασκαλίας-μάθησης, δηλ. εάν έχει αυταρχικό ή δημοκρατικό στυλ, εάν χρησιμοποιεί λεκτικά βίαιο τρόπο για να επιβάλλει την άποψή του ή όχι, εάν αντιλαμβάνεται ορισμένα φαινόμενα διακρίσεων μέσα στην τάξη και γενικότερα η όλη συμπεριφορά του στο σχολικό περιβάλλον.

Ως προς την παρέα των συνομηλικών δύο θεωρίες αξίζει να αναφέρουμε. Η πρώτη είναι η θεωρία της επικράτησης και υποστηρίζει ότι, καθώς τα παιδιά εισέρχονται σιγά-σιγά στο στάδιο της εφηβείας, εμφανίζουν ορισμένες αλλαγές στη συμπεριφορά τους. Έτσι, κάποια από αυτά, στο πλαίσιο μιας άτυπης επαναδιαπραγμάτευσης για το ποιος θα είναι αρχηγός μέσα στην ομάδα, επιθυμούν να εκφοβίσουν συμμαθητές τους, μόνο και μόνο για να δώσουν το μήνυμα ότι αυτοί πλέον θα έχουν τον πρώτο λόγο. Η δεύτερη είναι η θεωρία της έλξης, αυτοί είναι οι λιγότερο τολμηροί, στην προσπάθειά τους να χειραφετηθούν από τους γονείς τους, προσκολλώνται και θαυμάζουν εκείνους τους συμμαθητές τους, οι οποίοι θέλουν να δίνουν το προφίλ του ανεξάρτητου παρουσιάζοντας στις διαπροσωπικές τους σχέσεις χαρακτηριστικά, όπως ανυπακοή, επιθετικότητα, αντιδραστική συμπεριφορά κ.α.

Τέλος, ως προς την οικογένεια, η οποία έχει μια μεγάλη ευθύνη και επιρροή για την συμπεριφορά των παιδιών της συντελεί στην δημιουργία είτε του θύματος είτε του θύτη στον σχολικό εκφοβισμό. Οι θύτες κατά ένα μεγάλο ποσοστό μεγαλώνουν μέσα σ' ένα τέτοιο οικογενειακό περιβάλλον, το οποίο δεν προσφέρει την αναγκαία στοργή και εμπιστοσύνη, είναι εχθρικό και απειλητικό για το παιδί, διότι οι μέθοδοι πειθαρχίας είναι ιδιαίτερα αυστηρές, αλλά και οι σχέσεις μεταξύ των μελών διέπονται από έναν ιδιαίτερο αρνητισμό, μιας και η επιθετικότητα προβάλλεται ως κυρίαρχο μέσο επίλυσης των διαφορών.

Περιστατικά βίας είναι φαινόμενο συχνό σε τέτοιες οικογένειες. Ένα παιδί, που βιώνει καταστάσεις αυτής της μορφής, δεν έχει μάθει να αναπτύσσει κοινωνικές δεξιότητες, δηλ. να

συνεργάζεται με τους άλλους, να ακούει τους άλλους, να σέβεται τους άλλους, δηλ. δεν έχει μάθει να διαμορφώνει κοινωνικές αξίες και ανάλογες στάσεις ζωής. Αντίθετα, οι οικογένειες που οδηγούν τα παιδιά τους στο να γίνουν θύματα είναι οι υπερπροστατευτικές. Ένα παιδί που μεγαλώνει σ' ένα τέτοιο περιβάλλον, παρουσιάζει χαμηλή αυτοεκτίμηση, δηλ. δεν έχει εμπιστοσύνη στον εαυτό του. Δεν έχει αυτοπεποίθηση, δεν μαθαίνει να στηρίζεται στα πόδια του, να είναι ανεξάρτητο, να διεκδικεί το δίκαιό του και να υπερασπίζεται το δίκαιο των άλλων.

Ο Olweus το 2009 επίσης κάνει λόγο για τα αίτια εκφοβισμού/θυματοποίησης.²³ Σαν τέτοια θεωρεί τις κακές συνθήκες στην παιδική ηλικία, ιδίως ορισμένες μορφές ανατροφής των παιδιών και τα προβλήματα εντός της οικογένειας, όπως συγκρουσιακές-διαπροσωπικές σχέσεις μεταξύ των γονέων, διαζύγιο, ψυχιατρικές ασθένειες, προβλήματα αλκοολισμού κτλ. Επιπλέον, υποστηρίζει πως, όπως έχει διαπιστωθεί από διεθνείς έρευνες η έκθεση των παιδιών σε εκπομπές στην τηλεόραση ή ταινίες στο βίντεο καθώς και στον κινηματογράφο με πολλή βία αυξάνει την επιθετικότητά τους, ενώ παράλληλα μειώνει την ενσυναίσθησή τους για τα θύματα.

Σύμφωνα με τους Ιωάννου και Παπακώστα, σε οικογένειες που υπάρχουν αδύνατοι οικογενειακοί δεσμοί και περιορισμένη επικοινωνία, τα παιδιά καταλήγουν να μην συμμορφώνονται σε κανόνες.¹⁴ Ενώ τα παιδιά που καλλιεργούν από νωρίς δυνατούς δεσμούς με τους γονείς, καταλήγουν στην αποδοχή κοινωνικών κανόνων.

Οι επιπτώσεις που επιφέρει ο σχολικός εκφοβισμός στα παιδιά ποικίλλει ανάλογα με το θύτη, το θύμα και τους παρατηρητές μπροστά στις εκδηλώσεις του bullying. Η αποδοχή της βίας ή η χρήση της, είτε ως κώδικα επικοινωνίας είτε ως μέσω επίλυσης των συγκρούσεων και των διαφορών, επιδρά στην κοινωνικοποίηση των παιδιών και στην συνέχειά τους ως ενήλικες. Εκτός από τα προβλήματα κοινωνικοποίησης δημιουργούνται και επιπτώσεις σοβαρές για την προσωπικότητα, τον ψυχισμό και την μετέπειτα κοινωνική λειτουργικότητα κυρίως των θυμάτων.

Καταρχήν πρέπει να τονίσουμε ότι σε ένα γενικό πλαίσιο ο εκφοβισμός που λαμβάνει χώρα στο σχολείο μπορεί να έχει αντίκτυπο στο κοινωνικό περιβάλλον αυτού. Δημιουργεί ένα κλίμα φόβου μεταξύ των μαθητών εμποδίζοντας την ικανότητά τους να μάθουν και οδηγώντας τους σε αντικοινωνικές συμπεριφορές.

Η μελέτη των επιπτώσεων του σχολικού εκφοβισμού γίνεται με βάση τα τέσσερα κριτήρια:

- α. Τις μορφές του εκφοβισμού (άμεσες, έμμεσες),
- β. Τη διάρκειά του (βραχυπρόθεσμος, μακροχρόνιος),
- γ. Την περίοδο εκδήλωσης των επιπτώσεων (συγχρονικές, διαχρονικές) και
- δ. Το ρόλο των παιδιών στα περιστατικά εκφοβισμού (θύτες-δράστες, θύματα και παρατηρητές).

Ως προς τις μορφές εκφοβισμού (άμεσες, έμμεσες), ο βαθμός και ο αριθμός των αρνητικών συνεπειών του εκφοβισμού στην ανάπτυξη των παιδιών ποικίλλει ανάλογα με τη μορφή των εκφοβιστικών επιθέσεων. Τόσο ο έμμεσος όσο και ο άμεσος εκφοβισμός έχουν συνδεθεί με μια σειρά προβλημάτων συμπεριφοράς και συναισθηματικών διαταραχών που ταλαιπωρούν πολλά παιδιά που ασκούν ή βιώνουν εκφοβιστικές συμπεριφορές.

Ο άμεσος εκφοβισμός που περιλαμβάνει την λεκτική και σωματική βία σχετίζεται με δυσκολίες στη ρύθμιση των συναισθημάτων, προβλήματα στις στρατηγικές επίλυσης των προβλημάτων και τα παιδιά που εμπλέκονται σε περιστατικά άμεσου εκφοβισμού βιώνουν μεγαλύτερες ψυχολογικές δυσκολίες καθώς μεγαλώνουν. Ο έμμεσος εκφοβισμός τόσο στην προσχολική όσο και στη σχολική ηλικία συνδέεται με ανεπαρκείς σχέσεις με τους συνομηλίκους, απόρριψη, προβλήματα στην κοινωνική και ψυχολογική προσαρμογή (μοναξιά, κατάθλιψη, κοινωνικό άγχος, έλλειψη αυτοσυγκράτησης, υποχωρητικότητα), καθώς και με έλλειψη θετικών κοινωνικών δεξιοτήτων. Έρευνες δείχνουν πως οι έμμεσες εκφοβιστικές πράξεις είναι περισσότερο επώδυνες κυρίως για τα κορίτσια. Στην έρευνα του OIweus,⁵ τα κορίτσια που συμμετείχαν είπαν πως η περίοδος που έζησαν αποκλεισμένα από την ομάδα των συνομηλίκων ήταν για αυτά η χειρότερη περίοδος της ζωής τους και ότι ο αποκλεισμός από την ομάδα μπορεί να σημαδέψει κάποιον για όλη του τη ζωή.

Ο έμμεσος εκφοβισμός, λόγω της φύσης του, δεν μπορεί εύκολα να ανιχνευτεί. Ως προς την διάρκειά του καθορίζει τη σοβαρότητα και τη διάρκεια των αρνητικών συνεπειών που αυτός συνεπάγεται. Οι αρνητικές επιδράσεις του μακροχρόνιου εκφοβισμού μπορούν με την πάροδο του χρόνου να αποδυναμώσουν εντελώς τους μηχανισμούς αντιμετώπισης που διαθέτουν τα παιδιά. Αντίθετα, ο σύντομος σε διάρκεια εκφοβισμός συνδέεται με λιγότερο σοβαρές συνέπειες.

Ορισμένοι ερευνητές υποστηρίζουν πως τα συναισθήματα του πόνου και της ανησυχίας που προκαλεί ο βραχυπρόθεσμος εκφοβισμός δεν είναι τόσο έντονα, ώστε να καταστρέψουν τα συστήματα άμυνας των παιδιών.⁵⁶ Έτσι, τα παιδιά μπορούν να διατηρήσουν την αυτοεκτίμησή τους, ρίχνοντας το φταίξιμο στο παιδί που τα εκφόβισε ή σε εξωτερικούς παράγοντες. Αν όμως ο εκφοβισμός παραμένει σταθερός από τάξη σε τάξη ή ασκείται από διαφορετικές ομάδες παιδιών και σε διαφορετικές συνθήκες, είναι δύσκολο για τα παιδιά αυτά να πιστέψουν πως δεν ευθύνονται τα ίδια για τον εκφοβισμό που βιώνουν.

Ο μακροχρόνιος εκφοβισμός, τέλος, έχει συνδεθεί με σοβαρότερα προβλήματα τόσο στις κοινωνικές σχέσεις όσο και με ακαδημαϊκά προβλήματα όπως σχολική αποτυχία. Τέλος, να αναφέρουμε ότι ο μακροχρόνιος εκφοβισμός συνδέεται με την σοβαρότητα της εκφοβιστικής επίθεσης.

Ως προς την περίοδο εκδήλωσης των επιπτώσεων χωρίζονται σε συγχρονικές και διαχρονικές. Τα προβλήματα προσαρμογής των παιδιών δεν περιορίζονται μόλις τα παιδιά σταματήσουν να θυματοποιούνται. Αντίθετα, συνδέουν τις εμπειρίες εκφοβισμού με μεταγενέστερα ψυχοκοινωνικά προβλήματα, γεγονός που επιβεβαιώνει τη συνέχιση των αρνητικών συνεπειών του εκφοβισμού και στην ενήλικη ζωή. Για παράδειγμα, έρευνα του OIweus σε έφηβους της Σκανδιναβίας, που επαναλήφθηκε 6 χρόνια αργότερα, έδειξε πως οι ενήλικες με εμπειρίες εκφοβισμού στη σχολική ηλικία υπέφεραν περισσότερο από κατάθλιψη και χαμηλή αυτοεκτίμηση συγκριτικά με άτομα της ίδιας ηλικίας που δεν υπήρξαν θύματα εκφοβισμού.²⁵

Τέλος, ως προς τον ρόλο των παιδιών στα περιστατικά εκφοβισμού χωρίζονται σε θύτες-δράστες, θύματα και παρατηρητές. Οι θύτες-δράστες που πετυχαίνουν τους στόχους τους με εκφοβιστικούς τρόπους πιθανόν να συνεχίζουν στην ενήλικη ζωή τους να δρουν εκφοβιστικά στις οικογενειακές ή τις εργασιακές τους σχέσεις. Για παράδειγμα, τα παιδιά που εκφοβίζουν στις τελευταίες τάξεις του δημοτικού έχουν περισσότερες πιθανότητες να

ασκήσουν σεξουαλικό εκφοβισμό σε άλλα παιδιά στο γυμνάσιο, καθώς και λεκτική και σωματική βία στις ερωτικές τους σχέσεις. Τα παιδιά που στην παιδική τους ηλικία έπεφταν συχνά θύματα εκφοβισμού έχουν περισσότερες πιθανότητες να ασκούν βία ενάντια στα παιδιά τους γεγονός που οδηγεί σε μεταβίβαση του εκφοβισμού.²²

Επιπλέον, υπάρχουν στοιχεία που συνδέουν τις εκφοβιστικές συμπεριφορές με μετέπειτα εγκληματικές ενέργειες. Διεθνείς μελέτες έδειξαν πως οι αντικοινωνικές και εγκληματικές πράξεις ξεκινούν νωρίς στην εφηβική ηλικία και είναι εξαιρετικά σταθερές στο χρόνο. Οι Eron, Huesmann, Dubow, Romanoff & Yarnel έδειξαν πως τα παιδιά που αναγνωρίζονταν ως δράστες στην ηλικία των 8 ετών είχαν περίπου μία στις τέσσερις πιθανότητες να έχουν βεβαρημένο ποινικό μητρώο στην ηλικία των 30 ετών, ενώ για τα παιδιά που δεν ήταν δράστες η πιθανότητα αυτή ήταν μία στις 20.

Σύμφωνα και με τον Olweus,⁵ το 60% των αγοριών που αναγνωρίστηκαν ως δράστες στην έκτη έως ένατη τάξη είχαν τουλάχιστον μια καταδίκη στην ηλικία των 24 ετών, ενώ το 35-40% αυτών των παιδιών είχαν τρεις ή περισσότερες.

Συνοψίζοντας, τόσο η σοβαρότητα και η διάρκεια των επιπτώσεων του εκφοβισμού όσο και ο ρόλος των θυτών και των θυμάτων κάνουν επιτακτική την ανάγκη για ενημέρωση και ευαισθητοποίηση όλων όσων εμπλέκονται με παιδιά, ώστε να υπάρξει έγκαιρη και συστηματική αντιμετώπιση του προβλήματος.

Επιπρόσθετα, τα παιδιά που βιώνουν περισσότερο από μια μορφή εκφοβισμού είναι ακόμα εντονότερα τα προβλήματα. Τα παιδιά της ομάδας αυτής δηλώνουν μεγαλύτερα επίπεδα συμπτωμάτων κατάθλιψης και χαμηλότερη αυτοεκτίμηση, ενώ αποδίδουν σε μεγαλύτερο βαθμό τη θυματοποίηση που υφίστανται σε δικά τους προβλήματα. Όπως είναι αναμενόμενο, τόσο τα θύματα όσο και οι θύτες θα έχουν στην μετέπειτα ζωή τους δυσκολίες στον κοινωνικό, ψυχολογικό και ακαδημαϊκό τομέα είτε βραχυπρόθεσμα είτε μακροπρόθεσμα.

Σε ψυχολογικό επίπεδο, τόσο τα παιδιά που εκφοβίζονται όσο και τα παιδιά που εκφοβίζουν έχουν περισσότερες πιθανότητες να εμφανίσουν εσωτερικευμένα προβλήματα, όπως κατάθλιψη, άγχος, μοναξιά, ανασφάλεια, χαμηλή αυτοεκτίμηση, αυτοκτονικό ιδεασμό και σωματικά προβλήματα, σε μεγαλύτερο ποσοστό συγκριτικά με τα παιδιά που δεν έχουν εμπειρίες εκφοβισμού. Τα άτομα που εκφοβίζονται παρουσιάζουν σε μεγαλύτερο βαθμό τα προβλήματα αυτά. Δεν είναι παράξενο που τα θύματα δηλώνουν πως νιώθουν διαρκώς φόβο και ταραχή, αφού η θυματοποίησή τους είναι συχνά απρόβλεπτη και συμβαίνει σε μέρη όπου δεν υπάρχουν πολλοί ενήλικες και λίγοι παρατηρητές. Ταυτόχρονα, τα παιδιά αυτά εκφράζουν συναισθήματα αποκλεισμού και νιώθουν ότι κανένας δεν μπορεί να τους βοηθήσει.

Τα συνήθη σωματικά προβλήματα που συνδέονται με τον εκφοβισμό είναι οι πονοκέφαλοι, στομαχόπονοι, στομαχικά έλκη, πόνοι στο στήθος αλλά και δυσκολίες στον ύπνο. Συμφωνά με μια έρευνα του Rigby πολλά παιδιά (35% των αγοριών και 55% των κοριτσιών) δήλωσαν πως η σωματική τους υγεία επιδεινώθηκε λόγω του εκφοβισμού που βίωσαν.¹⁰ Η αυτοκτονία είναι μια ακραία απόρροια του εκφοβισμού. Τα παιδιά αναπτύσσουν αυτοκτονικό ιδεασμό που συχνά αποτελεί ένα προειδοποιητικό σημάδι αυτοκτονίας. Ο Olweus καταγράφει περιπτώσεις αυτοκτονιών παιδιών που είχαν υποστεί μακροχρόνιο και σοβαρό εκφοβισμό, όπως φαίνεται από τα σημειώματα που άφησαν πριν αυτοκτονήσουν.²⁵

Η κατάθλιψη αποτελεί ένα κοινό σύμπτωμα για τα παιδιά - θύματα και τα παιδιά - δράστες, ωστόσο εμφανίζεται συχνότερα και σε μεγαλύτερο ποσοστό στην πρώτη ομάδα παιδιών. Τα συμπτώματα της παιδικής κατάθλιψης σύμφωνα με τον Tattum and Lane είναι η δυσφορία, η οξυθυμία, το κλάμα, η χαμηλή αυτοεκτίμηση, η πτώση των σχολικών επιδόσεων, η κοινωνική απομόνωση, η αυξημένη επιθετική συμπεριφορά, το αίσθημα κόπωσης, οι δυσκολίες στον ύπνο, οι σωματικές παθήσεις, η αύξηση ή η απώλεια βάρους και τέλος η μειωμένη αυτοσυγκέντρωση.²⁷ Το ποσοστό των διαταραχών της κατάθλιψης ανάμεσα στα παιδιά σχολικής ηλικίας διαφέρει σημαντικά ανάλογα με την ηλικία και το φύλο και συνεχώς δείχνει να αυξάνεται (2-8%). Ο εκφοβισμός αποτελεί το έκτο πιο στρεσογόνο γεγονός στη ζωή ενός ανθρώπου, έπειτα από το θάνατο ενός συγγενή ή στενού φίλου, την απόλυση, την ασθένεια, τον σοβαρό τραυματισμό και το χωρισμό/διαζύγιο. Είναι εξίσου πιθανόν τα παιδιά που εμφανίζουν συμπτώματα κατάθλιψης να έχουν περισσότερες πιθανότητες θυματοποίησης, από τη στιγμή που η κατάθλιψη καταστρέφει τις κοινωνικές τους δεξιότητες.

Σύμφωνα με διάφορες έρευνες έχει διαπιστωθεί μια συσχέτιση μεταξύ της κατάθλιψης και της χαμηλής αυτοεκτίμησης.³ Από ερευνητές υποστηρίχθηκε ότι τα παιδιά που έχουν χαμηλή αυτοεκτίμηση θυματοποιούνται πιο εύκολα, διότι δεν υπερασπίζονται τον εαυτό τους και έχουν την τάση να απομονώνονται. Η επαναλαμβανόμενη θυματοποίηση μπορεί να μειώσει ακόμα περισσότερο την αυτοεκτίμηση των παιδιών.⁷⁰

Επιπλέον, τα παιδιά που εμπλέκονται στον εκφοβισμό ως θύτες ή προκαλούμενα θύματα παρουσιάζουν σε μεγαλύτερο ποσοστό εξωτερικευμένα προβλήματα όπως επιθετικότητα και παραβατικότητα. Στους δράστες αυτά τα προβλήματα εκδηλώνονται σε μεγαλύτερο βαθμό, σε σχέση με τα προκλητά θύματα.⁷⁰ Τα παιδιά που είναι επιρρεπή στην κατάθλιψη, και εξαιτίας αυτού έχουν χαμηλή αυτοεκτίμηση, νιώθουν θυμό και είναι πιθανόν να εκφοβίζουν άλλα παιδιά για να νιώσουν καλύτερα. Πρόκειται για θυμό, ο οποίος, εάν δεν αντιμετωπιστεί έγκαιρα, μπορεί να οδηγήσει σε σοβαρότερες παραβατικές ενέργειες, όπως οπλοφορία και χρήση εξαρτησιογόνων ουσιών.²⁴ Σε έρευνα για τις ένοπλες επιθέσεις μαθητών, σε σχολεία των Ηνωμένων Πολιτειών, το 71% των δραστών (από το 1974 έως το 2000) δήλωσε πως είχε υποστεί χρόνια εκφοβισμό.⁶

Τέλος, η ομάδα των παιδιών που εκφοβίζουν και εκφοβίζονται ταυτόχρονα φαίνεται να αντιμετωπίζει τις περισσότερες δυσκολίες προσαρμογής και τα σοβαρότερα ψυχοσωματικά προβλήματα. Τα συμπτώματα άγχους και κατάθλιψης είναι ιδιαίτερα αυξημένα στην ομάδα αυτή. Έρευνες της Andreou έδειξαν πως τα ποσοστά της αυτοεκτίμησης είναι ακόμα χαμηλότερα στα παιδιά που είναι ταυτόχρονα θύτες και θύματα.²⁰ Η ομάδα αυτή εμφανίζει, επίσης, περισσότερα εξωτερικευμένα προβλήματα, μεγαλύτερη υπερκινητικότητα και έχει μεγαλύτερη πιθανότητα να χρειαστεί ψυχολογική υποστήριξη σε σχέση με τις υπόλοιπες.

Σε κοινωνικό επίπεδο, τα παιδιά που εκφοβίζονται νιώθουν μοναξιά και έχουν στοιχεία μειωμένης αυτοπεποίθησης με αποτέλεσμα να δυσκολεύονται να ενσωματωθούν σε ομάδες, να δημιουργήσουν όρια και να γίνουν διεκδικητικά. Έρευνα του Pepler έδειξε πως πολλές φορές τα παιδιά είναι πολύ πιθανόν να θυματοποιούνται και από τους φίλους τους ή από παιδιά που θεωρούν πως είναι φίλοι τους.⁷¹ Το 89% των παιδιών της έρευνας που είχαν υποστεί εκφοβισμό είχαν θυματοποιηθεί και στις φιλικές τους σχέσεις, ενώ το 50% αυτών δεν

γνωστοποίησε τα περιστατικά, από φόβο μήπως χάσει τους φίλους του ή μήπως τους προκαλέσει προβλήματα. Μάλιστα, όταν ο εκφοβισμός προέρχεται από φιλικά πρόσωπα, δύσκολα εντοπίζεται τόσο από τα ίδια τα παιδιά όσο και από τους ενήλικες (γονείς και εκπαιδευτικούς), επειδή γίνεται συχνά αντιληπτός ως φιλική διένεξη.

Επιπρόσθετα, εκτός από τους θύτες και τα θύματα, ο εκφοβισμός έχει αρνητικές επιπτώσεις και στα παιδιά που παρευρίσκονται στα περιστατικά χωρίς να μπορούν να παρέμβουν. Δημιουργείται θλίψη, αίσθημα αποτυχίας και αδυναμίας στους παρατηρητές. Το κλίμα εκφοβισμού μπορεί να προκαλέσει άμβλυνση των ευαισθησιών τους ή αύξηση του άγχους τους μήπως γίνουν και τα ίδια στόχος εκφοβιστικών επιθέσεων, δημιουργώντας μείωση του αυτοσεβασμού και της αυτοπεποίθησή τους.

Η θυματοποίηση, άλλωστε, αποτελεί προσβολή της ανάγκης των ατόμων για αξιοπρέπεια και ασφάλεια. Η θυματοποίηση δεν βλάπτει μόνο το άτομο που την υφίσταται, αλλά και την κοινωνική ομάδα στην οποία αυτό ανήκει. Αυτό συμβαίνει γιατί η αξιοπρέπεια το ενός βλάπτεται οπότε βλάπτεται και η αξιοπρέπεια στην ομάδα που ανήκει. Όταν τα παιδιά αντιλαμβάνονται υψηλά ποσοστά θυματοποίησης στο σχολείο τους, αντιλαμβάνονται αρνητικά και το σχολικό κλίμα εμποδίζοντας τη μαθησιακή διαδικασία και αποθαρρύνει τα παιδιά να επενδύσουν σημαντικά στη σχολική πραγματικότητα. Οι εμπειρίες από τη θυματοποίηση των συνομηλίκων στο σχολείο έχει επίσης συνδεθεί με αύξηση του καθημερινού άγχους και της απέχθειας των παρατηρητών απέναντι στο σχολείο.

Ο εκφοβισμός, όπως προαναφέρθηκε, επηρεάζει αρνητικά τις σχέσεις ανάμεσα στα παιδιά και τις ομάδες των συνομηλίκων, όπως και τις σχέσεις ανάμεσα στα παιδιά και τους ενήλικες στην οικογένεια και το σχολείο. Συνδέεται, ακόμα, με παραβατικές και βίαιες συμπεριφορές σε άλλα πλαίσια εκτός του σχολικού, στην ενήλικη ζωή των παιδιών, όπως το εργασιακό, το οικογενειακό, το κοινωνικό. Κατά συνέπεια, οι αρνητικές επιδράσεις του εκφοβισμού δεν αφορούν μόνο τα άτομα που εμπλέκονται σε αυτόν ως θύτες, θύματα ή παρατηρητές αλλά και όλο το κοινωνικό πλαίσιο μέσα στο οποίο τα άτομα ανήκουν και αλληλοεπιδρούν.

Σε ακαδημαϊκό επίπεδο, η θυματοποίηση συνδέεται με δυσκολίες στην προσαρμογή στο σχολικό περιβάλλον και άρνηση για το σχολείο. Σε μια έρευνα, σε σχολεία πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης διαπιστώθηκε ότι το 10% των παιδιών ήθελε να διακόψει την φοίτηση εξαιτίας του εκφοβισμού που βίωναν. Τα παιδιά που εκφοβίζονται παρουσιάζουν διάσπαση προσοχής και σημειώνουν χαμηλότερες σχολικές επιδόσεις.⁵⁵ Σε αντίθεση με άλλους ερευνητές, υποστηρίζουν πως η συσχέτιση ανάμεσα στη θυματοποίηση και τις χαμηλές επιδόσεις δεν είναι σημαντική, αλλά θεωρούν ότι πολύ λογικό τα παιδιά-θύματα να μην μπορούν να συγκεντρωθούν στα σχολικά τους καθήκοντα όταν θεωρούν ότι το σχολείο τους δεν τους παρέχει ασφάλεια και όταν γνωρίζουν πως η καλή επίδοσή τους στα μαθήματα είναι πιθανόν να προκαλέσει μια μελλοντική στοχοποίησή τους.²⁹

Τα παιδιά-δράστες επίσης έχουν περισσότερα μαθησιακά προβλήματα και έχουν περισσότερες πιθανότητες να εγκαταλείψουν το σχολείο νωρίς. Επιπλέον, ευθύνονται συχνότερα για γενικότερη βία στο σχολείο (καταστροφές σχολικής περιουσίας, βανδαλισμοί). Τέλος, τα παιδιά που εκφοβίζουν και εκφοβίζονται ταυτόχρονα έχουν τις χαμηλότερες σχολικές επιδόσεις και αποτελούν την ομάδα που, σύμφωνα με τους δασκάλους τους, εμπλέκεται λιγότερο από όλες στη σχολική ζωή.¹²

Ο εκφοβισμός έχει αρνητικές επιπτώσεις όχι μόνο για τα παιδιά που εκφοβίζονται και εκφοβίζουν αλλά και για τα παιδιά που παρευρίσκονται στα περιστατικά χωρίς να μπορούν

να παρέμβουν. Στην περίπτωση αυτή δημιουργείται θλίψη και αίσθημα αποτυχίας και αδυναμίας στα παιδιά-παρατηρητές.³⁶

Τέλος, το κλίμα εκφοβισμού μπορεί να προκαλέσει άμβλυνση των ευαισθησιών τους ή αύξηση του άγχους τους μήπως γίνουν και τα ίδια στόχος εκφοβιστικών επιθέσεων. Μπορεί, επίσης, να μειώσει τον αυτοσεβασμό και την αυτοπεποίθησή τους, εφόσον τα παιδιά κατανοούν πως δεν μπορούν να βοηθήσουν αποτελεσματικά ένα συμμαθητή ή μία συμμαθήτριά τους που βιώνει μια δύσκολη κατάσταση.

3.2 Παράγοντες που συντελούν στην εμφάνιση σχολικού εκφοβισμού κατά τον Olweus

Σύμφωνα με τον Olweus υπάρχουν τέσσερις βασικοί παράγοντες, εκ των οποίων οι τρεις είναι επίκτητοι και ο ένας ενδογενής και οι οποίοι συμβάλλουν σημαντικά στην εμφάνιση του φαινομένου του σχολικού εκφοβισμού.⁵

Ο πρώτος παράγοντας είναι η συναισθηματική στάση των γονέων απέναντι στα παιδιά και κατά κύριο λόγο η στάση της μητέρας στα πρώτα χρόνια ζωής των παιδιών. Μια ενδεχόμενη αρνητική στάση της μητέρας η οποία χαρακτηρίζεται από έλλειψη ενδιαφέροντος και τρυφερότητας προς το παιδί συμβάλλει ουσιαστικά στην αύξηση εμφάνισης επιθετικής συμπεριφοράς.⁵

Ο δεύτερος παράγοντας είναι η ανοχή που δείχνουν οι γονείς απέναντι στην επιθετική συμπεριφορά του παιδιού. Αν ο ενήλικας κηδεμόνας δε θέσει σαφή όρια στην επιθετική συμπεριφορά προς τους συνομήλικους, τα αδέρφια και τους ενήλικες, τότε υπάρχουν αυξημένες πιθανότητες, τα παιδιά αυτά να εμφανίσουν την ίδια ή και πιο αυξημένη επιθετική συμπεριφορά, όταν μεγαλώσουν.⁵

Είναι γνωστό ότι τα παιδιά έχουν την τάση να υιοθετούν συμπεριφορές. Συνήθως, η επιθετικότητα διαμορφώνεται μέσα από τη μίμηση προτύπων - ο οποίος είναι και ο τρίτος παράγοντας κατά τον Olweus. Οπότε, εάν ένα παιδί παρατηρεί, συχνά, τους γονείς του να αποδέχονται την επιθετικότητα, να κάνουν χρήση της βίας ή και εκφοβισμού, με σκοπό την επιβολή της πειθαρχίας, τότε το παιδί έχει πολλές πιθανότητες να αντιγράψει αυτή τη συμπεριφορά.⁴² Η χρήση βίας, η σωματική τιμωρία και οι δυναμικές μέθοδοι ανατροφής, έχει αποδειχθεί, πως οδηγούν τα παιδιά να υιοθετούν παρόμοιες μεθόδους, προκειμένου να αντιμετωπίσουν διάφορα προβλήματα στο σχολείο. Είναι σημαντική η επιβολή κανόνων στο παιδί χωρίς να απαιτείται η χρήση σωματικής βίας.⁵

Τέλος, ο Olweus αναφέρεται στην ίδια την ιδιοσυγκρασία του παιδιού, ως τον τέταρτο παράγοντα, που διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη επιθετικής συμπεριφοράς. Παιδιά με έντονη και οξύθυμη ιδιοσυγκρασία μπορεί να ξελιχθούν, πιο εύκολα, σε επιθετικά παιδιά από ότι εκείνα με πιο ήπια και ήρεμη ιδιοσυγκρασία.⁵

Επιπλέον ο εκφοβισμός, πολλές φορές τροφοδοτείται από τους μηχανισμούς της ομάδας. Υπάρχουν και μαθητές, που επηρεάζονται από κάποιον άλλο, που τον θεωρούν ως «πρότυπο», ο οποίος έχει επιθετική στάση, αντιγράφοντας τη συμπεριφορά του και συμμετέχοντας στην εκδήλωση του φαινομένου. Αυτό συμβαίνει όταν ο παρατηρητής τρέφει μεγάλη εκτίμηση προς το θύτη, τον θεωρεί πρότυπο και όταν νιώθει εξαρτημένος από τον θύτη. Επίσης, παρατηρείται και η εξασθένηση του ελέγχου ή των αναστολών του παρατηρητή απέναντι σε επιθετικές τάσεις ως αποτέλεσμα της «ανταμοιβής» του θύτη. Ως ανταμοιβή θεωρείται η «νίκη» του θύτη επί του θύματος κι η αύξηση του γοήτρου του, γεγονός, που επιτείνεται από τις περιορισμένες αρνητικές συνέπειες, που, συνήθως, έχει ο θύτης. Βέβαια, ο ίδιος μηχανισμός μπορεί να λειτουργήσει και αντίστροφα, ως προς την εμφάνιση του φαινομένου, όταν ο θύτης-πρότυπο αποτυγχάνει και δέχεται τις συνέπειες.

Ο τρίτος μηχανισμός της ομάδας που αναμφίβολα επιδρά είναι το μειωμένο αίσθημα της ατομικής ευθύνης, εντός της ομάδας. Πολλοί μαθητές, ενώ ατομικά δεν είναι επιθετικοί,

συμμετέχουν, ενίοτε, σε πράξεις εκφοβισμού, όταν σε αυτές συμμετέχουν πολλά άτομα και το αίσθημα ατομικής ευθύνης εξασθενεί. Όλοι οι παραπάνω μηχανισμοί φαίνεται να συμβάλλουν στην αποδυνάμωση των μηχανισμών ελέγχου των ουδέτερων μαθητών απέναντι στην συμμετοχή τους σε φαινόμενα εκφοβισμού και στη ανοχή τους σε επιθετικές μορφές συμπεριφοράς.⁵

Αρκετοί είναι οι μελετητές, που επισημαίνουν και άλλους παράγοντες, που φαίνεται να επηρεάζουν προς την κατεύθυνση της εμφάνισης του εκφοβισμού. Ένας τέτοιος παράγοντας είναι οι εκπομπές με πολλή βία στην τηλεόραση ή ταινίες στον κινηματογράφο, που έχουν ως αποτέλεσμα τη δημιουργία χαμηλής ενσυναίσθησης για τα θύματα βίας. Υποστηρίζεται ακόμη ότι η προβολή από τα ΜΜΕ, θεμάτων σχετικών με τον εκφοβισμό, βοηθά, ως ένα βαθμό τουλάχιστον, στην αύξησή του.

Από την άλλη πλευρά ο Olweus μέσα από τις έρευνες του απενεχοποιεί κάποιους παράγοντες που σύμφωνα με την κοινή γνώμη είχαν έναν καθοριστικό ρόλο στην εμφάνιση της επιθετικής συμπεριφοράς. Αυτοί οι παράγοντες κυρίως αναφέρονται στο κοινωνικοοικονομικό και μορφωτικό επίπεδο της οικογένειας. Το ύψος του εισοδήματος, το εύρος της γονεϊκής μόρφωσης, αλλά και οι συνθήκες κατοικίας δε φαίνεται να επηρεάζουν τα παιδιά για την ανάπτυξη επιθετικών μορφών συμπεριφοράς. Ούτε φαίνεται το χαμηλό ή αντίστοιχα το υψηλό κοινωνικοοικονομικό επίπεδο της οικογένειας να επηρεάζει τους μαθητές - θύματα.

3.3 Ρόλος του θύματος, θύτη και παρατηρητή στον σχολικό εκφοβισμό

3.3.1 Οι ρόλοι σε επεισόδιο σχολικού εκφοβισμού

Ο σχολικός εκφοβισμός περιλαμβάνει τουλάχιστον δύο άτομα, τον θύτη, τον μαθητή δηλαδή ή ένα σύνολο μαθητών που ασκούν βία και το θύμα, το άτομο, στην προκειμένη περίπτωση τον μαθητή που του ασκείται ο εκφοβισμός. Ωστόσο υπάρχει και ένα τρίτο άτομο που έχει έναν κυρίαρχο ρόλο σε ένα επεισόδιο εκφοβισμού ο παρατηρητής ή όπως συνηθίζεται να τον αποκαλούν ο παρευρισκόμενος σε ένα επεισόδιο εκφοβισμού.⁶⁴

3.3.2 Ο ρόλος του θύματος του σχολικού εκφοβισμού

Οι μαθητές θύματα είναι συνήθως εσωστρεφείς χαρακτήρες με χαμηλή αυτοεκτίμηση που δύσκολα υπερασπίζονται τον εαυτό τους και τα θέλω τους. Οι μαθητές- θύματα χαρακτηρίζονται από έντονο άγχος και ανασφάλεια, είναι υπερβολικά ήσυχα και ευαίσθητα παιδιά. Τα παιδιά αυτά συνήθως σκιαγραφούνται ως προσεκτικοί, ευαίσθητοι και ήσυχοι χαρακτήρες με ελάχιστους ή καθόλου φίλους.³⁹ Τα παιδιά με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες ή αναπηρίες αντιμετωπίζουν αυξημένο κίνδυνο να πέσουν θύματα σχολικού εκφοβισμού. Οι έρευνες δείχνουν ότι το 80% των παιδιών με μαθησιακές δυσκολίες, το 70% των παιδιών με αυτισμό και το 40% των παιδιών με προβλήματα λόγου είναι θύματα εκφοβισμού. Το παιδί-θύμα, συνήθως ντρέπεται να ομολογήσει και να αποκαλύψει την κατάσταση που βιώνει ακόμη και σε πολύ κοντινά του πρόσωπα με αποτέλεσμα να εσωτερικεύει όλη αυτή την αρνητική ενέργεια που στο τέλος θα αποβεί μοιραία για την υπόσταση του και την ψυχοσυναισθηματική του ανάπτυξη. Οι γονείς θα πρέπει να είναι ιδιαίτερα προσεκτικοί για να μπορέσουν να καταλάβουν τυχόν αλλαγές στην συμπεριφορά του παιδιού τους λόγω της θυματοποίησης του.

Κάποια κοινά γνωρίσματα των θυμάτων του bullying είναι:⁵⁸

1. Σκισμένα, βρώμικα, τσαλακωμένα ρούχα, κατεστραμμένα βιβλία, χωρίς να δίνονται λογικές εξηγήσεις.
2. Μελανιές και γδαρσίματα σε διάφορα μέρη του σώματος του.
3. Δεν φέρνει συμμαθητές στο σπίτι και ούτε θέλει να συμμετέχει σε party ή εκδηλώσεις που βρίσκονται οι συμμαθητές του.
4. Φαίνεται φοβισμένο να πάει στο σχολείο και δεν συναντιέται αργότερα με τους συμμαθητές του.
5. Διαλέγει παράλογη διαδρομή για το σχολείο και χρησιμοποιεί απίθανα και παράλογα

επιχειρήματα για να δικαιολογηθεί.

6. Παρατηρείται μια απότομη πτώση της επίδοσης του στο σχολείο και μια γενική αδιαφορία για το σχολείο.
7. Φαίνεται στεναχωρημένο, απογοητευμένο, έχει διακυμάνσεις στην συμπεριφορά του, ξαφνικά ξεσπάσματα θυμού.
8. Έχει λίγη όρεξη για φαγητό. Παραπονιέται συχνά για πονοκεφάλους ή και στομαχόπονο.
9. Κάνει ανήσυχο ύπνο με εφιάλτες και πιθανά κλάματα στον ύπνο του.
10. Κλέβει ή ζητά έξτρα χρήματα για να αγοράσει δήθεν κάποια πράγματα ενώ τα χρησιμοποιεί για να «εξαγοράσει» την ησυχία του από τα άτομα που το εκφοβίζουν.
11. Παίρνει ή προσπαθεί να πάρει «προστασία» στο σχολείο (ξύλο, μαχαίρι, όπλο κ.τ.λ.).
12. Εμφανίζει γλώσσα σώματος θύματος - κρατάει το κεφάλι του, σηκώνει τους ώμους του και αποφεύγει την οπτική επαφή.
13. Απειλεί συχνά ότι θα φύγει, ότι θα αυτοκτονήσει.
14. Νιώθει ότι τον απορρίπτουν ή δεν τον συμπαθούν όχι μόνο στο σχολείο αλλά γενικότερα στην οικογένεια του και στους φίλους του, για το λόγο αυτό αναπτύσσει επιθετική συμπεριφορά απέναντι στους γονείς αλλά κυρίως στα αδέρφια του.

Συμπερασματικά θα μπορούσε να ειπωθεί ότι τα θύματα εκφοβισμού κατατάσσονται σε διάφορες υποκατηγορίες:

- 1) τα παιδιά- θύματα με «παθητική» συμπεριφορά και
- 2) τα παιδιά - θύματα με «προκλητική» συμπεριφορά.

Τα πρώτα χαρακτηρίζονται ως αγχώδη, κοινωνικά αποσυρμένα, που δεν καμία προσπάθεια υπεράσπισης του εαυτού τους όταν δέχονται επίθεση. Τα δεύτερα χαρακτηρίζονται ως επιθετικά και οξύθυμα που προκαλούν τους θύτες. Κάποια παιδιά πέφτουν θύματα σχολικού εκφοβισμού χωρίς να υπάρχει κάποιος προφανής λόγος. Κάποια άλλα βρίσκονται στο στόχαστρο διότι διαφέρουν σε κάτι από τα υπόλοιπα παιδιά π.χ. στον τρόπο που μιλάνε, που περπατάνε, το χρώμα δέρματος, το ύψος, το βάρος, η οικονομική τους κατάσταση και τέλος ακόμη και για το όνομα τους.²⁹

Ο εκφοβισμός είναι μια πολύ δυσάρεστη εμπειρία για τα θύματα που ουσιαστικά μπορεί να τους καταστρέψει την σχολική τους ζωή και μπορεί να επιφέρει τεράστιες επιπτώσεις τόσο στην διάθεσή τους αλλά και στην προσωπικότητά τους. Τα παιδιά- θύματα αισθάνονται μόνα και φοβισμένα και σταδιακά χάνουν την αυτοπεποίθησή τους.

Το σχολείο είναι ένας χώρος που πλέον τους προκαλεί ανασφάλεια και που δεν θέλουν να βρίσκονται σε αυτόν. Είναι σημαντικό να αναφέρουμε ότι τις περισσότερες φορές τα παιδιά κατηγορούν τον εαυτό τους για στοχοποίησή τους και αυτό έχει ως αποτέλεσμα να απομονώνονται από το περιβάλλον τους. Θεωρούν ότι εάν μιλήσουν σε κάποιον για αυτό που συμβαίνει θα χειροτερέψουν την κατάσταση. Τις περισσότερες φορές η οικογένεια και το

σχολείο δεν γνωρίζουν ότι το παιδί έχει πέσει θύμα εκφοβισμού.

3.3.3 Ο ρόλος του θύτη (bully)

Οι θύτες είναι πιο δυνατοί και χαρακτηρίζονται ως δεσποτικοί, επιθετικοί και αντικοινωνικοί. Είναι συνήθως ενεργητικά και υπερδραστήρια παιδιά, επιρρεπή στην παράβαση κανόνων και αντικοινωνικές συμπεριφορές. Είναι ικανοί να ξεφεύγουν από δύσκολες καταστάσεις και δεν έχουν ηθικούς φραγμούς ή τύψεις για τις πράξεις τους. Είναι άτομα με υψηλή αυτοπεποίθηση και υπερβολικά θετική αυτοεικόνα που όμως τις περισσότερες φορές δεν στηρίζεται στην πραγματικότητα και τυχόν πειράγματα προς αυτήν αντιμετωπίζονται με επιθετικότητα. Είναι πολύ πιθανόν μερικοί θύτες κατά το παρελθόν να είχαν πέσει και οι ίδιοι θύματα του σχολικού εκφοβισμού και τώρα να αντιδρούν υιοθετώντας την ίδια βίαιη συμπεριφορά.³³

Υπάρχουν διάφοροι λόγοι που μπορεί να οδηγήσουν ένα παιδί στο να γίνει θύτης. Αρχικά κάποια παιδιά το κάνουν για να γίνουν δημοφιλή ενώ κάποια άλλα το κάνουν για να δείξουν ότι είναι δυνατά και ότι έχουν τον έλεγχο. Οι θύτες στατιστικά είναι συνήθως παιδιά που θέλουν να επιβάλλονται στους άλλους και που θεωρούν ότι η βία είναι κοινωνικά αποδεκτή.

Κάποια βασικά χαρακτηριστικά τους είναι ότι θυμώνουν εύκολα, ότι θέλουν όλα να γίνονται όπως θέλουν αυτοί και ότι δεν μπορούν να δεχθούν την ματαίωση των επιθυμιών τους. Η παρορμητικότητα είναι ένα άλλο χαρακτηριστικό της προσωπικότητάς τους, ενώ δεν φαίνεται να έχουν αισθήματα συμπόνιας και ενσυναίσθησης προς τα θύματα εκφοβισμού.⁴⁵ Έχουν την τάση να εξαιρούν παιδιά από την παρέα τους και πιο συχνά υιοθετούν τον ρόλο του αρχηγού στις παρέες τους ή φτιάχνουν κλίκες που ως στόχο έχουν την στοχοποίηση των αδύναμων μαθητών.

Εάν κάποιος θα ήθελε να σκιαγραφήσει το προφίλ του δράστη θα μπορούσε να υπογραμμίσει ότι:²

- i. Ο ρόλος του θύτη διαδραματίζεται συνήθως από αγόρια, είτε μεμονωμένα, είτε σε ομάδες.
- ii. Οι δράστες είναι διασπαστικά άτομα που δεν μπορούν να ελέγξουν τον εαυτό τους και αρέσκονται στο να ξεκινούν καβγάδες
- iii. Διακρίνονται από μια γενικευμένη επιθετικότητα τόσο προς τους συνομήλικούς τους, όσο και προς τους γονείς και τους καθηγητές τους.
- iv. Έχουν την ανάγκη του ελέγχου και της εξουσίας, και επιζητούν να έχουν στον κύκλο τους άτομα που τους φοβούνται.
- v. Τις περισσότερες φορές παραμένουν ψυχροί, αδιαφορώντας για τα θύματα τους και

έχουν μικρή ή καθόλου εμπάθεια προς αυτά.

- vi. Έχουν την τάση να δικαιολογούν τις πράξεις τους λέγοντας ότι τα θύματα τους προκάλεσαν και ότι δεν το παραδέχονται διότι δεν έχουν το θάρρος να παραδεχθούν ότι ευθύνονται.
- vii. Πρόκειται για άτομα που κάνουν φασαρία μέσα στην τάξη, δεν παρουσιάζουν υψηλές επιδόσεις και που φέρονται άσχημα στους συμμαθητές τους.

Συνοψίζοντας, τα άτομα που εκφοβίζονται προέρχονται συνήθως από οικογενειακά περιβάλλοντα μεσαίου ή χαμηλού κοινωνικοοικονομικού επιπέδου, στα οποία η βία χρησιμοποιείται είτε ως μέσο διαπαιδαγώγησης, είτε ως μέσο επιβολής εκ μέρους των γονέων, είτε ως μέσο επίλυσης τυχόν συγκρούσεων.⁷⁹ Παράλληλα, δεν αποκλείεται ο πατέρας των θυτών να ήταν και ο ίδιος θύτης και νταής στα παιδικά του χρόνια, παραμένοντας αυταρχικός και στα γονικά του καθήκοντα. Η παραβατική συμπεριφορά του θύτη είναι πιθανόν να συνεχιστεί και κατά την ενηλικίωσή του και αυτό θα έχει αντίκτυπο τόσο στον ψυχισμό του, όσο και στο κοινωνικό του περιβάλλον.

3.3.4 Ο ρόλος του υπερασπιστή του θύματος (defender)

Σύμφωνα με τους Pepler and Graig,⁷¹ οι υπερασπιστές του θύματος είναι τα άτομα τα οποία παρεμβαίνουν ενεργά ώστε να σταματήσει ο εκφοβισμός, βοηθούν και παρηγορούν το θύμα, ενημερώνουν τους εκπαιδευτικούς και τους γονείς και τέλος σε κάποιες περιπτώσεις επιτίθενται στον ίδιο τον δράστη. Υπάρχει ακόμη ένα είδος υπερασπιστή, ο «εν δυνάμει υπερασπιστής του θύματος» (possible defender), είναι το άτομο που αν και τάσσεται εναντίον στο φαινόμενο του εκφοβισμού και θεωρεί ότι πρέπει να βοηθήσει το θύμα, στο τέλος δεν κάνει τίποτα.

Οι υπερασπιστές αντιπροσωπεύουν περίπου το 20% του μαθητικού πληθυσμού και τις περισσότερες φορές αποτελούνται από κορίτσια (30%) παρά από αγόρια (4%). είναι άτομα δημοφιλή στην ομάδα και παρουσιάζουν υψηλή προσαρμοστικότητα, χαμηλή επιθετικότητα και αντιδραστικότητα. Δεν εμφανίζουν θυμό και θλίψη. Επιπλέον είναι ικανά να αποφύγουν την παρενόχληση. Σύμφωνα με μία έρευνα οι υπερασπιστές διαπιστώθηκε ότι εμφάνιζαν υψηλά επίπεδα ηθικής ευαισθησίας και ενσυναίσθησης.

3.3.5 Ο ρόλος του βοηθού του δράστη (assistant) / Υπερασπιστή- Ενισχυτή Του Δράστη

Δεν υπάρχουν πολλές ερευνητικές πηγές στην διεθνή αλλά και στην ελληνική βιβλιογραφία για τους ρόλους του βοηθού/ υπερασπιστή του δράστη. Σύμφωνα με τους Graig και Perler το 74% των μαθητών που έγιναν μάρτυρες σε ένα εκφοβιστικό επεισόδιο ευχαρίστηση παρακολουθώντας τη συμπεριφορά του δράστη, την οποία επικροτούν με την μορφή γέλιων, χλευασμών ή ζητωκραυγών, με αποτέλεσμα ο δράστης να συνεχίσει το εκφοβιστικό επεισόδιο.⁷¹

3.3.6 Ο ρόλος των μη εμπλεκόμενων (outsiders) / Παρατηρητών (bystanders)

Ο σχολικός εκφοβισμός συνήθως δεν αφορά μόνο τα θύματα και τους θύτες αλλά και τους παρατηρητές, οι οποίοι γίνονται μάρτυρες σε ένα εκφοβιστικό επεισόδιο και που είναι δυνατόν να επηρεάσουν την έκβασή του ανάλογα με την στάση που θα ακολουθήσουν. Σύμφωνα με την βιβλιογραφία, το 85% των περιπτώσεων σχολικού εκφοβισμού πραγματοποιείται υπό την παρουσία τρίτων προσώπων.⁴⁵

Ως μη εμπλεκόμενοι χαρακτηρίζονται οι μαθητές οι οποίοι αρέσκονται να παρακολουθούν παθητικά το εκφοβιστικό επεισόδιο, χωρίς να εμπλέκονται σε αυτό ακόμη και όταν τους ζητηθεί να βοηθήσουν. Συνήθως παρακολουθούν σιωπηλά, ενώ άλλες φορές αποχωρούν από το επεισόδιο και αρνούνται ότι έχουν υπάρξει μάρτυρες σε ένα τέτοιο περιστατικό. Πολλοί ερευνητές έχουν προσπαθήσει να διερευνήσουν τους παράγοντες που ωθούν αυτά τα παιδιά στο να «υιοθετήσουν» αυτή την συμπεριφορά.⁵ Έχει υποστηριχθεί ότι ακολουθούν αυτή την οδό διότι θέλουν να προστατεύσουν τον εαυτό τους από μια επερχόμενη θυματοποίηση τους.

Επιπλέον ίσως ακολουθούν τις περισσότερες φορές αυτή την στάση διότι δεν ξέρουν πως θα πρέπει να αντιδράσουν σε ένα εκφοβιστικό επεισόδιο. Κάποιοι ακόμη θεωρούν ότι το θύμα είναι υπεύθυνο για αυτά που του συμβαίνουν από την στιγμή που δεν υπερασπίζεται τον εαυτό του και ότι δεν είναι δική τους δουλειά να παρέμβουν. Τέλος σε κάποιες περιπτώσεις δεν επεμβαίνουν επειδή πιστεύουν ότι κάποιος άλλος θα επέμβει πιο αποτελεσματικά από τους ίδιους.²⁴

Σχετικά με τα συναισθήματα των μη εμπλεκόμενων, το Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Ψυχικής Υγιεινής αναφέρει πως αυτοί οι μαθητές αισθάνονται φόβο και τρόμο για τον δράστη αλλά επίσης έχουν και ενοχές που αφήνουν ανυπεράσπιστο το θύμα στο έλεος του δράστη.³⁸ Η παθητική αντίδραση των παρευρισκόμενων σύμφωνα με έρευνες έχει ως συνέπεια την ενίσχυση των εκφοβιστικών επεισοδίων. Επιπλέον, σύμφωνα με έρευνα, διαπιστώθηκε πως το 54% των μαθητών ενίσχυαν τον δράστη με το να παρακολουθούν παθητικά.¹⁷

Η Clarkson (1996) στο βιβλίο της " The Bystanders: an end to innocence in human relationships" ομαδοποιεί τους μάρτυρες που παρευρίσκονται στα περιστατικά σχολικού εκφοβισμού σε κάποιες κατηγορίες ανάλογα με τον τρόπο που αντιδρούν σε αυτά.⁸¹ Οι

κατηγορίες είναι οι εξής:

- Ο **«νίτω τας χείρας μου»** - δεν με αφορά. Παρόλο που τα θύματα απευθύνονται σε αυτούς ζητώντας βοήθεια, οι συγκεκριμένοι παρατηρητές αρνούνται να παρέμβουν. Θεωρούν ότι δεν είναι δική τους ευθύνη και πολλές φορές κατηγορούν το ίδιο το θύμα.
- Ο **«ουδέτερος»** - δεν θέλω να πάρω το μέρος κάποιου. Παρόλο που είναι φανερό ότι υπάρχει ανισότητα δύναμης, εκείνος αρνείται να πάρει το μέρος κάποιου.
- Ο **«αναποφάσιστος»** - η αλήθεια είναι κάπου στην μέση. Αποφεύγει να κρίνει την κατάσταση και θεωρεί ότι όλα είναι θέμα αντίληψης.
- Ο **«ισορροπιστής»** - δεν θέλω να ταράξω τα νερά. Εδώ υπάρχει ένας εμφανής φόβος αντιμετώπισης του σχολικού εκφοβισμού. Είναι υπέρ της επικράτησης της ειρήνης αλλά μόνο φαινομενικά αφού στην πραγματικότητα δεν υπολογίζονται τα συναισθήματα του θύματος.
- **«Είναι περίπλοκο»** - είναι πιο σύνθετο από ότι φαίνεται. Εδώ η ιδέα της περιπλοκότητας του φαινομένου χρησιμοποιείται ως δικαιολογία για την αδρανή του στάση.
- **«Ασαφής εικόνα»** - δεν έχω όλες τις πληροφορίες. Έτσι δεν μπορεί να παρέμβει με την δικαιολογία ότι δεν υπάρχει μια ξεκάθαρη εικόνα για το περιστατικό ή ότι δεν γνωρίζει τα άτομα που εμπλέκονται σε αυτό.
- **«Ιστορία πόνου»** - δεν θέλω να καώ ξανά. Η μη παρέμβαση του οφείλεται σε κάποια προηγούμενη άσχημη εμπειρία που είχε βιώσει στην προσπάθεια του να αντιμετωπίσει κάποιο ανάλογο περιστατικό στο παρελθόν.
- Το **«μικρό ψάρι»** - η συμβολή μου δεν θα κάνει καμία διαφορά. Ο συγκεκριμένος δεν θα παρέμβει γιατί πιστεύει ότι οι πράξεις του δεν θα έχουν κανένα αντίκτυπο. Ο λόγος μη παρέμβασης δεν είναι πάντα η αποδοκιμασία του εαυτού, καθώς μπορεί απλά να μην νοιάζεται αρκετά. Συχνά μπορεί να υπάρχουν ενοχές και αίσθημα ανικανότητας.
- Ο **«δικαστής»** - λέω την αλήθεια μόνο όπως την βλέπω. Καταλήγει σε συμπεράσματα χωρίς να μιλήσει με τα εμπλεκόμενα μέλη. Είναι απόμακροι και βασίζονται μόνο σε πληροφορίες που προέρχονται από μη εμπλεκόμενους.
- Ο **«ευπειθής»** - απλώς ακολουθώ οδηγίες. Υποστηρίζουν ότι είναι υποτελείς μιας ανώτερης αυθεντίας και αποφεύγουν να λάβουν δύσκολες αποφάσεις. Αγνοούν το θύμα και τα συναισθήματα του και θεωρούν ότι οι κανόνες που προ- υπάρχουν έχουν κρίνει το αποτέλεσμα.
- **«Δεν είναι δική μου δουλειά»** - έχω την δική μου ερμηνεία. Δεν εμπλέκεται στο περιστατικό καθώς δεν τον επηρεάζει άμεσα, εκτός και εάν ο θύτης στρέψει την προσοχή του προς αυτόν.

3.4 Τρόποι αντιμετώπισης του σχολικού εκφοβισμού

Το φαινόμενο της βίας πλήττει τη σύγχρονη κοινωνία και αποτελεί γι αυτήν μεγάλη μάστιγα. Γι αυτό και κάθε σύγχρονο και οργανωμένο κράτος παίρνει μέτρα, αναπτύσσει διάφορες δράσεις για τη αντιμετώπιση αυτού του δυσάρεστου φαινομένου. Για την καταπολέμησή της η πολιτεία οφείλει να θεσπίσει νομοθετικά και αστυνομικά μέτρα προστασίας του συνόλου, τα οποία όμως θα κινούνται πάντα μέσα στο πλαίσιο των συνταγματικών αρχών και δεν θα καταστρατηγούν, με κανένα πρόσχημα, τα κατοχυρωμένα ανθρώπινα δικαιώματα.

Στα πλαίσια της κοινωνίας οφείλουμε να αναπτύξουμε νέες κοινωνικές αρετές (ισότητα, ισονομία), να οικοδομήσουμε ορθές διαπροσωπικές σχέσεις και να αξιοποιήσουμε δημιουργικά τον ελεύθερο χρόνο μας. Καλλιέργεια ατομικής ευθύνης, δημοκρατικής κοινωνικής συνείδησης, κατάργηση απάθειας και αδιαφορίας. Η κυριότερη και σταθερότερη αντιμετώπιση είναι η πρόληψη και η εξάλειψη των ουσιωδών αιτιών που τα προκαλούν. Χρειάζεται ένας μακρόπνοος σχεδιασμός, που θα στοχεύει στα αίτια και όχι μόνο στα αποτελέσματα, με στόχο την ποιοτική αλλαγή της κοινωνίας. Όλοι ονειρευόμαστε μια κοινωνία δίκαιη και ευνοούμενη που θα προωθεί την αλληλεγγύη, την φιλία, την συνεργασία και τον ανθρωπισμό. Από την πλευρά μας της η πολιτεία είναι αναγκαίο να καταπολεμήσει την ανεργία, να ιδρύσει πολιτιστικούς και αθλητικούς χώρους.

Σε επίπεδο σχολείου τα μέτρα περιλαμβάνουν: ³⁹

- Θεσμοθέτηση επιτροπής ενάντια στην ενδοσχολική βία και τον εκφοβισμό από εκπαιδευτικούς, μαθητές και γονείς
- Σύνταξη Διακήρυξης του σχολείου ενάντια στη βία με:
α) δικαιώματα, β) υποχρεώσεις και γ) καθήκοντα για όλα τα μέλη της σχολικής κοινότητας.
- Διερεύνηση της συχνότητας και των μορφών με τις οποίες εκδηλώνεται ο σχολικός εκφοβισμός με την χρήση ερωτηματολογίου
- Πραγματοποίηση ομιλιών για το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού
- Οργάνωση αποτελεσματικής εποπτείας και επίβλεψης
- Καταγραφή των περιστατικών σχολικού εκφοβισμού
- Συναντήσεις εκπαιδευτικών-γονέων

Σε επίπεδο τάξης τα μέτρα περιλαμβάνουν: ³⁹

- Σύνταξη των κανόνων της τάξης ενάντια στη βία και τον εκφοβισμό
- Συζήτηση στην τάξη για τον ορισμό & τις μορφές της ενδοσχολικής βίας και του εκφοβισμού
- Συζήτηση για τις επιπτώσεις του εκφοβισμού και για τους τρόπους πρόληψης και αντιμετώπισης
- Προγράμματα δραστηριοτήτων ευαισθητοποίησης βασισμένο στα εργαστήρια που περιλαμβάνει το πρόγραμμα παρέμβασης

- Προαγωγή των συνεργατικών αλληλεπιδράσεων μεταξύ των μαθητών

Σε ατομικό επίπεδο τα μέτρα περιλαμβάνουν: ³⁹

- Συζήτηση των εκπαιδευτικών με τους μαθητές που ασκούν βία, καθώς και με τους μαθητές που δέχονται βία, σε ξεχωριστό χρόνο και πλαίσιο.
- Εφαρμογή του μμοντέλου της «σχολικής διαμεσολάβησης», που πραγματοποιείται από τους μαθητές του σχολείου.
- Συζήτηση των εκπαιδευτικών με τους γονείς των μαθητών που εμπλέκονται στα ανάλογα περιστατικά.
- Διαδικασία παραπομπής σε ειδικές υπηρεσίες, όταν αυτό απαιτείται.

Κάθε μέλος της σχολικής κοινότητας έχει ρόλο και ευθύνη για την αντιμετώπιση του σχολικού εκφοβισμού. Ο βαθμός εμπλοκής κάθε μέλους, σχετίζεται τόσο με την ιδιότητά του, όσο και με τη σοβαρότητα, τη συχνότητα και την ένταση του περιστατικού εκφοβισμού. Άλλος είναι ο ρόλος και η ευθύνη του διευθυντή του σχολείου, άλλος του δασκάλου, άλλος των συμμαθητών, άλλος των γονιών.

Ωστόσο, θα πρέπει όλοι να συνεργαστούν σε ένα πλαίσιο παράλληλων δράσεων, διότι, αφού η αιτιολογία του εκφοβισμού είναι πολυπαραγοντική και η αντιμετώπισή του θα πρέπει να είναι πολυεπίπεδη.

Άμεση αντιμετώπιση: ³⁹

Όσον αφορά τον διευθυντή:

- Καταγράψτε το περιστατικό, δίνοντας πληροφορίες για το πού και πότε συνέβη το περιστατικό, για το ποιο συμμετείχαν, ποιο παρατηρούσαν, την μορφή εκφοβισμού που ασκήθηκε και περιγράφοντας το τι ακριβώς έγινε
- Διατηρείστε αρχείο καταγραφής των περιστατικών, ώστε να μπορούν να έχουν εύκολη πρόσβαση σε αυτό και τα υπόλοιπα ενδιαφερόμενα μέλη
- Προσδιορίστε αν πρόκειται για επαναλαμβανόμενη συμπεριφορά παραβίασης των κανόνων ενάντια στη βία
- Αν πρόκειται για επαναλαμβανόμενη εκφοβιστική συμπεριφορά, επικοινωνήστε με τους γονείς του παιδιού τηλεφωνικά και κανονίστε μια συνάντηση για να συζητήσετε
- Καθορίστε τις συνέπειες για το παιδί που εκφοβίζεται, ύστερα από τη συζήτηση με τους γονείς, το παιδί που εκφοβίζει, τα παιδιά-υποστηρικτές του παιδιού που εκφοβίζει, και τη Σχολική Επιτροπή
- Σχεδιάστε τον τρόπο παρακολούθησης του προβλήματος ώστε να έχετε εποπτεία της εξέλιξης της κατάστασης.

Όσον αφορά τους εκπαιδευτικούς:

- Μιλήστε στο παιδί που εκφοβίζεται και ακούστε με προσοχή και σοβαρότητα αυτά που έχει να σας πει. Διαβεβαιώστε το παιδί ότι θα ανταποκριθείτε άμεσα για να το προστατεύσετε και

ότι είστε διαθέσιμος να παράσχετε κάθε δυνατή βοήθεια. Πείτε στο παιδί, να σας κρατά ενήμερο σχετικά με οποιαδήποτε εξέλιξη.

- Συζητήστε με τους γονείς του παιδιού, εκφράστε τις ανησυχίες σας και δείξτε ότι είστε αποφασισμένος να αναλάβετε δράση.
- Εξακριβώστε ποιο παιδί είναι αυτό που εκφοβίζεται ή αυτό που εκφοβίζει.
- Εξακριβώστε αν υπάρχει ομάδα παιδιών η οποία ενθαρρύνει ή/και υποστηρίζει το παιδί που εκφοβίζει.
- Οδηγήστε το παιδί που εκφοβίζει στο γραφείο του Διευθυντή και συζητήστε σοβαρά μαζί του.
- Υποστηρίξτε το παιδί που εκφοβίζεται σε συνεργασία με τον διευθυντή.

3.5 Προγράμματα κατά του σχολικού εκφοβισμού

Προκειμένου να αντιμετωπιστούν κρούσματα σχολικού εκφοβισμού, πολλές χώρες έχουν αναπτύξει προγράμματα δράσης για την ενδοσχολική βία. Τα προγράμματα αυτά πετυχαίνουν το στόχο τους, κυρίως επειδή η βάση δράσης τους έχει να κάνει με μια κοινωνική προσέγγιση του προβλήματος που σκοπό έχει να αλλάξει το κλίμα στα σχολεία και να το καταστήσει ασφαλέστερο για όλους, απολείποντας τη βία.

Η Φινλανδία έχει αναπτύξει το πρόγραμμα KiVa, το όνομα του οποίου προέρχεται από τις φινλανδικές λέξεις *kiusaamista vastaan*, που σημαίνουν «εναντίον της βίας». Το πρόγραμμα εγκαθιδρύθηκε από το Πανεπιστήμιο της πόλης Turku στη Φινλανδία και έχει υιοθετηθεί από 2.800 σχολεία της χώρας, σε τάξεις από την πρώτη ως και την ένατη. Ένα ποσοστό υψηλότερο του 90% των σχολείων της χώρας χρησιμοποιεί το πρόγραμμα KiVa, με 1500 σχολεία να το εφαρμόζει ενεργά. Πρόκειται για ένα πρόγραμμα τόσο επιτυχημένο που το ζητούν και άλλες χώρες.³⁴ Το πρόγραμμα KiVa επικεντρώνεται στο ότι αυτός που παρατηρεί τον εκφοβισμό και δεν κάνει κάτι για αυτό (να ενημερώσει κάποιον άλλο) είναι κι αυτός μέρος του προβλήματος.

Από την άλλη πλευρά, στόχος του προγράμματος είναι να βοηθήσει το σχολικό προσωπικό να αναπτύξει εργαλεία που θα βοηθήσουν στην αποφυγή του σχολικού εκφοβισμού, ενώ όσον αφορά την αναφορά συμβάντων, υπάρχει μια online πλατφόρμα που οι μαθητές μπορούν να χρησιμοποιήσουν και να αναφέρουν τι συνέβη. Άλλα στοιχεία του προγράμματος περιλαμβάνουν ερωτηματολόγια που απευθύνονται σε μαθητές και καθηγητές, μαθήματα και υπολογιστικά παιχνίδια, περιβάλλοντα εικονικής μάθησης και μια ιστοσελίδα που απευθύνεται σε γονείς και είναι οδηγός για φαινόμενα σχολικού εκφοβισμού. Αυτό που διαχωρίζει το KiVa από άλλα προγράμματα είναι ότι το παιδί που εκφοβίζει κάποιο άλλο, δε τιμωρείται. Στόχος των Φινλανδών είναι να αντιμετωπίσουν την κατάσταση συζητώντας με το παιδί και προσεγγίζοντάς το με διαφορετικές μεθόδους, ώστε ο μαθητής να θελήσει μόνος του να αλλάξει συμπεριφορά. Η τιμωρία έρχεται αν οι εναλλακτικές προσεγγίσεις δε πετύχουν, ενώ υπάρχουν συναντήσεις και συνεδρίες με τους μαθητές που εμπλέκονται σε περιστατικά.

Ο Olweus μιλά για ένα πρόγραμμα που ανέπτυξε και αξιολόγησε, συνδυαστικά με μια καμπάνια που είχε να κάνει με το σχολικό εκφοβισμό στα Νορβηγικά σχολεία. Στόχος του

προγράμματος ήταν να μειωθεί το φαινόμενο του εκφοβισμού στα σχολεία της χώρας και να μην υπάρξουν πάλι τέτοια φαινόμενα. Με την εφαρμογή του προγράμματος, ο Olweus παρατήρησε ότι τα επίπεδα εκφοβισμού μειώθηκαν, ενώ μειώθηκε και η αντικοινωνική συμπεριφορά που ορισμένοι μαθητές εκδήλωναν. Το πρόγραμμα, όπως το KiVa, βασίζονται και αυτό σε συζητήσιμες προσεγγίσεις όσον αφορά το μαθητή. Συμπεραίνουμε ότι, με τη χρήση ανάλογων προγραμμάτων, τα φαινόμενα του σχολικού εκφοβισμού μειώνονται.²³

Στην Ελλάδα, δυστυχώς, η χρηματοδότηση που παρέχεται για την εκπαίδευση είναι τόσο μικρή που δεν επιτρέπει τη λήψη παρόμοιων πρωτοβουλιών και έτσι ο έλεγχος του φαινομένου του εκφοβισμού εναπόκειται στο έργο του εκπαιδευτικού σαν μια επιπλέον υποχρέωση. Αυτό γίνεται ακόμη δυσκολότερο, αν αναλογιστεί κανείς ότι, συχνά τα παιδιά που είναι θύματα σχολικού εκφοβισμού, δε μαρτυρούν τα συμβάντα, κυρίως επειδή φοβούνται ότι η κατάσταση θα χειροτερέψει («Αν το πεις θα σε δείρω», «Αν πεις στη δασκάλα τι σου κάνουμε θα σου κάνουμε χειρότερα», «Αν το πεις στη δασκάλα είσαι παιδί της μαμάς») και έτσι ο εκπαιδευτικός πρέπει είτε να έχει ολοκληρωμένη αντίληψη του τι συμβαίνει στο σχολικό περιβάλλον, κάτι που κρίνεται τις περισσότερες φορές αδύνατο, είτε να έχει πολύ ανεπτυγμένη διαίσθηση και να μπορεί να καταλάβει πότε κάτι δε πάει καλά. Αυτό που μπορεί να γίνει, είναι να αναπτυχθούν δράσεις μέσα στην τάξη και, γενικότερα, στο σχολικό περιβάλλον, που θα προβάλλουν ένα μοντέλο πάταξης του σχολικού εκφοβισμού και θα δείξουν στο παιδί ότι κάτι τέτοιο είναι λάθος να γίνεται. Πρέπει πρώτη γραμμή σκέψης να έχει κανείς ότι σκοπός δεν είναι η τιμωρία - κι αυτό επειδή το αποτέλεσμά της είναι μόνο παροδικό και οπωσδήποτε όχι τόσο μεγάλο, όσο θα είχε μια συζήτηση με το παιδί - εκφοβιστή, που θα το έκανε να καταλάβει ότι αυτό που κάνει είναι λάθος και να θελήσει το ίδιο, μόνο του, να αλλάξει συμπεριφορά.

3.6 Δράσεις κατά του σχολικού εκφοβισμού

Δράση πρώτη: Ζωγράφοι και θεατρίνοι

Στόχος της δράσης είναι ο μαθητής να συνειδητοποιήσει μέσα από την τέχνη ότι ο σχολικός εκφοβισμός είναι δυσάρεστος για το θύμα, αλλά και το θύτη. Για το θύμα είναι δυσάρεστη κατάσταση επειδή δε μπορεί να απολαύσει την ώρα του σε διάφορους χώρους, ή την ενδεχόμενη διαφορετικότητά του, αλλά για το θύτη είναι μια κατάσταση δυσάρεστη, επειδή υποβαθμίζει ο ίδιος την προσωπικότητά του, προωθώντας δικές του ανασφάλειες και προσπαθώντας να νιώσει καλύτερα φερόμενος υποτιμητικά σε κάποιον συνομήλικό του. Η δράση αυτή έχει ως στόχο να τοποθετήσει τα παιδιά σε ένα σκεπτικό ασφάλειας και δημιουργικότητας, που θα τους επιτρέψει να δούνε συγχρόνως ότι η ροπή στις τέχνες είναι πάντοτε ένας δημιουργικός τρόπος να περάσει κανείς την ώρα του.

Ο δάσκαλος ενημερώνει τα παιδιά, με αφορμή κάποιο γεγονός, το οποίο μπορεί να είναι πραγματικό ή πλαστό (π.χ. κάποιο συμβάν που ο ίδιος άκουσε και έχει να κάνει με κάποια μορφή σχολικού εκφοβισμού) ότι σήμερα θα ζωγραφίσουν. Κάθε μαθητής θα κάνει δυο ζωγραφιές. Η πρώτη ζωγραφιά θα πρέπει να έχει κεντρικό άξονα θέματα όπως η ένωση,

η φιλία, η αγάπη και η αλληλεγγύη. ενώ η δεύτερη ζωγραφιά θα πρέπει να επικεντρώνεται σε θέματα σχολικού εκφοβισμού, όπως οι διαφωνίες στην τάξη και φαινόμενα εκφοβισμού στο σχολικό προαύλιο. Ο δάσκαλος ενημερώνει τα παιδιά ότι όλες οι φωτογραφίες θα ενωθούν και θα κάνουν δυο κολλάζ. Το ένα κολλάζ θα είναι για τη φιλία και την αγάπη και το άλλο κολλάζ θα είναι για το σχολικό εκφοβισμό.

Στο τέλος ο δάσκαλος, προβάλλοντας και τα δυο κολλάζ στα παιδιά συζητά μαζί τους και ρωτά ποιο από τα δυο είναι πιο όμορφο, ποιο από τα δυο προκαλεί θετικά και αρνητικά συναισθήματα και ποιο από τα δυο παρουσιάζει σκηνές των οποίων δε θα ήθελαν οι ίδιοι να είναι μέρος. Στο τέλος ο δάσκαλος μοιράζει ένα ερωτηματολόγιο στα παιδιά με στόχο να εξάγει συμπεράσματα σχετικά με το κατά πόσο οι μαθητές έχουν υποστεί σχολικό εκφοβισμό σε οποιαδήποτε μορφή του.³⁸

Δράση δεύτερη: Η συνεργασία είναι το κλειδί

Στόχος της δράσης είναι ο μαθητής να κατανοήσει ότι η προστασία και ο σεβασμός στον εαυτό σου και στο συνάνθρωπό σου έρχονται πριν από οτιδήποτε άλλο. Ανάλογα με τον δάσκαλο, η δράση μπορεί να διαρκέσει μερικές διδακτικές ώρες, ή και μερικούς μήνες. Προτείνεται η χρήση διαδραστικού υλικού, όπως ηλεκτρονικός υπολογιστής, προβολή εικόνων και βίντεο. Στη δράση, ο δάσκαλος επιλέγει ταινίες μικρού μήκους σχετικές με το σχολικό εκφοβισμό, ή ακόμη και καρτούν, δείχνοντας τις στο μαθητή. Στόχος είναι το παιδί να ευαισθητοποιηθεί και να κατανοήσει ότι ο σχολικός εκφοβισμός δεν είναι η λύση, ενώ είναι όφελός τους, αν είναι μάρτυρες περιστατικών, να τα αναφέρουν.³⁸

Δράση τρίτη: Δημιουργία μικρής ψηφιακής βιβλιοθήκης

Τα σημερινά παιδιά, από ηλικίας δημοτικού και άνω, έχουν καθημερινή επαφή με την τεχνολογία και είναι εγκλιματισμένα σε όλες τις κοινωνικές πλατφόρμες - επομένως, η εκμετάλλευση αυτής της δεξιότητας προκειμένου να δημιουργηθεί μια δράση κατά της σχολικής βίας είναι μια πολύ καλή ιδέα. Η διαφορά σε αυτή τη δράση έγκειται στο γεγονός ότι ο μαθητής δε συμμετέχει στη διεξαγωγή της, αλλά στο αποτέλεσμα. Συμμετέχοντες είναι οι καθηγητές, οι οποίοι επιλέγουν μια ηλεκτρονική μαθησιακή πλατφόρμα και δημιουργούν μια μικρή ηλεκτρονική βιβλιοθήκη που σκοπό έχει να ενημερώσει το μαθητή για την ενδοσχολική βία, τους τρόπους που αυτή παρουσιάζεται, τις επιπτώσεις της και τρόπους αντιμετώπισης περιστατικών.

Η βιβλιοθήκη θα απαρτίζεται από άρθρα και έρευνες που οι εκπαιδευτικοί συγκεντρώνουν, καθώς και μικρές παρουσιάσεις, ίσως και ταινίες μικρού μήκους. Θα βοηθούσε, επίσης, η συγκέντρωση υλικού για δραστηριότητες βιωματικού περιεχομένου, για μελλοντικές δράσεις, ενώ θα ήταν πολύ καλό να υπάρχει μια επιπλέον πλατφόρμα επικοινωνίας, την οποία θα μπορούσαν οι μαθητές να χρησιμοποιήσουν, προκειμένου να καταγγείλουν περιστατικά σχολικού εκφοβισμού στα οποία ήταν μάρτυρες.³⁸

Δράση τέταρτη: Μικροί παραμυθάδες

Στόχος της δράσης είναι, για άλλη μια φορά, η οδήγηση στο συμπέρασμα ότι ο σχολικός εκφοβισμός είναι ένα φαινόμενο που κανείς δε θέλει, μέσα από την άσκηση δημιουργικότητας των παιδιών. Ο δάσκαλος λέει στα παιδιά ότι, σήμερα, αντί για μάθημα, το κάθε παιδί θα γράψει ένα μικρό παραμύθι, έκτασης μιας σελίδας. Το θέμα του παραμυθιού θα είναι ένα κοριτσάκι με φακίδες, το οποίο είναι στόχος σχολικού εκφοβισμού και ο τρόπος που αποφασίζει να αντιμετωπίσει τον εκφοβιστή. Είναι με το να μιλήσει στους γονείς της; Στους δασκάλους; Σημαντικό είναι εδώ να δει ο δάσκαλος τη «λύση» που δίνει το ίδιο το παιδί στο πρόβλημα, καθώς εμμέσως ο εκπαιδευτικός μπαίνει στο μυαλό του παιδιού και πώς αυτό νομίζει ότι θα πρέπει να αντιμετωπιστεί ο σχολικός εκφοβισμός. Παιδιά που έχουν βιώσει τέτοια περιστατικά ίσως γράψουν πιο «συναισθηματικά» παραμύθια και έτσι ο δάσκαλος θα μπορέσει να καταλάβει ποια είναι αυτά και να κάνει κάτι για αυτό.³⁸

Δράση πέμπτη: Ότι πιο πολύτιμο

Η δράση αυτή είναι πολύ συναισθηματικού χαρακτήρα και το περιεχόμενο πολύ διδακτικό. Ίσως κάποιος εκπαιδευτικός την έβρισκε και σκληρή, οπότε εναπόκειται στην άποψη του καθενός. Παρ' όλα αυτά, στόχος της είναι ο μαθητής να κατανοήσει τις επιπτώσεις που ο σχολικός εκφοβισμός μπορεί να έχει σε ένα παιδί και το γεγονός ότι αυτές οι επιπτώσεις μπορεί να κρατήσουν για πάντα, επηρεάζοντας τη μετέπειτα πορεία του ατόμου.

Ο δάσκαλος μιλά στα παιδιά γενικά για τη βία και για τα κακά αποτελέσματα που έχει αυτή, ενώ κάνει μια μικρή συζήτηση, ακούγοντας τις απόψεις των μαθητών σχετικά με το πως ορίζουν οι ίδιοι τη βία. Στη συνέχεια, τα παιδιά καλούνται να ζωγραφίσουν την ψυχή τους σε ένα κομμάτι χαρτί και τον τρόπο με τον οποίο αυτοί τη φαντάζονται. Θα μπορούσε για κάποιο παιδί η ψυχή να είναι ένας ακόμη άνθρωπος, κάτι που αγαπά πολύ, γρασίδι, θάλασσα, ο ήλιος ή το φεγγάρι. Στόχος είναι το παιδί να αποτυπώσει μόνο του, σε εικόνα, μπροστά του, πώς νιώθει το πολυτιμότερο στοιχείο του.

Όταν τα παιδιά ζωγραφίζουν την ψυχή τους, ο δάσκαλος μαζεύει τις ζωγραφιές και τους λέει ότι αυτό που ζωγράφισαν είναι ότι πιο πολύτιμο έχουν, κάτι που είναι όλο δικό τους και κάτι που δε θέλουν να πειραχτεί ή να καταστραφεί. Στη συνέχεια, μπροστά τους, ο δάσκαλος καταστρέφει το χαρτί, παραμορφώνοντάς το, ή σκίζοντάς το. Ρωτά το μαθητή αν βλέπουν την ψυχή να έχει αλλάξει πλέον και αν τώρα είναι πιο όμορφη. Τους ρωτά αν πιστεύουν ότι μπορεί το χαρτί - ψυχή να γίνει όπως ήταν πριν το τσαλακώσει και όταν απαντήσουν όχι, ο δάσκαλος θα πρέπει να τους πει ότι έτσι παραμορφώνεται η ψυχή κάποιου όταν βιώνει εκφοβισμό οποιασδήποτε μορφής και ποτέ δε μπορεί να είναι όπως ήταν πριν τον εκφοβισμό.

Πρόκειται για μια δράση που έχει να κάνει με το συναισθηματικό πυρήνα του παιδιού και δύναται να είναι ένα από αυτά τα μαθήματα που πάντα θα θυμάται. Μήπως όμως ο σχολικός εκφοβισμός πρόκειται για τόσο σημαντικό απόηχο που θα πρέπει να υιοθετούνται τέτοιες δράσεις, ώστε το παιδί να ευαισθητοποιείται;³⁸

Δράση έκτη: Παραστατικότητα

Η τελευταία δράση που προσφέρουμε, έχει ως βάση το γνωστό πείραμα της Jane Elliot, «Μια Τάξη Φυλετικά Διαχωρισμένη». Με αφορμή ένα σχετικό βιβλίο για το σχολικό εκφοβισμό, ή μια εικόνα, ο δάσκαλος καλεί τα παιδιά σε ανάγνωση αποσπάσματος. Χωρίζει την τάξη σε δυο ομάδες - η μια ομάδα είναι οι «θύτες» που εκφοβίζουν τους μαθητές και η άλλη ομάδα είναι τα «θύματα». Κάθε ομάδα γράφει τα συναισθήματα που νιώθει, έχοντας αυτό το ρόλο. Λογικά, οι θύτες θα καταγράψουν συναισθήματα όπως θυμό, παραμέληση και κακή διάθεση, ενώ τα θύματα θα παρουσίαζαν σαν συναισθήματα τη λύπη και το φόβο. Την επόμενη μέρα, ο δάσκαλος αλλάζει τους ρόλους κάθε ομάδας. Πλέον ο θύτης είναι το θύμα και αντίστροφα. Σκοπός είναι ο μαθητής να νιώσει και τις δυο πλευρές. Στο τέλος της δράσης, γίνεται διάλογος για το σχολικό εκφοβισμό και το γεγονός ότι μόνο κακά μπορεί να προκαλέσει. Στη συνέχεια, ο δάσκαλος μπορεί να καλέσει τα παιδιά να κάνουν μια αφίσα με ζωγραφιές που οι ίδιοι θα ζωγραφίσουν. Γύρω γύρω οι παλάμες κάθε παιδιού να σχηματίζουν έναν κύκλο και στη μέση του κύκλου να βρίσκεται η λέξη «σεβασμός». Σε κάθε παλάμη ο μαθητής θα μπορούσε να γράψει και μια συμβουλή για το πώς πιστεύει ο ίδιος ότι αντιμετωπίζεται το ζήτημα του σχολικού εκφοβισμού, π.χ., «Μη φοβάσαι να μιλήσεις», «Υπερασπίσου τον Εαυτό σου», «Μίλησε σε κάποιον».³⁸

Οι παραπάνω δράσεις είναι καθαρά ενδεικτικές και αποτελούν ιδέες. Ο κάθε δάσκαλος έχει τη δική του φαντασία και μπορεί να ενσωματώσει δικούς του τρόπους και δικές του δράσεις για να αντιμετωπίσει το ζήτημα του σχολικού εκφοβισμού. Όποιος και να είναι ο τρόπος σκέψης του κάθε εκπαιδευτικού, παραμένει γεγονός ότι ο σχολικός εκφοβισμός είναι κάτι που συμβαίνει πραγματικά στα σχολεία, υπό την άγνοια των δασκάλων, εμποδίζοντας πολλά παιδιά να αντιμετωπίσουν τις ανασφάλειές τους και πολλά άλλα να ευδοκιμήσουν. Είναι απαραίτητο να γίνονται δράσεις, ώστε το παιδί να ευαισθητοποιηθεί εγκαίρως και, πάνω απ' όλα, να συνειδητοποιήσει ότι δεν είναι μόνο.

3.7 Νοσηλευτική παρέμβαση στους θύτες και στα θύματα του σχολικού εκφοβισμού

3.7.1 Ο ρόλος του νοσηλευτή στον σχολικό εκφοβισμό

Οι σχολικοί νοσηλευτές διαδραματίζουν βασικό ρόλο στην πρόληψη και τη μείωση της βίας στο σχολικό περιβάλλον σε διάφορα επίπεδα.⁴³ Αρχικά, ενεργούν για τη δημιουργία ασφαλών σχολικών περιβαλλόντων σε συνεργασία με το προσωπικό του σχολείου, τους γονείς, τους παρόχους υγειονομικής περίθαλψης και τα μέλη της κοινότητας. Προωθούν την εκπαίδευση και τα προγράμματα που σχετίζονται με την πρόληψη της βίας. Επίσης παρεμβαίνουν στην πρόληψη της βίας και τη μείωση των επιπτώσεων της βίας σε μεμονωμένους μαθητές. Όπως συμβαίνει με πολλές φυσικές ασθένειες που μπορεί να εμφανίζονται με λίγα συμπτώματα ή συμπτώματα που δεν σχετίζονται με το μη εκπαιδευμένο μάτι, οι επιδράσεις της βίας παρουσιάζονται ως πολυπαραλλαγμένα πρότυπα τα οποία είναι δύσκολο να διαγνωσθούν.

Ο σχολικός νοσηλευτής είναι μη επιστημονικό και μη ακαδημαϊκό μέλος του προσωπικού που, σε αυτή τη θέση, δημιουργεί εμπιστοσύνη και λογοδοσία τόσο στους μαθητές όσο και στο προσωπικό. Ως εκ τούτου, ένας σχολικός νοσηλευτής θα έχει μια μοναδική σχέση με τους μαθητές, αντίθετα από οποιονδήποτε άλλο στο σχολικό περιβάλλον, που επιτρέπει στους μαθητές να χτίσουν την εμπιστοσύνη μαζί του. Οι μαθητές συχνά ενημερώνουν το σχολικό νοσηλευτή για πράγματα για τους ίδιους ή για τους φίλους τους, γεγονός που επιτρέπει στο νοσηλευτή να παρεμβαίνει για να αντιμετωπίσει την πραγματική ή πιθανή σχολική βία.

Ως μέλος των σχολικών διεπιστημονικών ομάδων, ο νοσηλευτής του σχολείου βλέπει συχνά μαθητές με θέματα υγείας, ειδικές διαγνώσεις, προβλήματα παρουσίας και θέματα πειθαρχίας ή συμπεριφοράς.⁶³ Το γραφείο ή η κλινική του νοσηλευτή μπορεί να χρησιμεύσει ως ασφαλές καταφύγιο για μαθητές με ποικίλες ανάγκες. Αξιοποιώντας την εμπειρογνωμοσύνη στην αξιολόγηση, οι νοσηλευτές του σχολείου μπορούν να εντοπίσουν συμπεριφορές που θα μπορούσαν να θεωρηθούν κακόβουλες, όπως θυμωμένες εκρήξεις, εκφοβισμός ή ύπνος στην τάξη, ως πιθανές επιπτώσεις της βίας. Επίσης, ο νοσηλευτής αναγνωρίζει τα σωματικά συμπτώματα που μπορεί να προκαλούνται από τα αποτελέσματα βίας, όπως πονοκεφάλους, πόνους στο στομάχι και τραυματισμούς. Με αυτές τις γνώσεις μπορεί να παρέμβει και να κάνει τις κατάλληλες παραπομπές.

Ο μαθητής που γίνεται αντιληπτός ως «συχνός προσκεκλημένος», δηλ. ένας που επισκέπτεται τη σχολική νοσοκόμα αρκετές φορές την εβδομάδα, μπορεί να είναι θύμα βίας. Δυστυχώς, πολλές μεταβλητές που σχετίζονται με τη σχολική νοσηλευτική έχουν αντίκτυπο στην ικανότητα των σχολικών νοσοκόμων να παρεμβαίνουν για τη μείωση της βίας. Και ενώ οι νοσηλευτές του σχολείου είναι σε θέση να αντιμετωπίσουν τις επιπτώσεις της βίας στο σχολείο για άτομα αδρανής, πολλά σχολεία δεν έχουν σχολική νοσοκόμα ή έχουν πολύ περιορισμένη πρόσβαση σε σχολικές νοσοκόμες.

Επιπλέον, πολλοί διευθυντές και προσωπικό των σχολείων θεωρούν τον ρόλο του νοσηλευτή ως φορέα παροχής βοηθημάτων και πάγου και όχι ως βασικό παράγοντα στον προσδιορισμό και τη δημιουργία στρατηγικών πρόληψης και παρέμβασης, χάνοντας έτσι την ευκαιρία να χρησιμοποιήσουν τη γνώση και την εμπειρογνωμοσύνη των σχολικών νοσηλευτών σε αυτή την ακμάζουσα κρίση βίας.⁸²

3.7.2 Η ανταπόκριση των νοσηλευτών στη βία

Οι σχολικοί νοσηλευτές μπορούν και πρέπει να αναλάβουν ηγετικό ρόλο στην αντιμετώπιση της κλιμάκωσης της κοινωνικής βίας. Οι σχολικοί νοσηλευτές συνεργάζονται με το προσωπικό του σχολείου, τους παρόχους υγειονομικής περίθαλψης, τους γονείς και τα μέλη της κοινότητας για τον εντοπισμό και την εφαρμογή εκπαιδευτικών προγραμμάτων βασισμένα σε αποδεικτικά στοιχεία που προάγουν την πρόληψη της βίας. Συχνά έχουν μετά δευτεροβάθμια εκπαίδευση στην παροχή συμβουλών σε θέματα υγείας, εκπαιδεύονται στην αντιμετώπιση κρίσεων και είναι κατάλληλα άτομα για να υπηρετούν ή να οδηγήσουν ομάδες επέμβασης στην κρίση.²⁶

Οι παρεμβάσεις διαχείρισης κρίσεων των νοσηλευτών πρέπει να περιλαμβάνουν:

- § την κατάρτιση του προσωπικού των σχολείων ώστε να βοηθούν στην ιατρική ανταπόκριση,
- § την εκτίμηση,
- § τον προγραμματισμό,
- § την εφαρμογή προγραμμάτων μετά από παρέμβαση σε κρίσεις τόσο σε αρχικές όσο και σε μακροπρόθεσμες φάσεις θεραπείας και ανάκαμψης,
- § τον συντονισμό του σχεδίου αντιμετώπισης καταστροφών στην ιατρική αντιμετώπιση μέχρι την άφιξη των ιατρικών υπηρεσιών έκτακτης ανάγκης
- § την παροχή νοσηλευτικής φροντίδας στους τραυματίες μαθητές και
- § εφαρμογή στρατηγικών παρέμβασης σε κρίσεις που βοηθούν στην κλιμάκωση της κατάστασης κρίσης και στην επίλυση της σύγκρουσης.

Όπως προαναφέρθηκε, οι νοσηλευτές του σχολείου έχουν μοναδική σχέση με τους μαθητές. Μπορούν να παρέχουν μια ασφαλή περιοχή μακριά από άλλους μαθητές και αίθουσες διδασκαλίας, οι οποίες μπορούν να βοηθήσουν στην αποτροπή των εκφοβισμών. Θεωρούμενη ως ασφαλής και αποτελεσματική πηγή για την επίλυση προβλημάτων, ο νοσηλευτής του σχολείου είναι συχνά ένα από τα πρώτα μέλη του προσωπικού του σχολείου που θα μάθει για έναν φοιτητή που διαθέτει «όπλο» στο σχολείο και πρέπει να ενεργοποιήσει το σχέδιο σχολικής κρίσης σε αυτή την περίπτωση. Η συμμετοχή των σχολικών νοσηλευτών στις αρχές της διαδικασίας σχεδιασμού εγγυάται ότι στο σχέδιο σχολικής βίας περιλαμβάνονται σημαντικές πτυχές της υγείας και της ασφάλειας.

Η πρόληψη της σχολικής βίας απαιτεί επίσης παρεμβάσεις των νοσηλευτών του σχολείου. Η χρήση ενός προτύπου πρωτοβάθμιας, δευτεροβάθμιας και τριτοβάθμιας παρέμβασης από την άποψη της δημόσιας υγείας μπορεί να βοηθήσει στην οργάνωση και τον σχεδιασμό αντιμετώπισης της βίας σε καθέναν από αυτούς τους τρεις τομείς

Πρωτοβάθμια πρόληψη

Οι πρωτογενείς προσπάθειες πρόληψης περιλαμβάνουν:

- § τη διευκόλυνση των κοινοτικών και σχολικών συνεργασιών,
- § τη συμμετοχή γονέων σε σχολικές δραστηριότητες που προωθούν τις σχέσεις με τα παιδιά τους &
- § υποστηρικτικές δραστηριότητες που δημιουργούν ένα κλίμα που προάγει το σεβασμό προς τους άλλους.²⁶

Οι σχολικοί νοσηλευτές πρέπει να αναπτύξουν και να εφαρμόσουν εκπαιδευτικά προγράμματα για την επίλυση συγκρούσεων και την ασφάλεια των γονείς και τους μαθητές.³⁸ Η δημιουργία ενός ασφαλούς, ελεύθερου φοβερών περιβάλλοντος παίρνει μια πολυτομεακή και ολόκληρη σχολική προσπάθεια. Οι νοσηλευτές του σχολείου μπορούν να ξεκινήσουν και να συντονίσουν αυτή την προσπάθεια. Η εκπαίδευση και κατάρτιση του προσωπικού είναι μια άλλη παρέμβαση στην πρωτοβάθμια πρόληψη. Οι σχολικές νοσηλεύτριες πρέπει να συμμετέχουν στη δημιουργία του σχεδίου πρόληψης της βίας για το σχολείο ή την περιφέρεια, προκειμένου να διασφαλιστούν οι ανησυχίες για την υγεία και να προωθηθεί ο ηγετικός ρόλος της σχολικής νοσοκόμας.

Δευτεροβάθμια πρόληψη

Η δευτερογενής πρόληψη επικεντρώνεται σε μαθητές που διατρέχουν κίνδυνο για προβλήματα συμπεριφοράς, όπως μαθητές που έχουν παρακολουθήσει ή έχουν βιώσει τη βία στη ζωή τους. Όλα τα παιδιά πρέπει να υποβάλλονται σε διαγνωστική εξέταση για την έκθεση σε οικογενειακή βία σε τακτά χρονικά διαστήματα και τα άτομα που βρίσκονται σε κίνδυνο πρέπει να έχουν μια πιο εμπειρισταωμένη αξιολόγηση της υγείας. Μια ενήλικη παρατηρητική παρουσία στους διαδρόμους, στο μεσημεριανό γεύμα, και στα λεωφορεία προχωρά πολύ προς τον περιορισμό της συμπεριφοράς του εκφοβισμού.³⁸

Η νοσηλεύτρια του σχολείου μπορεί να είναι μέρος αυτής της παρουσίας καθώς και ένας πάροχος ενός ασφαλούς χώρου που θα μπορεί να προσέλθει ένα παιδί και να αναφέρει τον εκφοβισμό. Τα παιδιά που βιώνουν βία ή κρίση στο σχολικό περιβάλλον πρέπει να έχουν ένα ασφαλές μέρος για να εκφράσουν τα συναισθήματά τους και στη συνέχεια να επιστρέψουν σε μια συνηθισμένη σχολική ρουτίνα.⁸⁰ Η προειδοποίηση άλλων ενηλίκων (π.χ. καθηγητών, βοηθών στην τάξη) σε πιθανά θύματα και περιοχές παρακολούθησης είναι μια άλλη παρέμβαση που μπορεί να είναι πολύ χρήσιμη για την αντιμετώπιση του εκφοβισμού.

Τριτοβάθμια πρόληψη

Η τριτοβάθμια πρόληψη απευθύνεται σε εκείνους τους μαθητές που ήδη εκδηλώνουν προβλήματα συμπεριφοράς και επικεντρώνεται στην παροχή υπηρεσιών στο μαθητή τόσο στο σχολικό περιβάλλον όσο και στις παραπομπές σε κοινοτικές υπηρεσίες και οργανισμούς. Πολλά παιδιά που έχουν μάρτυρες και/ή έχουν βιώσει εκφοβισμό μπορεί να παρουσιάσουν επαναλαμβανόμενες σωματικές καταγγελίες, απουσίες από το σχολείο ή συμπεριφορές παράξενες. Αυτοί οι σπουδαστές, καθώς και αυτοί που εκδηλώνουν βίαιη συμπεριφορά, μπορεί να χρειάζονται περισσότερη παρέμβαση από ότι μπορεί να προσφέρει το σχολείο.

Αξιολογώντας και παραπέμποντας τους σπουδαστές που χρειάζονται σε βάθος συμβουλευτικές υπηρεσίες, ο νοσηλευτής του σχολείου όχι μόνο εμποδίζει τη βία, αλλά και υποστηρίζει και παρεμβαίνει για τους σπουδαστές. Η ανάπτυξη του γραφείου της νοσοκόμου ως ασφαλούς χώρου και η οικοδόμηση θεραπευτικών σχέσεων με τους μαθητές με την πάροδο του χρόνου είναι ίσως οι σημαντικότερες παρεμβάσεις που μπορεί να εφαρμόσει μια σχολική νοσοκόμα για την πρόληψη της βίας. Πολλές παραπομπές παιδιών με ανησυχίες αφορούν σε παραπομπές από άλλους μαθητές, όταν αντιλαμβάνονται ότι μπορούν να εμπιστευτούν την νοσοκόμα του σχολείου.¹⁷

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

4.1 Εκφοβισμός κατά ατόμων με ιδιαιτερότητες

Μια άλλη διάκριση του φαινομένου του εκφοβισμού μπορεί να γίνει εστιάζοντας στις ομάδες ατόμων, εναντίων των οποίων αυτός κατευθύνεται. Τα άτομα που παρουσιάζουν οποιοσδήποτε σωματικές, νοητικές ψυχικές και κοινωνικές δυσλειτουργίες έχουν τη δυνατότητα μιας ευτυχισμένης και αξιοπρεπούς ζωής, μόνο εφόσον δημιουργηθούν ασυνήθιστες κοινωνικές συνθήκες.⁴³

Αν και συνήθως υποστηρίζεται ότι οι σωματικές διαφορές, εκτός από τη σωματική δύναμη, δεν επηρεάζουν την πιθανότητα θυματοποίησης κάποιου, ο Rigby διαφοροποιείται, ως προς αυτό, όταν τα θύματα είναι άτομα με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες. Υποστηρίζει, μάλιστα, πως τα κρούσματα θυματοποίησης παιδιών με ειδικές ανάγκες αυξάνονται, χρόνο με το χρόνο. Η παρενόχληση, που οφείλεται στη σωματική αναπηρία, ορίζεται ως η ανεπιθύμητη και αναίτια ενόχληση, ο βασανισμός, η δυσάρεστη κατάσταση, η ταπείνωση ή η άσκηση καταναγκαστικής βίας, σε ένα άλλο άτομο, εξαιτίας κάποιας ειδικής δυσκολίας.¹⁰

Εκφράζεται, συνήθως, με έμμεσες μορφές και διαφοροποιείται από τη σωματική επιβολή. Μπορεί, δηλαδή, να γίνεται χρήση λεκτικής ή μη λεκτικής μορφής βίας, σωματικής ή και αποκλεισμού από διάφορες δραστηριότητες, στις οποίες το άτομο με ειδικές ανάγκες θα μπορούσε να συμμετάσχει.

Αυτή η μορφή εκφοβισμού είναι αρκετά δύσκολο να διαγνωστεί και χρήζει ειδικής αντιμετώπισης, εξαιτίας της ιδιαίτερης φύσης της. Επαναλαμβάνεται συχνά και λαμβάνει χώρα σε ένα τέτοιου είδους κοινωνικό πλαίσιο, όπου ο θύτης προσπαθεί να αποκτήσει εξουσία απέναντι στο θύμα.¹⁰

Μια σημαντική αιτία πρόκλησης εκφοβισμού, πάνω σε παιδιά με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες, είναι το κατά πόσο είναι εμφανής η ειδική ανάγκη. Παρατηρήθηκε μέσα από έρευνες, πως παιδιά με εμφανείς διαφοροποιήσεις, στην εξωτερική τους εμφάνιση (δυσμορφίες, ασυνήθιστο περπάτημα, αναπηρίες), είχαν περισσότερες πιθανότητες θυματοποίησης, στο σχολείο, από τα υπόλοιπα.¹⁰

Είναι γνωστό ότι τα παιδιά με Ειδικές Εκπαιδευτικές Ανάγκες αποτελούν μια ομάδα υψηλού κινδύνου στο φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού και της θυματοποίησης.³ Πιο συγκεκριμένα στην ομάδα αυτή ανήκουν μαθητές με αναπτυξιακές διαταραχές, με αισθητηριακές ανεπάρκειες ή κινητικά προβλήματα, προβλήματα συμπεριφοράς και συναισθηματικές δυσκολίες, νοητική υστέρηση, διαταραχή ελλειμματικής προσοχής - υπερκινητικότητας, χρόνια νοσήματα, διαταραχές του λόγου ή ειδικές μαθησιακές δυσκολίες, όπως δυσλεξία, δυσφαγία, δυσαριθμησία.

Αυτά τα παιδιά διατρέχουν υψηλότερο κίνδυνο θυματοποίησης στο χώρο του σχολείου, σε σχέση με άλλους μαθητές που δεν φέρουν κάποια ιδιαιτερότητα. Συγκεκριμένα τα παιδιά με περισσότερο εμφανείς δυσκολίες πέφτουν πιο συχνά θύματα εκφοβιστικών επεισοδίων,⁴ ενώ έχουν διαπιστωθεί και περιστατικά συστηματικών επιθετικών προσβολών από τους ίδιους τους δασκάλους.¹⁹

Υπάρχουν τρεις βασικοί παράγοντες που αυξάνουν τον κίνδυνο θυματοποίησης αυτής της ομάδας παιδιών σύμφωνα με τον Smith καθώς και τους συνεργάτες του.⁸ Πρώτον αυτά τα παιδιά ίσως να έχουν και άλλα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που συχνά τα στοχοποιούν από τους υπόλοιπους συμμαθητές τους. Δεύτερον, ορισμένα παιδιά με προβλήματα συμπεριφοράς και συναισθηματικές δυσκολίες ή αναπτυξιακές διαταραχές υιοθετούν πολύ συχνά πιο επιθετικούς τρόπους προκαλώντας με αυτόν τον τρόπο τους θύτες (προκλητικά θύματα). Τέλος οι μαθητές με Ειδικές Εκπαιδευτικές Ανάγκες συχνά υστερούν σε κοινωνικές δεξιότητες οι οποίες έχουν έναν καθοριστικό ρόλο στην ανάπτυξη διαπροσωπικών σχέσεων.

Οι ελλείψεις κοινωνικές δεξιότητες αυξάνουν τον κίνδυνο για απόρριψη από τους συμμαθητές τους και κατ' επέκταση για την επερχόμενη θυματοποίηση τους.³⁶ Όπως ανέφεραν ορισμένοι ερευνητές, οι παρέες στο σχολείο αποτελούν συχνά μια ασπίδα προστασίας απέναντι σε εκφοβιστικές συμπεριφορές. Επομένως, οι μαθητές με Ειδικές Εκπαιδευτικές Ανάγκες έχουν λιγότερες πιθανότητες για μια τέτοια προστασία.

Ωστόσο, έχει υποστηριχθεί ότι και τα παιδιά με Ειδικές Εκπαιδευτικές Ανάγκες υιοθετούν συχνά επιθετικές ή απειλητικές συμπεριφορές έναντι άλλων παιδιών. Οι Tattum and Lane ερμήνευσαν την ανάπτυξη επιθετικών χαρακτηριστικών ως μια στρατηγική άμυνας απέναντι στη θυματοποίηση και στο άγχος που δημιουργούν οι αντιλαμβανόμενες ως απειλητικές κοινωνικές καταστάσεις,²⁷ ενώ οι O'Moore & Minton βρήκαν ότι μέχρι και το 42% των παιδιών αυτών παρουσιάζουν τέτοιου είδους χαρακτηριστικά, αφού βιώσουν θυματοποίηση (θύτες/θύματα).²⁹

Σύμφωνα με τους ερευνητές, το χαμηλό κοινωνικό προφίλ των παιδιών αυτών είναι εκείνα που τα οδηγεί πολλές φορές στην εκδήλωση επιθετικών ή ακατάλληλων συμπεριφορών.²⁷ Αυτό σημαίνει ότι χρησιμοποιούν ως μέσο για την απόκτηση κύρους και την εξασφάλιση της θέσης τους ανάμεσα στους συνομηλίκους, άλλα και την απόκρυψη των ευάλωτων στοιχείων του εαυτού.

Όπως ανέφεραν, ο εκφοβισμός αντιπροσωπεύει ίσως (σε κάποιες τουλάχιστον περιπτώσεις παιδιών που υποφέρουν από έντονα συναισθηματικά κενά), την απελπισμένη προσπάθεια αυτών των παιδιών να κάνουν αισθητή την παρουσία ανάμεσα στους συνομηλίκους τους.²⁹

Τέλος, κατά τον Rigby,¹⁰ για όσα άτομα χάνουν την αρτιμέλεια κατά την διάρκεια του βίου τους, η προσαρμογή στη νέα κατάσταση μπορεί να συνοδεύεται από αλλαγές στην διάθεση και κατά καιρούς να εκδηλώνουν θύμο και επιθετικότητα απέναντι στους άλλους.

Οι προηγούμενοι ερευνητές, ανέφεραν ότι τα επίπεδα εκφοβισμού και θυματοποίησης ανάμεσα σε μαθητές με Ειδικές Εκπαιδευτικές Ανάγκες διαφέρουν ανάλογα με το είδος της ιδιαιτερότητας των παιδιών. Για παράδειγμα, μαθητές με αναπτυξιακές διαταραχές συναντούν μεγαλύτερες δυσκολίες στη διαμόρφωση κοινωνικών σχέσεων και για τον λόγο αυτό διατρέχουν υψηλότερο κίνδυνο αποκλεισμού και απόρριψης από τις ομάδες των συνομηλίκων.⁷¹ Η απόρριψη αυτή αυξάνει με τη σειρά της τις πιθανότητες για θυματοποίηση.

Πολλοί ερευνητές, έχουν αναφέρει ότι τα παιδιά με αναπτυξιακές διαταραχές εκδηλώνουν συχνά και επιθετικά ξεσπάσματα ή απειλητικές συμπεριφορές έναντι άλλων παιδιών που οφείλονται στη δυσκολία να αποκωδικοποιήσουν σωστά τα κοινωνικά ερεθίσματα, καθώς και τη μη λεκτική χρήση της γλώσσας.³³

Επιπλέον, μαθητές με φυσικές αναπηρίες ή νοητικές ανεπάρκειες συμμετέχουν λιγότερο σε κοινές δραστηριότητες ή ομαδικά παιχνίδια, με αποτέλεσμα ο βαθμός αποδοχής

τους από τους συνομηλίκους να κινείται σε πολύ χαμηλά επίπεδα.¹⁰ Ο χαμηλός βαθμός αποδοχής επηρεάζει σημαντικά το συναίσθημα των παιδιών αυτών, ενώ αυξάνει σε μεγάλο βαθμό τον κίνδυνο να βρεθούν στο στόχαστρο των εκφοβιστικών συμπεριφορών των δραστών.⁴

Ακόμη, όπως προαναφέρθηκε, τα άτομα που χάνουν την αριτιμέλεια κατά τη διάρκεια του βίου τους αντιμετωπίζουν σοβαρές δυσκολίες στην προσαρμογή τους στη νέα πραγματικότητα και πολλές φορές ξεσπών μέσω επιθετικών ή εκφοβιστικών συμπεριφορών.¹⁰

4.2 Ενδείξεις ότι το παιδί μπορεί να έχει πέσει θύμα ενδοσχολικής βίας και εκφοβισμού (για εκπαιδευτικούς)

- Το παιδί γίνεται αντικείμενο πειραγμάτων (κατ' επανάληψη) με άσχημο τρόπο : το βρίζουν, το υποτιμούν, το γελοιοποιούν, το εξευτελίζουν, το απειλούν ,του δίνουν διαταγές και τέλος το εξουσιάζουν.
- Το σπρώχνουν, το χτυπούν, το κλωστούν και εκείνο δεν μπορεί να υπερασπιστεί επαρκώς τον εαυτό του.
- Το θύμα εμπλέκεται σε «καβγάδες» στους οποίους είναι σχεδόν ανυπεράσπιστο και το ίδιο προσπαθεί να αποτραβηχτεί από αυτούς συνήθως κλαίγοντας.
- Οι θύτες παίρνουν τα βιβλία του, τα χρήματα του ή άλλα αντικείμενα που ανήκουν στο θύμα και τα καταστρέφουν.
- Φέρει μελανιές, χτυπήματα, γδαρσίματα πάνω στο κορμί του ή σκισμένα ρούχα για τα οποία δεν μπορούν να δώσουν μια λογική εξήγηση.
- Δεν φαίνεται να έχει ούτε ένα στενό φίλο μέσα στην τάξη.
- Το διαλέγουν τελευταίο στα ομαδικά παιχνίδια.
- Στα διαλλείματα προσπαθεί να μην μένει μόνο του και να βρίσκεται κοντά στους δασκάλους του ή σε κάποιον άλλο ενήλικα.
- Δυσκολεύεται να μιλήσει μέσα στην τάξη και δίνουν την εντύπωση ενός αγχωμένου και ανασφαλούς ατόμου.
- Φαίνεται θλιμμένο και ότι κάτι το απασχολεί, ενώ είναι συνεχώς δακρυσμένο.
- Εμφανίζει ξαφνική ή σταδιακή πτώση στις σχολικές του επιδόσεις.
- Δεν μπορεί να συγκεντρωθεί και είναι συνεχώς αφηρημένο.³

4.3 Πιθανά σημάδια ότι ένα παιδί θυματοποιείται από τους συμμαθητές του (για τους γονείς)

- Γίνεται επιθετικό, παράλογο και ανήσυχο
- Εκφοβίζει ή θυματοποιεί άλλα παιδιά ή αδέρφια
- Σταματά να τρώει
- Φοβάται να χρησιμοποιήσει το κινητό ή το ηλεκτρονικό του ταχυδρομείο
- Τρομάζει και φέρεται αμήχανα όταν λαμβάνει ένα μήνυμα στο κινητό του
- Φοβάται να περπατήσει μόνος προς το σχολείο
- Δεν θέλει να πάει σχολείο/ούτε να χρησιμοποιήσει το λεωφορείο
- Εκλιπαρεί να το πάτε στο σχολείο με το αυτοκίνητο
- Αλλάζει διαδρομή πηγαίνοντας προς το σχολείο
- Κάνει απουσίες/κοπάνες
- Αρχίζει να τραυλίζει
- Απειλεί με αυτοκτονία
- Κλαίει πριν κοιμηθεί/έχει εφιάλτες
- Το πρωί νιώθει άρρωστο και προσπαθεί να αποφύγει να πάει στο σχολείο
- Πέφτει η σχολική του επίδοση
- Επιστρέφει με σκισμένα ρούχα ή κατεστραμμένα βιβλία στο σπίτι
- Του λείπουν προσωπικά του αντικείμενα
- Ζητά ή κλέβει χρήματα από άλλους (για να δώσει στο θύτη - εκβιαστή)
- Χάνει συνέχεια το κολατσιό του ή τα χρήματά του με αποτέλεσμα να επιστρέφει στο σπίτι πεινασμένο
- Έχει ανεξήγητες μελανιές και χτυπήματα σε σημεία του σώματος του
- Δίνει απίθανες εξηγήσεις για όλα τα παραπάνω

4.4 Τέσσερις μύθοι που επικρατούν για την θυματοποίηση

Επικρατούν τέσσερις απόψεις αναφορικά με την θυματοποίηση. Σύμφωνα με αυτές η θυματοποίηση είναι ένα πρόβλημα το οποίο :

- 1) εμφανίζεται κυρίως στις μεγάλες πόλεις,
- 2) είναι πιο έντονη στα μεγάλα σχολεία με πολυπληθείς τάξεις,
- 3) είναι αποτέλεσμα του ανταγωνισμού που επικρατεί στα σχολεία και
- 4) έχει άμεση σχέση με ορισμένα εξωτερικά χαρακτηριστικά που διαφοροποιούν ορισμένους μαθητές από άλλους.

Το 1993, ο Olweus με διάφορες έρευνες διαπίστωσε ότι οι παραπάνω υποθέσεις δεν είχαν κανένα επιστημονικό υπόβαθρο. Συγκεκριμένα η άποψη ότι το bullying αποτελεί πρόβλημα μόνο των μεγαλουπόλεων δεν ευσταθή. Σε έρευνα του ίδιου, η οποία διεξήχθη στη Νορβηγία, διαπιστώθηκε ότι τα ποσοστά εκδήλωσης του φαινομένου ήταν τα ίδια ή ακόμη και χαμηλότερα στις μεγάλες πόλεις σε σχέση με την ύπαιθρο. Στις μεγάλες πόλεις, μάλιστα, οι δάσκαλοι και οι γονείς συζητούσαν το πρόβλημα με τα παιδιά συχνότερα.⁵

Όσον αφορά στη δεύτερη άποψη ότι η θυματοποίηση εμφανίζεται συχνότερα σε μεγάλα σχολεία και πολυπληθείς τάξεις έρευνες που πραγματοποιήθηκαν στη Νορβηγία, τη Φιλανδία και αλλού έδειξαν ότι δεν υπάρχει θετική συσχέτιση ανάμεσα στη συχνότητα των περιστατικών και το μέγεθος του σχολείου καθώς και της τάξης.¹³ Αυτά τα πορίσματα έρχονται να καταρρίψουν τον παραπάνω ισχυρισμό και τον καθιστούν μύθο. Βέβαια, σε απόλυτους αριθμούς τα περιστατικά είναι σαφώς περισσότερα σε σχολεία με πολλούς μαθητές. Το γεγονός αυτό μπορεί να δηλώνει ότι η αντιμετώπιση των κρουσμάτων σε μικρά σχολεία είναι ευκολότερη και περισσότερο ελεγχόμενη.

Μια άλλη άποψη ευρέως διαδεδομένη υποστηρίζει ότι η θυματοποίηση είναι άμεση συνέπεια του ανταγωνισμού για μεγάλους βαθμούς στο σχολείο. Έτσι η επιθετικότητα των θυτών εναντίον των συμμαθητών τους θα μπορούσε να ερμηνευτεί ως αντίδραση στην αποτυχία στο σχολείο. Ο Olweus το 1993 όμως απέδειξε ερευνητικά ότι δεν υπάρχουν στοιχεία που να στηρίζουν μια τέτοια υπόθεση. Τόσο οι δράστες, όσο και τα θύματα, σύμφωνα με τα δεδομένα του, φέρονται να έχουν βαθμούς κάτω από το μέσο όρο.⁵

Και η τέταρτη επίσης άποψη σχετικά με τη θυματοποίηση αποτελεί μύθο. Όταν ζητούν από τα παιδιά να εξηγήσουν γιατί κάποιοι συμμαθητές τους πέφτουν θύματα παρενόχλησης, έχουν την τάση να το αποδίδουν σε εξωτερικά χαρακτηριστικά που διαφοροποιούν τους συγκεκριμένους μαθητές (π.χ. φορούν γυαλιά, έχουν κόκκινα μαλλιά ή χρησιμοποιούν μια ασυνήθιστη διάλεκτο). Έρευνα που πραγματοποίησε ο Olweus έδειξε ότι τα θύματα δεν είχαν ιδιαίτερα εξωτερικά χαρακτηριστικά που να τα διαφοροποιούν από την ομάδα ελέγχου, εκτός από αυτό της δύναμης. Τα θύματα είχαν σωματική δύναμη μικρότερη του μέσου όρου, ενώ αντίθετα οι θύτες μεγαλύτερη.

Γιατί όμως επικρατεί αυτή η άποψη;

Σύμφωνα με τον ερευνητή, όλοι σχεδόν έχουμε κάποιο εξωτερικό χαρακτηριστικό που μας διαφοροποιεί από τους υπόλοιπους. Το 75% του δείγματος των μαθητών αυτής της έρευνας είχε ένα τουλάχιστον χαρακτηριστικό που τους διαφοροποιούσε από τους

συμμαθητές τους. Οπότε, αν κανείς αναζητήσει ένα τέτοιο χαρακτηριστικό στα θύματα, θα εντοπίσει εύκολα. Τα εξωτερικά χαρακτηριστικά, επομένως, παίζουν πολύ μικρότερο ρόλο σε σχέση με αυτόν που τους αποδίδεται, χωρίς να αποκλείεται η πιθανότητα να παίζουν σημαντικότερο ρόλο σε μεμονωμένες περιπτώσεις.⁵

ΕΙΔΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

Παρουσίαση Ερευνητικών Αποτελεσμάτων

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

5.1 Σκοπός της μελέτης

Κύριος σκοπός της παρούσας μελέτης αποτελεί η διερεύνηση της ύπαρξης ή πιθανής εξάρσης του φαινομένου του σχολικού εκφοβισμού στα Δημοτικά Σχολεία της Δυτικής Ελλάδας, καθώς επίσης και ποια μορφή βίας είναι συχνότερη στα σχολεία αυτά.

Η ύπαρξη ερευνών στην Ελλάδα σχετικά με το φαινόμενο στην Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης και τα ενδιαφέροντα αποτελέσματα που έχουν προκύψει από αυτές, αποτέλεσαν έναυσμα για έρευνα και στα Δημοτικά Σχολεία της Δυτικής Ελλάδας όπου δεν έχει πραγματοποιηθεί παρόμοια έρευνα στο παρελθόν που να αφορά αποκλειστικά τη συγκεκριμένη περιφέρεια, την ηλικιακή ομάδα των μαθητών που φοιτούν στα σχολεία αυτά αλλά, και ξεκάθαρα, το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού.

Ακόμη, η απόκτηση ξεκάθαρης εικόνας πάνω στο θέμα του σχολικού εκφοβισμού (bullying) καθιστά ένα παράλληλο σκοπό της συγκεκριμένης μελέτης, ειδικότερα με τα περιστατικά του φαινομένου αυτού αλλά και γενικότερα της σχολικής βίας και επιθετικότητας να λαμβάνουν χώρα όλο και πιο συχνά τον τελευταίο καιρό.

5.2 Μεθοδολογία της έρευνας

5.2.1 Πεδίο μελέτης

Ο συνολικός αριθμός ερωτηματολογίων που συμπληρώθηκαν ανέρχεται στα 278. Η λήψη των ερωτηματολογίων έγινε σε τρία Δημοτικά Σχολεία της περιφέρειας της Δυτικής Ελλάδας. Συγκεκριμένα, στα σχολεία αυτά περιλαμβάνονται το 1ο Δημοτικό Σχολείο του Αγρινίου, το Δημοτικό Σχολείο Ρίου της Πάτρας και το Δημοτικό Σχολείο του Μαραθώνα. Στο Αγρίνιο πραγματοποιήθηκε συλλογή 123 ερωτηματολογίων, στην Πάτρα συμπληρώθηκαν 77 ερωτηματολόγια και στον Μαραθώνα 78.

Πιο συγκεκριμένα, από το σχολείο της **Πάτρας** συλλέξαμε:

4^η Δημοτικού 27 ερωτηματολόγια, 5^η Δημοτικού 27 και 6^η Δημοτικού 23 ερωτηματολόγια.

Από το σχολείο του **Αγρινίου** συλλέξαμε :

4^η Δημοτικού 45 ερωτηματολόγια, από την 5^η Δημοτικού 43 και από την 6^η Δημοτικού 35 ερωτηματολόγια.

Τέλος, από το μοναδικό Δημοτικό Σχολείο του **Μαραθώνα** συλλέξαμε :

4^η Δημοτικού 30, 5^η Δημοτικού 29 και 6^η Δημοτικού 19 ερωτηματολόγια. Το δείγμα αποτέλεσαν μαθητές της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης, ηλικίας 9-13 ετών και συγκεκριμένα της Τετάρτης, Πέμπτης και της Έκτης Τάξης.

	Δ ΤΑΞΗ	Ε ΤΑΞΗ	ΣΤ ΤΑΞΗ
ΑΓΡΙΝΙΟ	Αγόρια : 27 Κορίτσια : 18	Αγόρια : 23 Κορίτσια : 20	Αγόρια : 21 Κορίτσια : 14
ΠΑΤΡΑ	Αγόρια : 12 Κορίτσια : 17	Αγόρια : 14 Κορίτσια : 13	Αγόρια : 10 Κορίτσια : 13
ΜΑΡΑΘΩΝΑΣ	Αγόρια : 14 Κορίτσια : 16	Αγόρια : 13 Κορίτσια : 16	Αγόρια : 10 Κορίτσια : 9

5.2.2 Διαδικασία συμπλήρωσης των ερωτηματολογίων

Η συμπλήρωση των ερωτηματολογίων, όπως αναφέρθηκε σε παραπάνω σημείο, πραγματοποιήθηκε σε συνολικά τρία Δημοτικά Σχολεία σε διαφορετικές περιοχές της Δυτικής Ελλάδας. Αρχικά έλαβε χώρα η επαφή, η ενημέρωση για το σκοπό της έρευνας και η παρουσίαση του ερευνητικού μας εργαλείου με τον εκάστοτε διευθυντή και δασκάλους με τους οποίους θα συνεργαζόμασταν.

Χρησιμοποιήθηκε ως αρχική ιδέα το ερευνητικό εργαλείο της Πανελληνίας Έρευνας του ΥΠΠΕΘ (Υπουργείο Παιδείας Έρευνας & Θρησκευμάτων) για την Ενδοσχολική Βία και τον Εκφοβισμό στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση (2016). Παρά την αρχική ιδέα το ερευνητικό μας εργαλείο κατασκευάστηκε εξ ' ολοκλήρου από εμάς.

Ύστερα από την αρχική ενημέρωση του εκάστοτε σχολείου ακολούθησε η συμπλήρωση των ερωτηματολογίων από τους μαθητές, διαδικασία η οποία είχε την διάρκεια μιας διδακτικής ώρας κάθε φορά. Πριν την έναρξη της διαδικασίας προηγείτο η σχετική ενημέρωση των μαθητών της εκάστοτε τάξης για την ταυτότητά μας, το σκοπό της εργασίας αυτής, τη διασφάλιση του απορρήτου και της ανωνυμίας τους.

Η κάθε ερευνήτρια ήταν παρούσα καθ' όλη τη διάρκεια της συμπλήρωσης των ερωτηματολογίων, έτσι ώστε να παρέχονται στους μαθητές οι απαραίτητες διευκρινήσεις και απαντήσεις σε τυχούσες ερωτήσεις και απορίες τους. Σε ορισμένες τάξεις ήταν παρόν και ο δάσκαλος, όταν εκείνος το επιθυμούσε και ήταν διαθέσιμος να βοηθήσει στην όλη διαδικασία, καθώς ήταν ένα οικείο πρόσωπο στα παιδιά

Η κάθε διαδικασία συμπλήρωσης ολοκληρωνόταν με την απόδοση ευχαριστιών προς τους μαθητές για τη σημαντική συμβολή τους στην εκπόνηση της εργασίας μας αλλά και προς τους εκάστοτε δασκάλους και διευθυντές. Η ολοκλήρωση της διαδικασίας συμπλήρωσης του συνόλου των ερωτηματολογίων πραγματοποιήθηκε μέσα στο διάστημα του ενός μήνα.

5.2.3 Ερευνητικό εργαλείο

Το ερευνητικό εργαλείο το οποίο χρησιμοποιήθηκε για την εκπόνηση της έρευνας ήταν το ερωτηματολόγιο. Πρόκειται για ένα μεθοδολογικό στοιχείο το οποίο κατασκευάστηκε από εμάς αν και ως αρχική ιδέα βασίστηκε στο ερευνητικό εργαλείο της Πανελλήνιας Έρευνας του ΥΠΠΕΘ (Υπουργείο Παιδείας Έρευνας & Θρησκευμάτων) για την Ενδοσχολική Βία και τον Εκφοβισμό στην Πρωτοβάθμια και Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση σχετική ερευνά που πραγματοποιήθηκε το 2016.

Το ερωτηματολόγιο της παρούσας έρευνας περιέχει 25 ομαδοποιημένες ερωτήσεις σε δύο μέρη. Το πρώτο μέρος αναφέρεται στα δημογραφικά χαρακτηριστικά των μαθητών και αποτελείται από 7 ερωτήσεις :

- E1 : Σχολείο.
- E2 : Τάξη.
- E3 : Φύλο.
- E4 : Με ποιους μένει στο σπίτι (με την οικογένεια του, με τον ένα γονέα, με γιαγιά και παππού, με μεγαλύτερα αδέρφια).
- E5 : Πόσα αδέρφια έχει (κανένα, ένα, δύο , περισσότερα από δύο).
- E6 : Οι γονείς εργάζονται (μόνο ο ένας, και οι δύο, κανένας).
- E7 : Οι γονείς έχουν τελειώσει (δημοτικό, γυμνάσιο, λύκειο, πανεπιστήμιο).

Το δεύτερο μέρος αναφέρεται σε συμπεριφορές και αποτελείται από 15 ερωτήσεις :

- E8 : Ποια είναι τα συναισθήματα που βιώνει μέσα στην οικογένεια του.
- E9 : Αν νομίζει ότι μέσα στην οικογένεια του γίνονται συχνά τσακωμοί.
- E10 : Αν έχει φίλους στο σχολείο.
- E11 : Αν θεωρεί τις σχέσεις του καλές με τους συμμαθητές του.
- E12 : Αν έχει διαπιστώσει περιστατικά βίας στο χώρο του σχολείου.
- E13 : Ποια θεωρεί ότι είναι περιστατικά βίας ή εκφοβισμού.
- E14 : Ποια παιδιά πιστεύει ότι είναι πιθανότερο να πέσουν θύμα σχολικού εκφοβισμού.
- E15 : Αν έχει πέσει ποτέ θύμα σχολικού εκφοβισμού, ποιοι ήταν οι εμπλεκόμενοι και που έγινε το περιστατικό.
- E16 : Εάν αισθάνεται ασφάλεια στο σχολείο μετά το περιστατικό.
- E17 : Αν του συνέβαινε περιστατικό εκφοβισμού στο σχολείο που θα απευθυνόταν.

- E18 : Αν έχει ενημερωθεί ποτέ από το σχολείο για τον σχολικό εκφοβισμό.
- E19 : Αν έχει ποτέ πέσει θύμα διαδικτυακού εκφοβισμού (internet).
- E20 : Αν έχει γίνει μάρτυρας σε περιστατικό βίας εναντίον κάποιου συμμαθητή του.
- E21 : Αν έχει συμμετάσχει (εναντίον άλλου) ποτέ σε περιστατικό σχολικού εκφοβισμού, αν ναι με ποια μορφή βίας.
- E22 : Ποιες ενέργειες κατά την γνώμη του θα πρέπει να γίνουν για να αισθάνεται ασφάλεια στο σχολικό χώρο.

5.2.4 Στατιστική ανάλυση

Τα δεδομένα της έρευνας αναλύθηκαν με το πρόγραμμα Excel 2003 & 2013. Στην συνέχεια χωρίστηκε το δείγμα ανά τάξη και έπειτα χωρίστηκαν τα ερωτηματολόγια των αγοριών και των κοριτσιών της εκάστοτε τάξης, με επικεφαλίδα στο Excel χρησιμοποιήθηκαν οι τρεις πόλεις (Αγρίνιο, Πάτρα, Μαραθώνας). Κάτω από κάθε επικεφαλίδα γράφτηκε το ποσοστό το οποίο βρέθηκε κάνοντας την διαίρεση για παράδειγμα τα κορίτσια της Δ΄ τάξης του Αγρινίου ήταν συνολικά 18. Στην ερώτηση 8 : ποια είναι τα συναισθήματα που βιώνετε μέσα στην οικογένεια σου (τα 15 από τα 18 απάντησαν το Α : ασφάλεια). Για να βρεθεί το ποσοστό έγινε η διαίρεση δηλαδή την απάντηση των κοριτσιών δια του συνολικού αριθμού ($15/18 = 84\%$). Αφού βρέθηκαν όλα τα ποσοστά των κοριτσιών και των αγοριών κάθε τάξης έγιναν τα διαγράμματα όλων.

5.3. Εκτίμηση δυσκολιών κατά την πραγματοποίηση της έρευνας

Μία ουσιαστική δυσκολία που αντιμετωπίστηκε, ήταν η προσέγγιση των διευθυντών των σχολείων ώστε να δεχτούν την εκπόνηση της έρευνας. Οι περισσότεροι από αυτούς ήταν πολύ θετικοί απέναντι στο περιεχόμενο της έρευνάς μας και δέχθηκαν με ευχαρίστηση να συμμετάσχουν σ' αυτή. Ωστόσο, υπήρξαν ορισμένοι διευθυντές και δάσκαλοι οι οποίοι αρνήθηκαν ισχυριζόμενοι ότι δεν μπορούν να αναλάβουν την ευθύνη απέναντι στους γονείς των μαθητών. Ως εκ τούτου θα μπορούσαμε να είχαμε δημιουργήσει Υπεύθυνες Δηλώσεις προς τους γονείς, κάτι που δεν πραγματοποιήθηκε διότι η έρευνάς μας συνέπεσε με το κλείσιμο των σχολείων για τις διακοπές του Πάσχα και έτσι δεν είχαμε τον απαραίτητο χρόνο.

Επίσης, δυσκολίες αντιμετωπίστηκαν με ορισμένους δασκάλους οι οποίοι δεν επιθυμούσαν να παραχωρήσουν μία διδακτική ώρα για τη συμπλήρωση των ερωτηματολογίων. Έτσι απευθυνθήκαμε σε άλλους δασκάλους που ήταν πρόθυμοι να παραχωρήσουν την ώρα του μαθήματός τους.

Ως επιπρόσθετη δυσκολία πρέπει να αναφερθεί και το ότι δεν είχαμε τη δυνατότητα να ελέγχουμε αν ο κάθε μαθητής απαντούσε στο σύνολο των ερωτήσεων, καθώς σε κάθε αίθουσα ήταν παρόν μόνο ένας ερευνητής και δεν είχε την παραπάνω δυνατότητα. Ωστόσο, εξαιρετικά σημαντική ήταν η βοήθεια του δασκάλου όταν αυτός επέλεγε να είναι παρόν στη διαδικασία.

Τέλος, μια δυσκολία που αντιμετωπίσαμε ήταν και η αδυναμία μερικών μαθητών να κατανοήσουν το ερωτηματολόγιο, αυτό συνέβη κυρίως τους μαθητές-τριες της τέταρτης τάξης.

5.4 Ηθικά ζητήματα

Όσον αφορά στα ηθικά ζητήματα που αντιμετωπίστηκαν κατά τη διεξαγωγή της έρευνας, αυτά αφορούσαν στη διατήρηση της ανωνυμίας του δείγματος. Για το λόγο αυτό στην ενημέρωση των διευθυντών και δασκάλων αλλά και πριν την έναρξη της συμπλήρωσης των ερωτηματολογίων διαβεβαίωσαμε τους μαθητές ότι η έρευνα είναι ανώνυμη και θα διατηρηθεί το απόρρητο των στοιχείων τους.

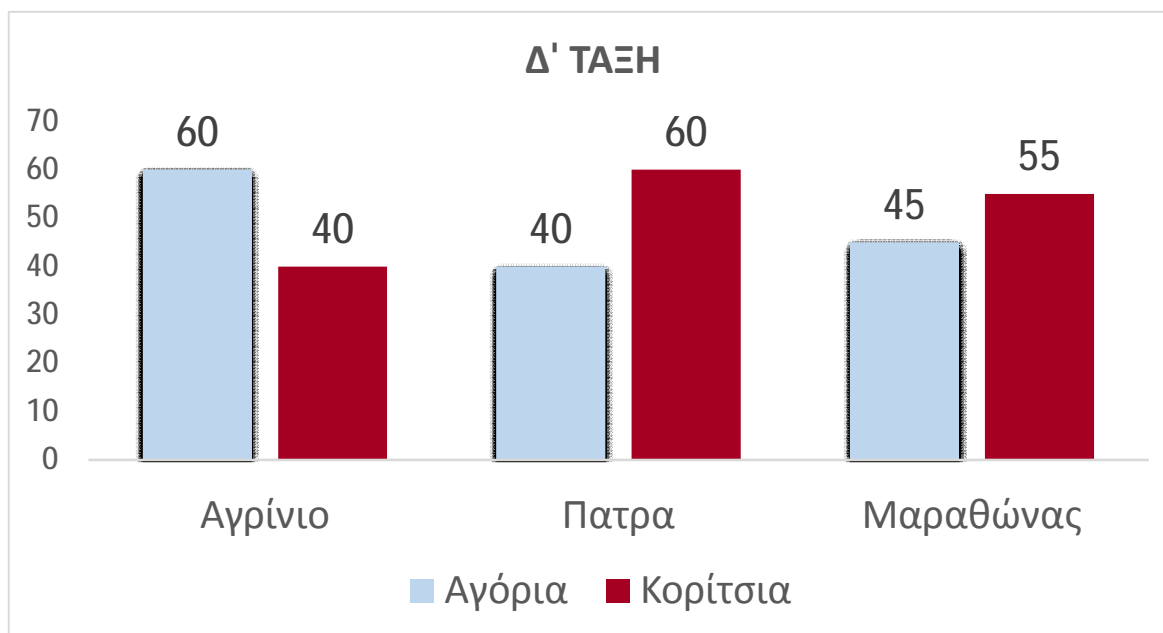
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

Παρουσίαση Αποτελεσμάτων

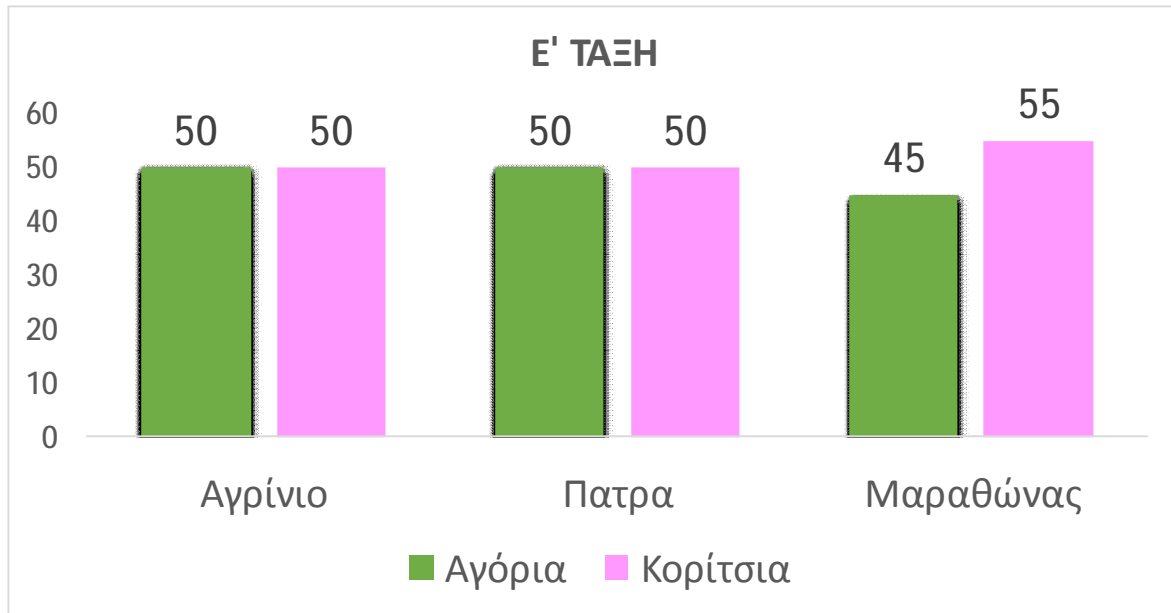
ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάζονται τα αποτελέσματα της έρευνας «Μελέτη του σχολικού εκφοβισμού σε Δημοτικά Σχολεία της Δυτικής Ελλάδας». Έρευνα που πραγματοποιήθηκε σε τρία Δημοτικά Σχολεία σε διαφορετικές περιοχές της περιφέρειας της Δυτικής Ελλάδας. Ακολουθεί η συζήτηση των αποτελεσμάτων και ολοκληρώνεται με τα συμπεράσματα και τις προτάσεις μας.

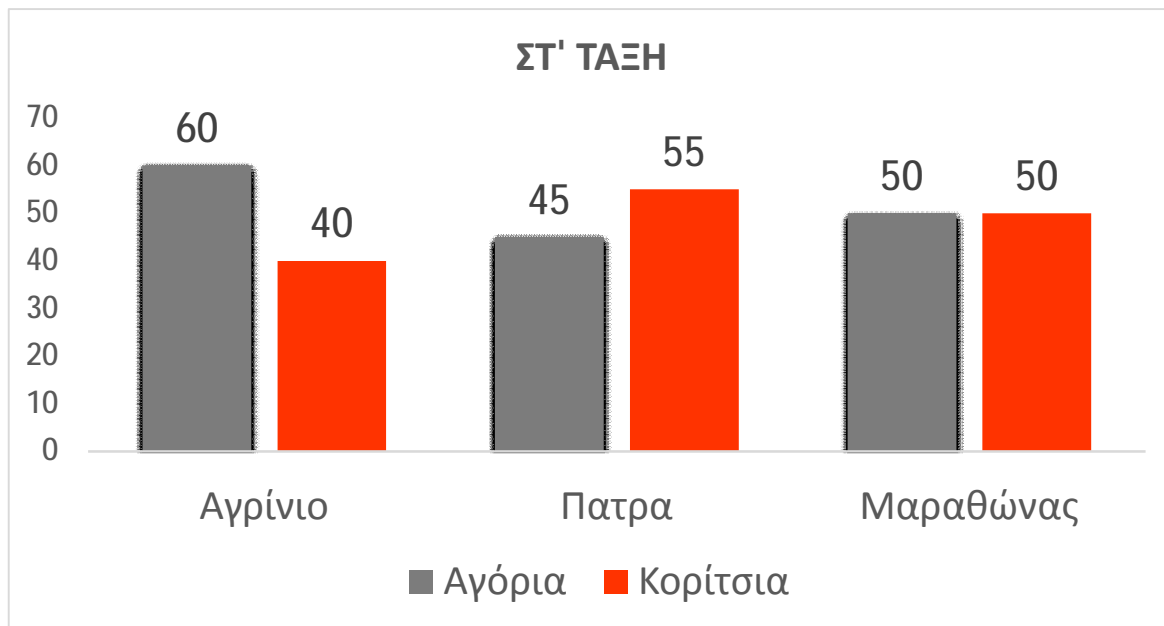
Στα πρώτα διαγράμματα παρουσιάζονται τα κοινωνικό – δημογραφικά χαρακτηριστικά των ερωτηθέντων μαθητών. Ύστερα από την ανάλυση που κάναμε διαπιστώθηκε ότι στην Τετάρτη τάξη τα αγόρια είναι περισσότερα από τα κορίτσια με ποσοστό 60% προς 40% στο Αγρίνιο. Στην Πάτρα διαπιστώθηκε ότι τα κορίτσια υπερτερούσαν σε ποσοστό 60% έναντι 40% των αγοριών. Τέλος, στον Μαραθώνα το ποσοστό των κοριτσιών άγγιζε το 55% ενώ των αγοριών στο 45%.

Στην Πέμπτη τάξη το ποσοστό των κοριτσιών και των αγοριών στο Αγρίνιο ήταν στο 50%. Στο Δημοτικό σχολείο της Πάτρας το ποσοστό των αγοριών και των κοριτσιών που φοιτούσαν στην Πέμπτη τάξη ήταν στο 50%. Η μόνη διαφορά παρατηρήθηκε στον Μαραθώνα όπου τα κορίτσια ήταν περισσότερα από τα αγόρια σε ποσοστό 55% έναντι 45%.

Στην Έκτη τάξη τα αγόρια που φοιτούσαν στο Αγρίνιο ήταν περισσότερα από τα αγόρια που φοιτούσαν στις άλλες πόλεις σε ποσοστό 60%. Στην Πάτρα το ποσοστό των αγοριών άγγιξε το 45% και στον Μαραθώνα το 50%. Το αντίθετο συνέβη με τα κορίτσια της Έκτης στο Αγρίνιο όπου το ποσοστό των κοριτσιών ήταν μικρότερο σε σχέση με των άλλων πόλεων. Το μεγαλύτερο ποσοστό κοριτσιών στην Πάτρα είναι 55% και ακολουθεί ο Μαραθώνας με ποσοστό 50% και τελευταίο το Αγρίνιο με ποσοστό 40%.

Στο ερώτημα 1. του ερωτηματολογίου παρουσιάζεται η άποψη των αγοριών της Πέμπτης τάξης σχετικά με τα συναισθήματα που βιώνουν μέσα στην οικογένεια. Παρατηρούμε ότι τα αγόρια της Πέμπτης τάξης του Αγρινίου νιώθουν σε ποσοστό 100% ασφάλεια μέσα στην οικογένεια σε αντίθεση με τα αγόρια της Πάτρας που νιώθουν ασφάλεια σε ποσοστό 43% και του Μαραθώνα 70%. Επιπλέον, ο φόβος και η απόρριψη κυριαρχούν σε ποσοστό 21% στα αγόρια της Πάτρας και ο φόβος σε ποσοστό 17% στον Μαραθώνα. Τέλος, από τα αγόρια της Πάτρας και του Μαραθώνα σε ποσοστό 15% και 13% αντίστοιχα απάντησαν δεν ξέρω/δεν απαντώ.

Στο ερώτημα 2. του ερωτηματολογίου παρουσιάζεται η άποψη των κοριτσιών της Τετάρτης τάξης σχετικά με τους τσακωμούς που γίνονται μέσα στην οικογένεια, κατά πόσο είναι συχνό το φαινόμενο αυτό. Στο διάγραμμα βλέπουμε ότι στην Πάτρα το 48% των κοριτσιών δηλώνουν ότι γίνονται πολύ συχνά τσακωμοί ενώ στις άλλες πόλεις είναι χαμηλό. Επιπλέον, ένα 55% των κοριτσιών του Αγρινίου δηλώνουν ότι μερικές φορές γίνονται τσακωμοί μέσα στην οικογένεια ενώ του Μαραθώνα βρίσκεται σε ποσοστό 38%. Τέλος, σε ποσοστό 18% και 19% τα κορίτσια της Πάτρας και του Μαραθώνα αντίστοιχα δήλωσαν δεν ξέρω/δεν απαντώ.

Στο ερώτημα 3. του ερωτηματολογίου παρουσιάζεται η άποψη των αγοριών της Τετάρτης τάξης σχετικά με το αν έχουν φίλους στο σχολείο. Στο διάγραμμα βλέπουμε ότι σχεδόν όλα τα αγόρια του Αγρινίου δηλώσαν ότι έχουν πολλούς φίλους στο σχολείο, ακολουθεί ο Μαραθώνας σε ποσοστό 68% και τέλος με μεγάλη διαφορά της Πάτρας σε ποσοστό 16%. Το 60% των αγοριών της Πάτρας και το 22% των αγοριών του Μαραθώνα δήλωσαν ότι έχουν λίγους φίλους στο σχολείο. Τέλος, ένα 16% και ένα 10% από τα αγόρια της Πάτρας και του Μαραθώνα αντίστοιχα δήλωσαν ότι δεν έχουν καθόλου φίλους.

Στο ερώτημα 4. του ερωτηματολογίου παρουσιάζεται η άποψη των αγοριών της Πέμπτης τάξης σχετικά με τις σχέσεις των συμμαθητών τους, αν τις θεωρούν καλές ή όχι. Παρατηρούμε ότι τα αγόρια του Αγρινίου και του Μαραθώνα σε ποσοστό 78% και 70%, αντίστοιχα, θεωρούν πολύ καλές τις σχέσεις τους με τους συμμαθητές τους, ενώ στην Πάτρα ισχύει από ένα 36% των αγοριών. Τέλος, παρατηρούμε ότι το 17% των αγοριών στο Αγρίνιο θεωρεί λίγο καλές τις σχέσεις του, στην Πάτρα ένα 36% ενώ στον Μαραθώνα ένα 23%.

Στο ερώτημα 5. του ερωτηματολογίου παρουσιάζεται η άποψη των κοριτσιών της Πέμπτης τάξης σχετικά με την διαπίστωση περιστατικών βίας στο χώρο του σχολείου. Στο παρακάτω διάγραμμα βλέπουμε ότι μόνο το 10% των κοριτσιών έχει διαπιστώσει περιστατικά βίας στο Αγρίνιο, 23% στην Πάτρα και ένα μεγάλο ποσοστό που φτάνει στο 63% στο σχολείο του Μαραθώνα. Επιπλέον, βλέπουμε ότι το 46% των κοριτσιών στην Πάτρα δήλωσαν ότι ίσως να έχουν διαπιστώσει περιστατικά βίας, ενώ το σχολείο του Μαραθώνα δήλωσε μόνο το 18,5% και πιο κάτω ακολουθεί το Αγρίνιο με 10%. Τέλος, παρατηρούμε ότι το 65% των κοριτσιών στο Αγρίνιο δήλωσαν ότι δεν έχουν διαπιστώσει περιστατικά βίας, το 31% των κοριτσιών στην Πάτρα και ένα 18,5% στον Μαραθώνα.

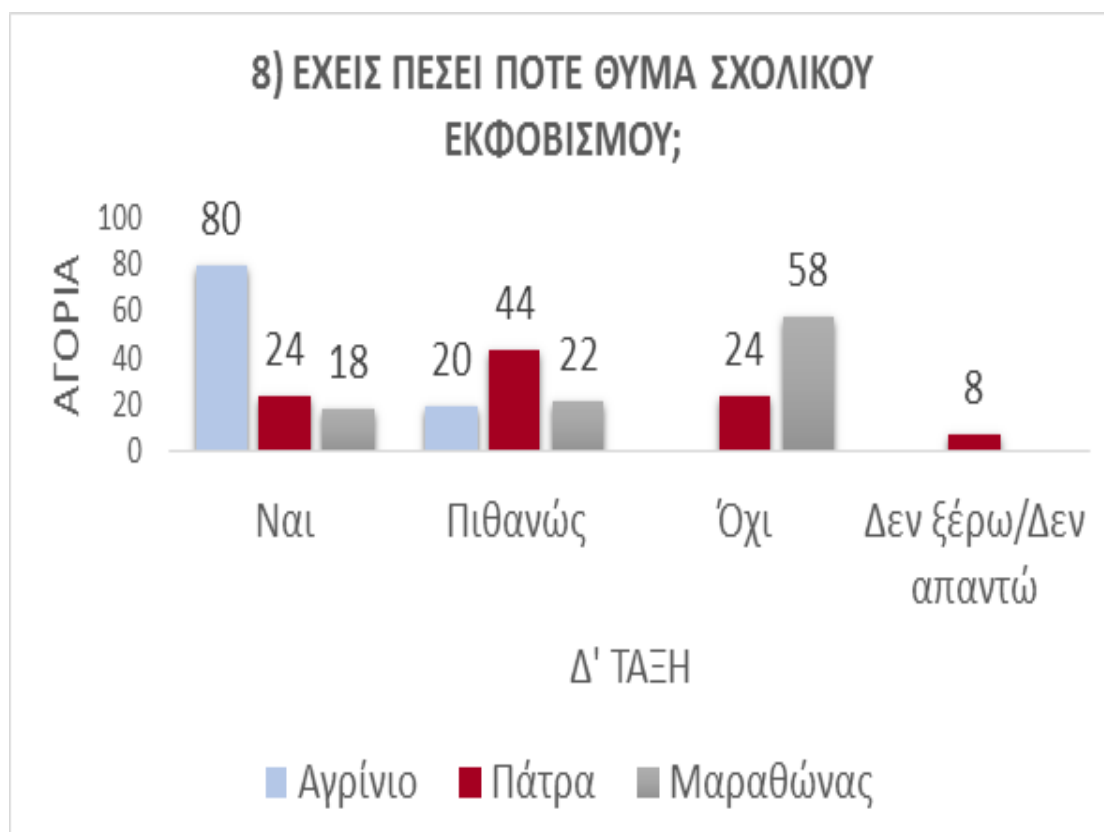
Στο ερώτημα 6. του ερωτηματολογίου παρουσιάζεται η άποψη των αγοριών της Πέμπτης τάξης για το ποια περιστατικά θεωρούν βίας ή εκφοβισμού. Στο διάγραμμα βλέπουμε ότι το 43% των αγοριών της Πάτρας δήλωσαν ότι θεωρούν την σωματική βία (σπρώξιμο) ως περιστατικό βίας και στον Μαραθώνα είναι 15%, ενώ στο Αργίνιο παρατηρούμε ότι κανένα παιδί δεν την θεωρεί περιστατικό βίας. Επιπλέον, θεωρούν την λεκτική και ψυχολογική βία (βρισιές) το 21% των αγοριών του Αργινίου, ακολουθεί του Μαραθώνα με 15% και μετά της Πάτρας με 7%. Επιπρόσθετα, το μεγαλύτερο ποσοστό των αγοριών του Αργινίου σε ποσοστό 70% θεωρούν την σωματική, λεκτική και ψυχολογική βία ως περιστατικά βίας ή εκφοβισμού, το ίδιο ισχύει και για τα αγόρια του Μαραθώνα με ποσοστό 61%, ενώ βλέπουμε διαφορά στην Πάτρα με 30%. Τέλος, το 20% των αγοριών της Πάτρας δήλωσαν δεν ξέρω/δεν απαντώ για το ποια θεωρούν ότι είναι περιστατικά βίας ή εκφοβισμού.

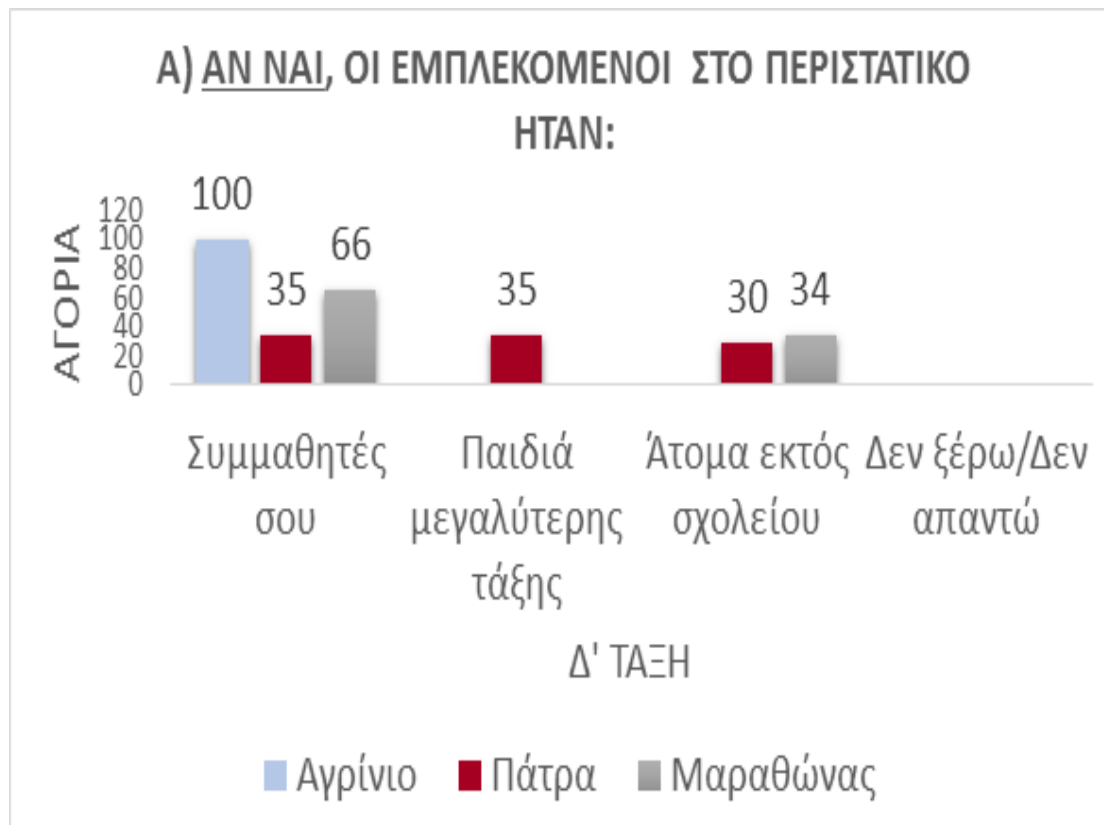
Στο ερώτημα 7. του ερωτηματολογίου παρουσιάζονται οι απόψεις των αγοριών της Πέμπτης τάξης σχετικά με ποια παιδιά είναι πιθανότερο να πέσουν θύμα σχολικού εκφοβισμού. Στο διάγραμμα παρατηρούμε ότι τα παιδιά διαφορετικής καταγωγής/διαφορετικής θρησκείας είναι πιθανότερο να πέσουν θύμα σχολικού εκφοβισμού σε ποσοστό 13% στο Αγρίνιο, 30% στην Πάτρα και 61% στον Μαραθώνα. Εξίσου μεγάλη διαφορά παρατηρούμε και στους αδύναμους χαρακτήρες, όπου στο Αγρίνιο έχουμε ποσοστό 56%, στην Πάτρα 35% και στο Αγρίνιο 23%. Τέλος, και στις τρεις πόλεις σε μικρό ποσοστό κυμαίνεται να πέσει θύμα σχολικού εκφοβισμού όσα άτομα ανήκουν σε άλλη παρέα του σχολείου.

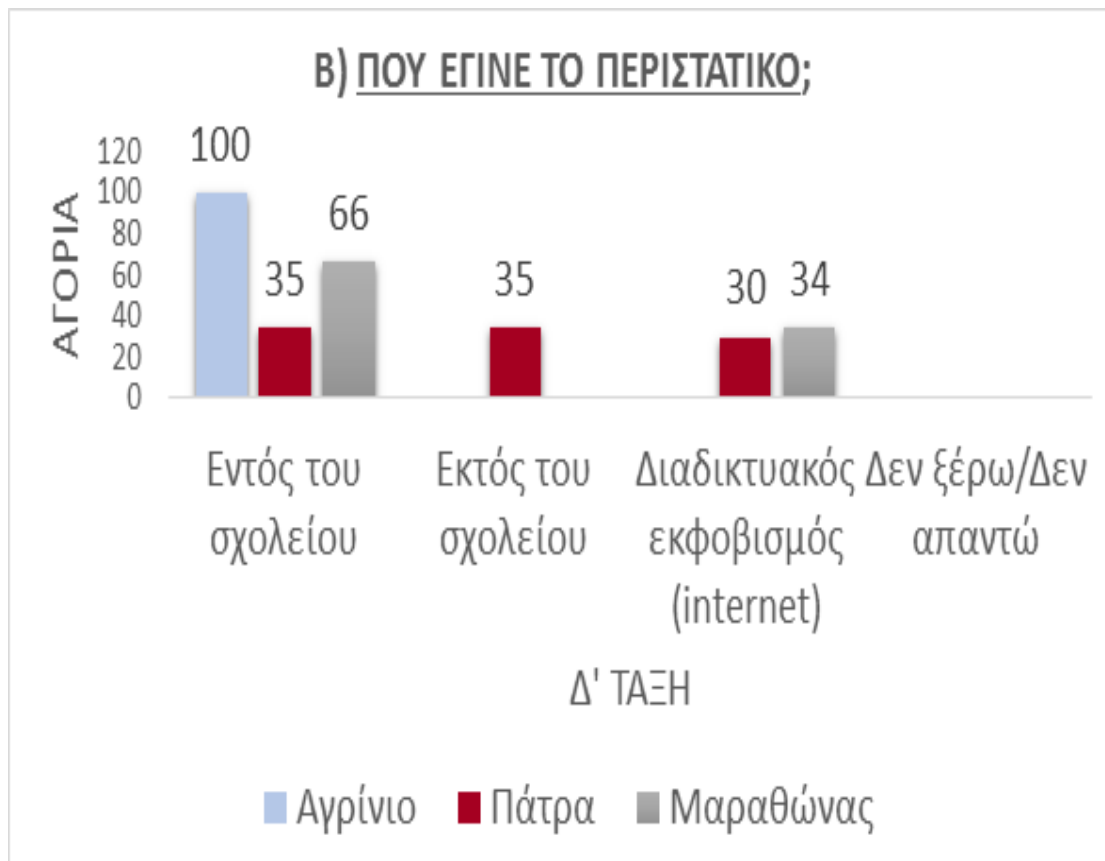
Στο ερώτημα 8. του ερωτηματολογίου παρουσιάζονται οι απόψεις των αγοριών της Τετάρτης τάξης σχετικά με το αν έχουν πέσει θύμα σχολικού εκφοβισμού. Παρατηρούμε ότι στο σχολείο του Αγρινίου τα αγόρια που έχουν πέσει θύμα σχολικού εκφοβισμού είναι σε μεγάλο ποσοστό, στο 80%, ενώ στο σχολείο της Πάτρα είναι στο 24% και στο σχολείο του Μαραθώνα είναι στο 18%. Επιπρόσθετα, στο σχολείο της Πάτρας δηλώνουν ότι πιθανώς να έχουν πέσει θύμα σχολικού εκφοβισμού σε ποσοστό 44%, ενώ στις άλλες πόλεις είναι στο 20% με 22% αντίστοιχα. Τέλος, το 58% των αγοριών του Μαραθώνα δήλωσαν ότι δεν έχουν πέσει θύμα σχολικού εκφοβισμού.

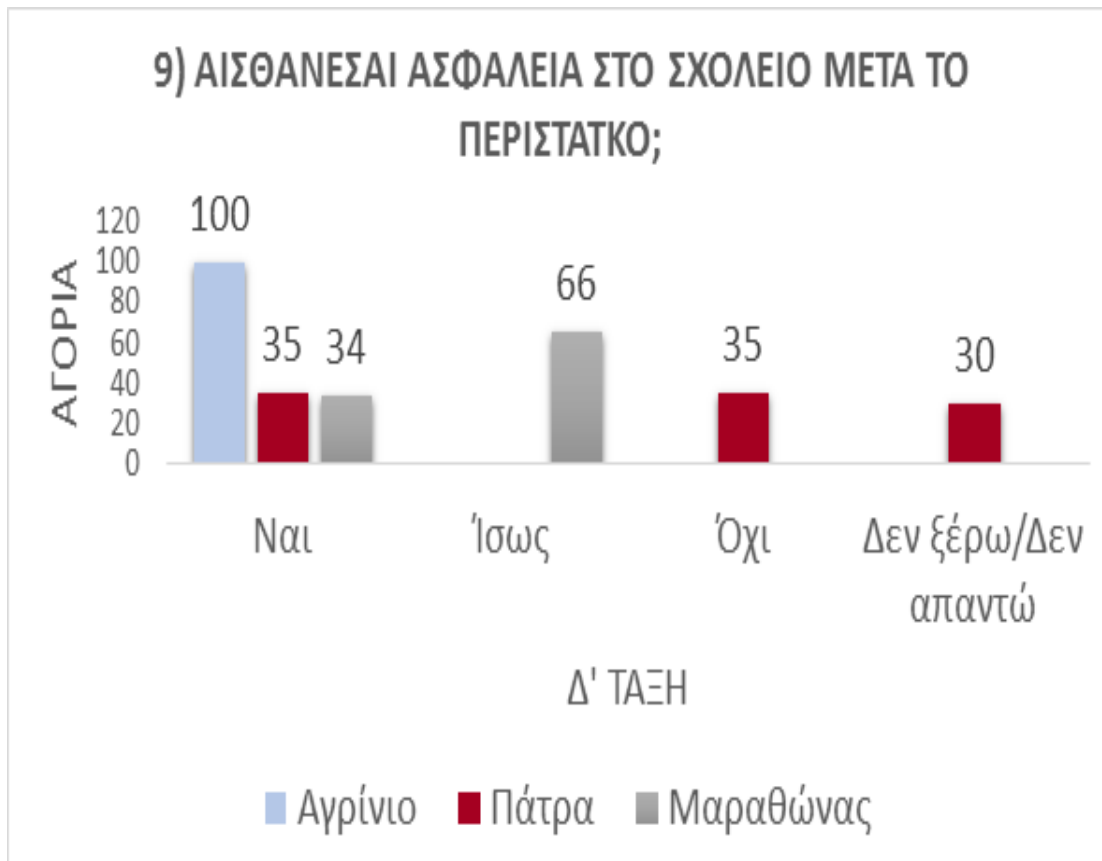
Το παρακάτω διάγραμμα μας δείχνει ποιοι ήταν οι εμπλεκόμενοι στο περιστατικό. Παρατηρούμε ότι στο σχολείο του Αγρινίου όλα τα αγόρια δήλωσαν ότι ήταν οι συμμαθητές τους αυτοί που διέπραξαν τον εκφοβισμό τους. Στο σχολείο της Πάτρας δήλωσαν ότι το 1/3 των αγοριών είχε δεχτεί εκφοβισμό από συμμαθητές του, το άλλο 1/3 από παιδιά μεγαλύτερης τάξης και το άλλο 1/3 από άτομα εκτός σχολικού χώρου. Τέλος, στο σχολείο του Μαραθώνα παρατηρούμε ότι το 66% είναι από συμμαθητές τους, ενώ το υπόλοιπο 34% είναι από άτομα εκτός σχολείου.

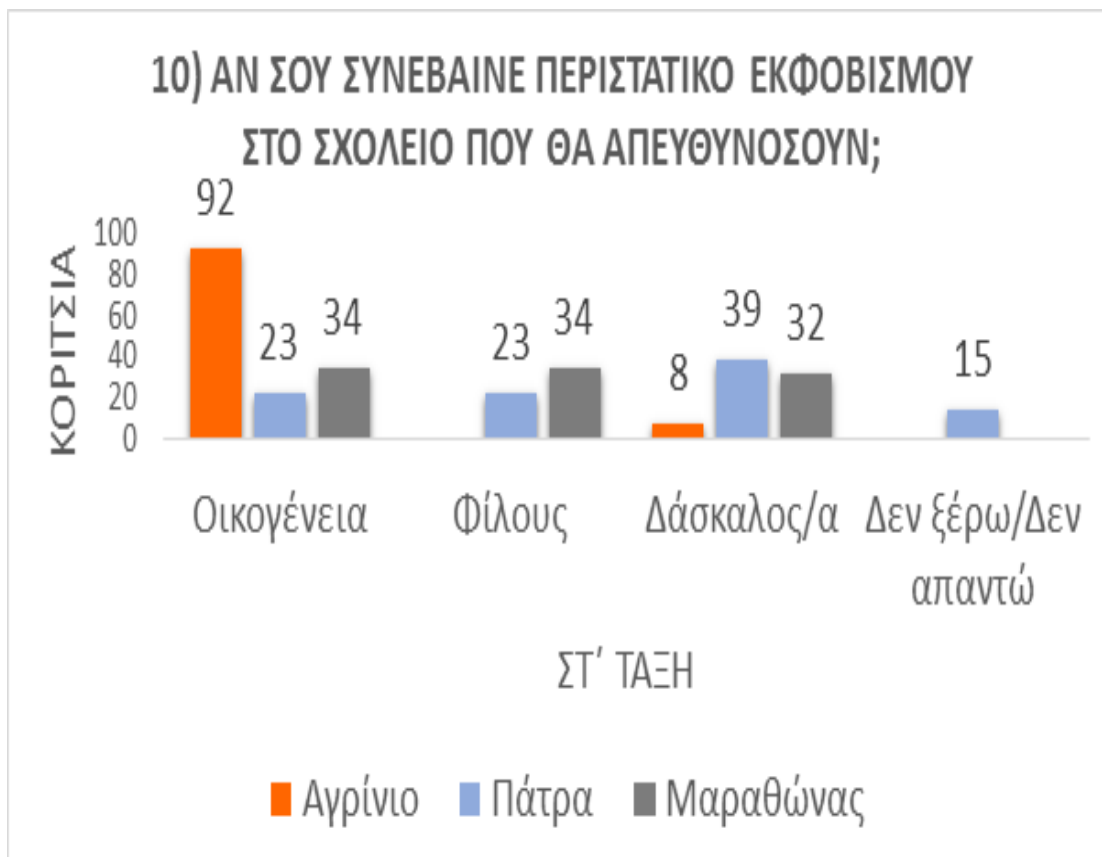
Στο διάγραμμα αυτό επισημαίνεται που έγινε το περιστατικό σχολικού εκφοβισμού. Στο σχολείο του Αγρινίου επισημαίνεται ότι έγινε εντός του σχολικού χώρου από όλα τα αγόρια της Τετάρτης τάξης. Στο σχολείο της Πάτρας δήλωσε το 1/3 των αγοριών ότι πραγματοποιήθηκε εντός του σχολικού χώρου, το άλλο 1/3 ότι έγινε εκτός του σχολικού χώρου και το άλλο 1/3 ότι έγινε μέσω του διαδικτυακού εκφοβισμού (internet). Τέλος, στο σχολείο του Μαραθώνα το 66% δήλωσε ότι πραγματοποιήθηκε εντός του σχολείου, ενώ το 34% μέσω του διαδικτυακού εκφοβισμού (internet).

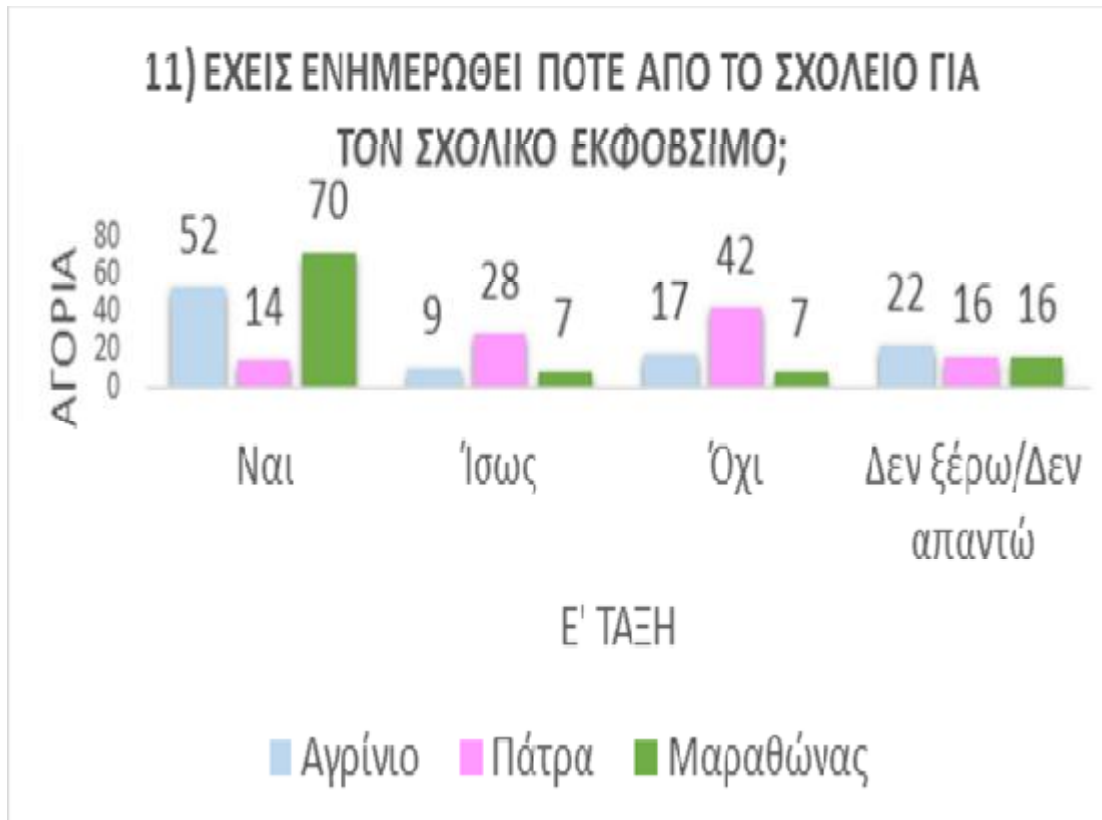
Στο ερώτημα 9. του ερωτηματολογίου παρουσιάζονται οι απόψεις των αγοριών της Τετάρτης τάξης σχετικά με το αν αισθάνονται ασφάλεια μετά το περιστατικό. Στο σχολείο του Αγρινίου όλα τα αγόρια απάντησαν ναι στην ερώτηση αυτή, ενώ στο σχολείο της Πάτρας και του Αγρινίου απάντησαν σε ποσοστό 35% και 34%. Επιπλέον, στο σχολείο του Μαραθώνα παρατηρούμε ότι ένα αρκετά μεγάλο ποσοστό που ανέρχεται στο 66% δήλωσε ότι ίσως αισθάνεται ασφάλεια στο σχολείο μετά το περιστατικό. Τέλος, στο σχολείο της Πάτρας το 35% απάντησε αρνητικά στην ερώτηση, ενώ το 30% απάντησε δεν ξέρω/δεν απαντώ.

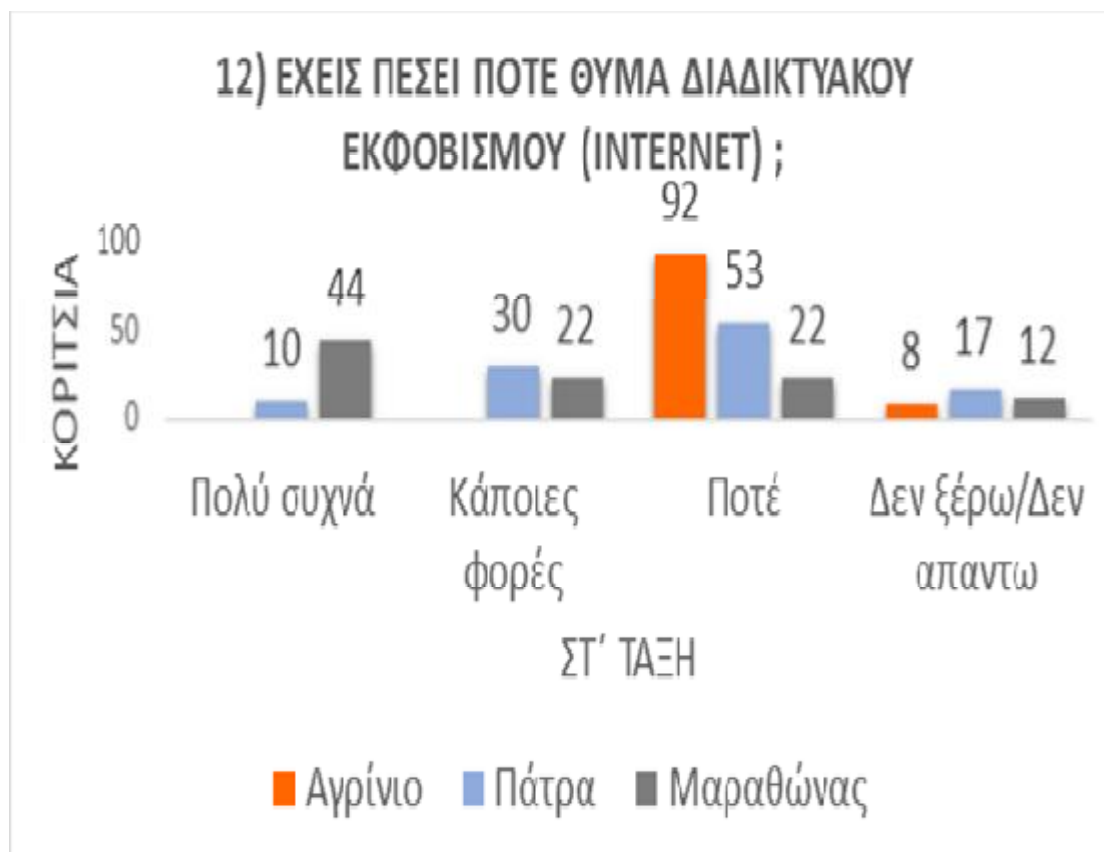
Στο ερώτημα 10. του ερωτηματολογίου παρουσιάζονται οι απόψεις των κοριτσιών της Έκτης τάξης σχετικά για το που θα απευθυνόταν αν συνέβαινε περιστατικό εκφοβισμού στο σχολείο. Παρατηρούμε ότι στο σχολείο του Αγρινίου το 92% των κοριτσιών θα απευθυνόταν στις οικογένειές τους. Όσον αφορά τα κορίτσια της Πάτρας το 23% θα απευθυνόταν στις οικογένειές τους και το άλλο 23% στους φίλους τους, το ίδιο ισχύει και για τα κορίτσια στο σχολείο του Μαραθώνα αλλά σε ποσοστό 34%. Τέλος, παρατηρούμε ότι στους δασκάλους απευθύνεται σε ποσοστό 8% τα κορίτσια του Αγρινίου, ενώ της Πάτρας και του Μαραθώνα είναι στο 39% και στο 32% αντίστοιχα.

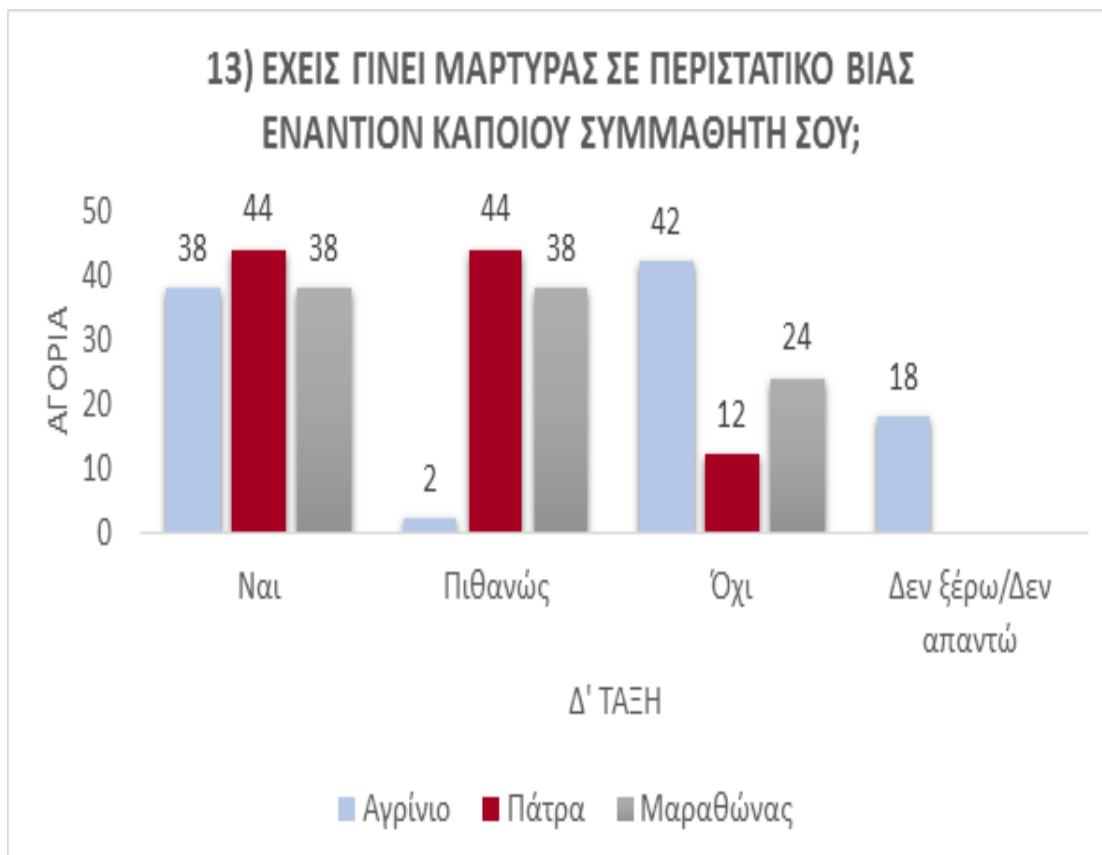
Στο ερώτημα 11. του ερωτηματολογίου παρουσιάζονται οι απόψεις των αγοριών της Πέμπτης τάξης σχετικά για την ενημέρωση του σχολικού εκφοβισμού από το σχολείο. Τα αγόρια του Μαραθώνα σε ποσοστό 70% απάντησαν ότι έχουν ενημερωθεί, σε αντίθεση με τα αγόρια της Πάτρας όπου απάντησαν μόνο το 14%, ενώ τα μισά αγόρια από το Αργίνο απάντησαν και αυτά θετικά. Επιπλέον, παρατηρούμε ότι το 42% των αγοριών της Πάτρας έχει απαντήσει αρνητικά για την ενημέρωση από το σχολείο για τον σχολικό εκφοβισμό. Τέλος, βλέπουμε ότι σε μικρό ποσοστό από όλα τα σχολεία δήλωσαν δεν ξέρω/δεν απαντώ.

Στο ερώτημα 12. του ερωτηματολογίου παρουσιάζονται οι απόψεις των κοριτσιών της Έκτης τάξης σχετικά με το αν έχουν πέσει ποτέ θύμα διαδικτυακού εκφοβισμού (internet). Στο διάγραμμα παρατηρούμε ότι στο σχολείο του Μαραθώνα το 44% των κοριτσιών έχει πέσει θύμα, ενώ της Πάτρας βρίσκεται στο 10%. Παράλληλα, κάποιες μαθήτριες δηλώνουν στο σχολείο της Πάτρας και του Μαραθώνα σε ποσοστό 30% και 22% αντίστοιχα ότι έχουν πέσει θύμα μερικές φορές. Τέλος, το 92% των κοριτσιών του Αγρινίου δήλωσαν ότι δεν έχουν πέσει ποτέ θύμα του διαδικτυακού εκφοβισμού όπως επίσης και το 53% των κοριτσιών της Πάτρας.

Στο ερώτημα 13. του ερωτηματολογίου παρουσιάζονται οι απόψεις των αγοριών της Τετάρτης τάξης σχετικά με το αν έχουν γίνει μάρτυρας σε περιστατικό βίας εναντίον κάποιου συμμαθητή του. Παρατηρούμε ότι και στις τρεις πόλεις τα μισά αγόρια από την τάξη έχουν γίνει μάρτυρες σε περιστατικό βίας εναντίον κάποιου συμμαθητή του σε ποσοστό 38%, 44% και 38% αντίστοιχα. Επίσης, ένα ποσοστό 42% από τα αγόρια του σχολείου του Αγρινίου δήλωσαν ότι δεν έχουν γίνει μάρτυρες, ενώ ένα 18% δήλωσε δεν ξέρω/δεν απαντώ. Τέλος, το 44% των αγοριών της Πάτρας δήλωσαν ότι πιθανώς έχουν γίνει μάρτυρες όπως και το 38% του Μαραθώνα.

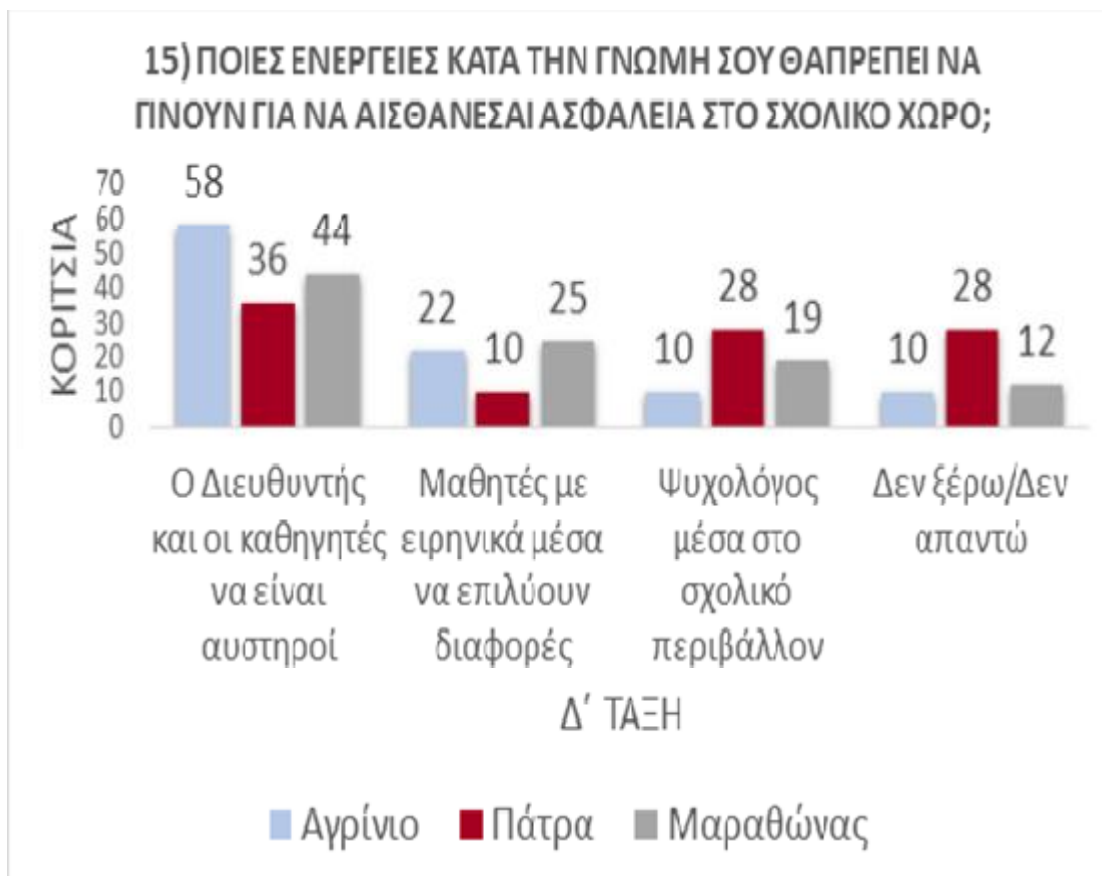
Στο ερώτημα 14. του ερωτηματολογίου παρουσιάζονται οι απόψεις των αγοριών της Έκτης τάξης σχετικά με το αν έχουν συμμετάσχει (εναντίον άλλου) ποτέ σε περιστατικό σχολικού εκφοβισμού. Στο παρακάτω διάγραμμα παρατηρούμε ότι το 50% των αγοριών του Αγρινίου απάντησαν θετικά, ενώ στο σχολείο της Πάτρας ένα ποσοστό του 20%. Επίσης, το 30% και το 20% των αγοριών του σχολείου της Πάτρας και του Μαραθώνα απάντησαν ίσως στο αν έχουν συμμετάσχει (εναντίον άλλου) ποτέ σε περιστατικό σχολικού εκφοβισμού. Τέλος, βλέπουμε ότι το 90% των αγοριών του Αγρινίου απάντησε αρνητικά στην ερώτηση.

Στο παρακάτω διάγραμμα τα αγόρια της Έκτης τάξης απάντησαν με ποια μορφή βίας έγινε το περιστατικό εκφοβισμού. Τα αγόρια του Αγρινίου απάντησαν σε ποσοστό 100% δεν ξέρω/δεν απαντώ όπως επίσης και τα αγόρια της Πάτρας απάντησαν σε ποσοστό 100% ότι έπραξαν εκφοβισμό μέσω της λεκτικής βίας. Τέλος, παρατηρούμε για τα αγόρια του Μαραθώνα ότι το 40% δήλωσε με λεκτική βία, το άλλο 40% με σωματική και το άλλο 20% με ψυχολογική βία.

Στο ερώτημα 15. του ερωτηματολογίου παρουσιάζονται οι απόψεις των κοριτσιών της Τετάρτης τάξης σχετικά με τις ενέργειες που θα πρέπει να γίνουν για να αισθάνεται ασφάλεια στο σχολικό χώρο. Στο παρακάτω διάγραμμα βλέπουμε ότι αρκετά παιδιά θέλουν από τους διευθυντές και τους δασκάλους τους να είναι πιο αυστηροί, τα κορίτσια ανέρχονται σε ποσοστό 58% για το Αργίριο, 36% για την Πάτρα και 44% για τον Μαραθώνα. Στην συνέχεια παρατηρούμε ότι το 22% των κοριτσιών του Αργιρίου και το 25% των κοριτσιών του Μαραθώνα δήλωσαν ότι οι μαθητές με ειρηνικά μέσα μπορούν να επιλύουν τις διαφορές τους. Επίσης, ένα ποσοστό του 28% και 19% για τα σχολεία της Πάτρας και του Μαραθώνα αντίστοιχα θεωρούν ότι χρειάζεται ψυχολόγος μέσα στο σχολικό περιβάλλον. Τέλος, το 28% των κοριτσιών της Πάτρας απάντησε δεν ξέρω/δεν απαντώ στο ερώτημα.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Ο σχολικός εκφοβισμός αποτελεί μία μορφή βίας που τα τελευταία χρόνια οι έρευνες το έχουν αναδείξει σε ένα κοινωνικό φαινόμενο μέγιστης σημασίας, ειδικά όταν αυτό αρχίζει να εκδηλώνεται ήδη από τα πρώτα χρόνια της σχολικής ζωής του παιδιού. Στην έρευνά μας επισημάνθηκε η διαφορά των τριών πόλεων μεταξύ των παιδιών που έχουν διαπιστώσει περιστατικά βίας στο σχολικό τους χώρο. Αρκετά μεγάλο ποσοστό από τα παιδιά της Τετάρτης Δημοτικού δήλωσε ότι έχει πέσει θύμα σχολικού εκφοβισμού ιδιαίτερα στην περιοχή του Αγρινίου, με θύτες τους συμμαθητές τους εντός του σχολικού χώρου. Επιπλέον, διαπιστώσαμε ότι η λεκτική, η σωματική και η ψυχολογική βία βρίσκεται σε έξαρση και με πιθανότερα θύματα παιδιά διαφορετικής καταγωγής / διαφορετικής θρησκείας και αδύναμοι χαρακτήρες.

Στην συνέχεια, ένα μεγάλο ποσοστό των παιδιών που έπεσαν θύμα σχολικού εκφοβισμού δήλωσαν ότι νιώθουν ασφάλεια εντός του σχολικού χώρου χωρίς όμως να απευθύνονται στους δασκάλους και στους φίλους τους. Αξίζει να σημειωθεί ότι στα σχολεία του Αγρινίου και του Μαραθώνα υπάρχει συστηματική ενημέρωση για το τι είναι ο σχολικός εκφοβισμός.

Επιπρόσθετα, στο σχολείο της Πάτρας αρκετά παιδιά δηλώνουν ότι έχουν γίνει μάρτυρες σχολικού εκφοβισμού εναντίον άλλου συμμαθητή τους, ενώ στα σχολεία του Αγρινίου και Μαραθώνα δεν είναι τόσο συχνό φαινόμενο. Τέλος, παρατηρούμε από την έρευνά μας ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των παιδιών από τις πόλεις που εξετάσαμε, θα ήθελαν μέσω του διευθυντή και των καθηγητών τους να επιλύουν τα προβλήματα που υπάρχουν.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

1. Glew, G., Rivara, F. & Feudtner, C. (2000). Bullying: Children Hurting Children. *Pediatrics in Review*, 21, 183-190.
2. Nansel, T. R., Overpeck, M., Pilla, R. S., Ruan, W. J., Simons - Morton, B., & Scheidt, P. (2001). Bullying behaviors among US youth: Prevalence and association with psychosocial adjustment. *Jama*, 285(16), 2094-2100.
3. Δρακουλάκη - Λαβούττα: Σχολικός Εκφοβισμός.
4. Αδαμίδη, Ε., Αλμπάνη, Φ., Ανδρειώτου, Δ., Βρούντζου, Δ., Θανάς, Σ., Ίμβρος, Α., Κεχαγιά, Α., Κοντολαμπαδού Ε., Κοπανά, Ε., Κυριακού, Χ., Λέκα Ο., Ξυδάς, Α., Τσοπανέλλη, Χ., Τσουνη, Μ., Στερνάς, Δ., Χατζηελενούδας, Η. (2013). Σχολικός Εκφοβισμός (Bullying). Αίτια - Επιπτώσεις / Μορφές Βίας / Cyber -Bullying / Τρόποι Αντιμετώπισης.
5. Olweus . D . (1993) - Bullying at school: What we know and what we can do Malden, MA. Blackwell Publishing.
6. Pikas, A. (1989). A pure conception of mobbing gives the best results for treatment. *School Psychology International*, 10, 95-104.
7. Farrington, D. P. (1993). Understanding and Preventing Bullying. *Crime and Justice*, 17, 381-458.
8. Smith, K. P., & Sharp, S. (1994). The problem of school bullying. In K. P. Smith & S. Sharp (Eds.), *School Bullying, Insights and perspectives* (pp. 1-19). London: Routledge.
9. Hazler, J. R., & Carney, V.J. (1996). Cultural Variations in Characteristics of Effective Bullying Programs. In S. Jimerson, S. A. Swearer & D. Espelage, (Eds.), *Handbook of Bullying in Schools. An International Perspective* (pp. 417-430). New York: Routledge.
10. Rigby, K. (2008). Σχολικός εκφοβισμός. Σύγχρονες απόψεις. Αθήνα: Τόπος.
11. Zizek, S. (2010). Έξι λοξοί Στοχασμοί για τη βία. Αθήνα: Scripta.
12. Τζαβάρης , Ν. (1996). Η γοητεία της απειθαρχίας. Πρακτικά 2ου Πανελληνίου Παιδαγωγικού Συνεδρίου «Ψυχοκοινωνικά Προβλήματα» Απειθαρχία, Επιθετικότητα, Βία, Εγκληματικότητα στο Σχολείο και την Κοινωνία, Εταιρεία Παιδαγωγικών Επιστημών, Κομοτηνή: 29-31 Μαρτίου.
13. Παραδεισιώτη , Α., & Τζιόγκουρος , Π. (2008). Η εκφοβιστική συμπεριφορά μεταξύ των μαθητών στο σχολείο – Εγχειρίδιο για τους εκπαιδευτικούς Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα ΔΑΦΝΗ II.
14. Ιωάννου . Μ & Παπακώστα . Ε . Σ . (2007) . Η Εκφοβιστική συμπεριφορά μεταξύ των μαθητών στο σχολείο.
15. Bully / victim problems among Greel pupils special education need associations with loneliness and self efficacy for peer interactions, *Journal of research in Special Educational Needs*.
16. Ε.Π.Ι.Ψ.Υ. (2010) : «Δραστηριότητες στην τάξη για την πρόληψη του εκφοβισμού και της βίας μεταξύ των μαθητών». Εγχειρίδιο Εκπαιδευτικών Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης.
17. Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, Β. Αθανασιάδου Χ., Κωνσταντίνου Κ., Παπαθανασίου Μ., & Ψάλτη Ν. (2005). Ταυτότητες Φύλου, Εθνικές Ταυτότητες και Σχολική Βία: Διερευνώντας τη βία και τη θυματοποίηση στο σχολικό χώρο. Ενδιάμεση έκθεση του προγράμματος Πυθαγόρας, Περίοδος 1/3/2004-31/3/2005.

18. Μπεζέ , Λ . (1998) Βία στο σχολείο (σ.σ : 61-77) , Αθήνα : Ελληνικά Γράμματα.
19. Kalliotis, P. (2000). Bullying as a Special Case of Aggression: Procedures for CrossCultural Assessment. *School Psychology International*, 21(1), 47-64.
20. Andreou, E. (2006). Social Preference, Perceived Popularity and Social Intelligence - Relations to Overt and Relational Aggression. *School Psychology International*, 27(3), 339 -351.
21. Houndoumadi, A., & Pateraki, L. (2001). Bullying and Bullies in Greek Elementary Schools: Pupils' attitudes and teachers'/parents' awareness. *Educational Review*, 53(1), 19-26.
22. Boulton, M. J., Καρέλλου, Ι., Λανίτη, Ι., Μανούσου, Β., & Λεμονή, Ο. (2001). Επιθετικότητα και θυματοποίηση ανάμεσα στους μαθητές των ελληνικών Δημοτικών σχολείων. *Ψυχολογία*, 8(1), 12-29.
23. Olweus . D . (2009). Εκφοβισμός και βία στο σχολείο. Αθήνα: ΕΨΥΠΕ.
24. Πρεκατέ, Β. (2008). Η κακοποίηση του παιδιού στο Σχολείο και στην οικογένεια. Αθήνα : ΒΗΤΑ Ιατρικές Εκδόσεις ΜΕΠΕ.
25. Olweus, D. (1991). Victimization among school children. In R. Baenninger (Eds.), *Advances in psychology, Targets of violence and aggression* (pp. 45–102). Holland: Elsevier Science.
26. Smith, K. P., & Brain, P. (2000). Bullying in schools: Lessons from two decades of research. *Aggressive Behavior*, 26, 1-9.
27. Tattum, D. P., & Lane, D. A. (1989). (Eds.) *Bullying in schools*. London: Trentham Books Limited.
28. Whitney, I., & Smith, P. K. (1993). A survey of the nature and extent of bullying in junior/middle and secondary schools. *Educational Research*, 35(1), 3-25.
29. O'Moore, M., & Minton, S. (2004). *Dealing with Bullying in Schools*. London: Paul Chapman Publishing.
30. Campbel M.A. (2005). Cyber-bullying: An old problem in a new guise? *Australian Journal of Guidance and counseling*, 15(1) 68-76.
31. Culling ford C& Brown G (1995) children's perception of victims and bullies *Education*.
32. Lee, C. (2006), *Preventing Bullying in schools. A Guide for Teachers and Others Professionals*. London Paul Chapman Publishing.
33. <https://left.gr/news/unesco-i-emfyli-diastrasi-tis-vias-kai-toy-ekfovismoy-sto-sholeio>.
34. Craig, W., Harel- Fish, Y., Fogol – Grinvald, H., Dostaler, S., Hetland, J., Simons – Morton, B., Molcho, M., Mato, M.G., Overpeck, M., Due, P., Pickett, W., the hbsc Violence & Injuries Prevention Focus Group, The hbsc Bulling Writing Group (2009). A cross- national profile of bulling and victimization among adolescents in 40 countries. *International Journal of Public Health*, 54, 2, 216 – 224.
35. Ευρωπαϊκή έρευνα για το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού.
36. Andreou, E. (2000). Bully/victim problems and their association with psychological constructs in 8 to 12 year-old Greek school children. *Aggressive Behaviour*, 26, 49-56.
37. Γκότοβος, Α. (1996). Νεολαία και κοινωνική μεταβολή: Αξίες, εμπειρίες, προοπτικές. Αθήνα: Gutenberg.
38. Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Ψυχικής Υγιεινής (ΕΠΨΥ), «Έφηβοι και σχολικό περιβάλλον», <http://www.educational-center.gr/dmdocuments/ygeia-efibwn-02.pdf>.
39. Χατζή, Χ., Χουντουμάδη, Α., Πατεράκη, Λ., «Άσκηση Βίας από Μαθητές προς Μαθητές στο Χώρο του Δημοτικού Σχολείου», *Παιδί και Έφηβος* 2:1, Αθήνα, σσ. 97 – 11.

40. Κοκκέβη, Α., Σταύρου, Μ., Φωτίου, Α. & Καναβού Ε. (2011). Έφηβοι και βία. Σειρά θεματικών τευχών: Έφηβοι, Συμπεριφορές & Υγεία. Ερευνητικό Πανεπιστημιακό Ινστιτούτο Ψυχικής Υγιεινής. Αθήνα.
41. Παρατηρητήριο για την Πρόληψη της Σχολικής Βίας και Εκφοβισμού (2014)
42. Magklara, K., Skapinakis, P., Gkatsa, T., Bellos, S., Araya, R., Stylianidis, S., Mavreas, V. (2012). Bullying behaviour in schools, socioeconomic position and psychiatric morbidity: a cross-sectional study in late adolescents in Greece. *Child Adolesc Psychiatry Ment Health*. 6, 8, 1-13.
43. Γκάτσα, Τ., Μαγκλάρα, Κ., Μπέλλος, Σ., Δαμίγος, Δ., Μαυρέας, Β. & Σκαπινάκης Π. (2015). Κοινωνικο-δημογραφικές συσχετίσεις της σχολικής επιθετικότητας και επιδράσεις στην ψυχοσωματική υγεία εφήβων μαθητών, *Αρχεία Ελληνικής Ιατρικής*, 32, 2, 182 – 193.
44. Woods et al., 2009.
45. Vessey et al., 2013.
46. Elliot, M (1997) *Bullying: A practical guide to coping for schools*, 2nd edition p.p 1-5. Great Britain : Prentice Hail.
47. Χηνάς, Π. και Χρυσαφίδης, Κ. (2006). *Επιθετικότητα στο σχολείο, προτάσεις για πρόληψη και αντιμετώπιση*. Αθήνα: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.
48. Doyle, C. (1997). Emotional abuse of children: Issues for intervention. *Child Abuse Review*, 6, 330-342.
49. Παπαβασιλείου συν αυτώ, 2013
50. Βουκελάτου, Δ. (2006). Η σχολική βία και οι συνέπειές της στα παιδιά. Ανακτήθηκε από http://nemertes.lis.upatras.gr/jspui/bitstream/10889/480/1/Nimertis_Voukelatou.pdf τη 12η Ιουλίου 2017, 21:05. Brendgen, M., Bukowski, W.M., Wanner, B., Vitaro, F. & Tremblay, R.E. (2007). Verbal abuse by the teacher during childhood and academic, behavioral, and emotional adjustment in young adulthood. *Journal of Educational Psychology*, 99(1), 26-38.
51. Twaite, J.A. & Rodriguez-Srednicki, O. (2004). Understanding and reporting child abuse: Legal and psychological perspectives: part two: emotional abuse and secondary abuse. *The Journal of Psychiatry & Law*, 443 – 481.
52. Hamarman, S. & Bernet, W. (2000). Child abuse: Researchers offer an operational definition of emotional abuse. *The Brown University Child and Adolescent Behavior Letter*, 16(12), 4-6.
53. Loue, S. (2005). Redefining the emotional and psychological abuse and maltreatment of children. *The Journal of Legal Medicine*, 26, 311-337.
54. Brendgen, M., Bukowski, W.M., Wanner, B., Vitaro, F. & Tremblay, R.E. (2007). Verbal abuse by the teacher during childhood and academic, behavioral, and emotional adjustment in young adulthood. *Journal of Educational Psychology*, 99(1), 26-38.
55. Moore, T.E. & Pepler, D.J. (2006). Wounding words: Maternal verbal aggression and children's adjustment. *Journal of Family Violence*, 21(1), 89 – 93.
56. Carleton, R.A. (2006). Does the mandate make a difference? Reporting decisions in emotional abuse. *Child Abuse Review*, 15, 19-37.
57. Romeo, F. (2000). The educator's role in reporting the emotional abuse of children. *Journal of Instructional Psychology*, 27(3), 183 – 185.
58. Iwaniec, D., Larkin, E. & McSherry, D. (2007). Emotionally harmful parenting. *Child Care in Practice*, 13(3), 203-220.

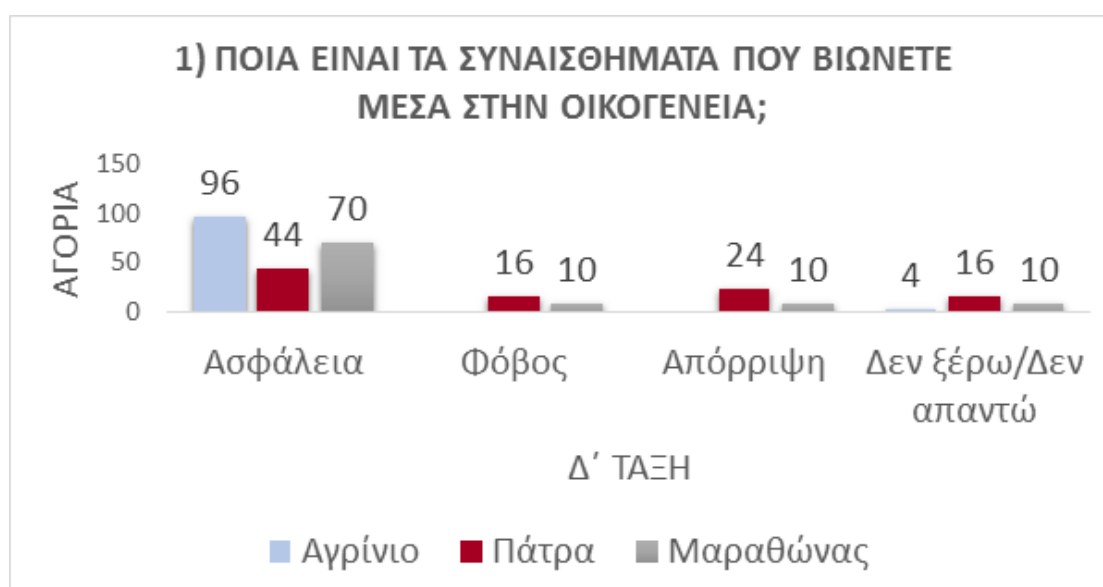
59. McCullough, C., Miller, E. & Johnson, J.G. (2010). Childhood emotional abuse, cruel physical punishment, and anxiety among adolescent primary care patients. *Journal of Child & Adolescent Trauma*, 3, 224-233.
60. Arendt 2000.
61. Craig, W. M. (1998). The relationship among bullying, victimization, depression, anxiety, and aggression in elementary school children. *Personality Individual Differences*, 24(I), 123-130.
62. Ασημακόπουλος, Χ., Χατζηπέμος, Θ., Σουμάκη, Ε., Διαρεμέ, Σ., Γιαννακοπούλου, Δ. & Τσιάντης, Γ. (2000). «Το φαινόμενο του εκφοβισμού στο Δημοτικό Σχολείο: Απόψεις μαθητών, απόψεις εκπαιδευτικών». *Παιδί και Έφηβος. Ψυχική Υγεία και Ψυχοπαθολογία*, Ελληνική Εταιρεία Ψυχαναλυτικής Ψυχοθεραπείας Παιδιού και Εφήβου, Τόμος 10, Τεύχος 1. Αθήνα: Καστανιώτη.
63. Maliki, A.E. Asagwara, C.G. , AND Ibu, J.E. , (2009). Bullying Problems among School Children, *Journal of Human Ecology*, 25(3), 209-213.
64. Τσιάντης, 2011,2010.
65. Rigby K. (2008). *Children and Bullying. how parents and educators can reduce bullying at school*. USA : Blackwell Publishing.
66. Κουρομπελάκη , Α. (2012) Σχολική βία και επιθετικότητα : το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση (Διπλωματική εργασία). Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο Πάτρας. Διαθέσιμη απο την βάση δεδομένων του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου.
67. Αθανασιάδου , Χ . & Ψάλτη , Α. (2011). Γνώσεις και απόψεις των εκπαιδευτικών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης για τον εκφοβισμό στο σχολείο. *Hellenic journal of Psychology*, 8(1), 66-69.
68. Καρανάτση, Ε. & Μπουλούτζα, Π. (16-06-2006). Βίαη συμπεριφορά εξ απαλών ονύχων. Καθημερινή.
69. Chen L., Self - reported frequency and perceived severity of being bullied among elementary school students, *Journal of health* , 2015, volume 85, number 9 , page : 587 -590.
70. Γιαννουλέας, Μ. (2001). Ούτε θύμα ούτε θύτης. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
71. Pepler, J. D., & Craig, M. W. (2005). Aggressive Girls on Troubled Trajectories: A Developmental Perspective. In J.D. Pepler, C.K. Madsen, C. Webster & S.K. Levene (Eds.), *The Development and Treatment of Girlhood Aggression* (pp. 327). London: Lawrence Erlbaum Associates Publishers. Salmivalli, C. (2010). Bullying and the peer group: A review. *Aggression and Violent Behavior*, 15, 112-120.
72. Garandeau, F. C., Wilson, T., & Rodkin P. C. (2010). The Popularity of Elementary School Bullies in Gender and Racial Context. In S. Jimerson, S. A. Swearer & D. Espelage, (Eds.), *Handbook of Bullying in Schools. An International Perspective* (pp. 119-136). New York: Routledge.
73. Norwich, B. and Kelly, N. (2003). Pupils views on inclusion: moderate learning difficulties and bullying in main stream and special schools. *British Educational Research Journal*, Volume 30, Issue 1, 43-65.
74. Αντωνιάδου, Ν. & Κόκκινος, Κ. Μ. (2013): A review of cyber – bullying research in Greece, *International journal of Adolescence and Youth*.
75. Flouri, E., & Buchanan, A. (2012). The Role of Mother Involvement and Father Involvement in Adolescent Bullying Behavior. *Journal of Interpersonal Violence*, 18, 634-644.
76. Χηνάς, Π. και Χρυσάφιδης, Κ. (2006). *Επιθετικότητα στο σχολείο, προτάσεις για πρόληψη και αντιμετώπιση*. Αθήνα: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

77. Kowalski, R.M., Limber, S.P. and Agaston, P.W. (2008). *Cyber-bullying: Bullying in digital world*. Malden, MA: Blackwell Publishing.
78. Πλαγιάς, Α. & Τσαρδακά, Σ, (2013, Σεπτέμβριος). Το διαδίκτυο και ο σχολικός εκφοβισμός. *Νέος παιδαγωγός*. 1, 1-5.
79. Athanasiades & Deliyanni- Koumtzis, 2010.
80. Perkins, H. W., Craig, D. W., & Perkins, J. M.(2011). Using social norms to reduce bullying: A research intervention among adolescents in five middle schools. *Group Processes & Intergroup Relations*, 1-21, DOI: 10.1177/1368430210398004.
81. Clarkson, P. (1996). *The Bystanders: an end to innocence in human relationship*, London: Whurr Publishers.
82. National Association of School Nurses, 2011.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

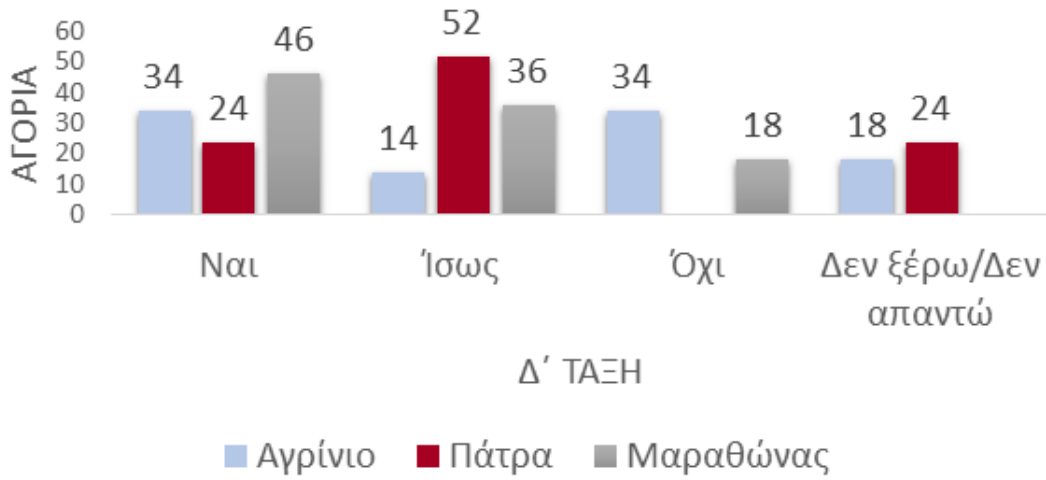
Παρουσίαση Διαγραμμάτων

Διαγράμματα Αγοριών 4^{ης} Τάξης

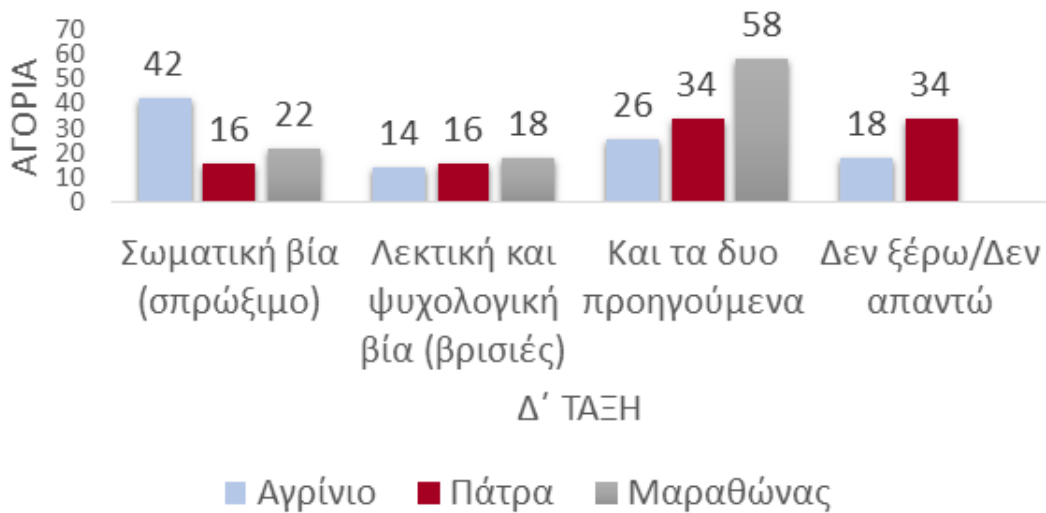

5) ΕΧΕΤΕ ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙ ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΑ ΒΙΑΣ ΣΤΟ ΧΩΡΟ ΤΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ;

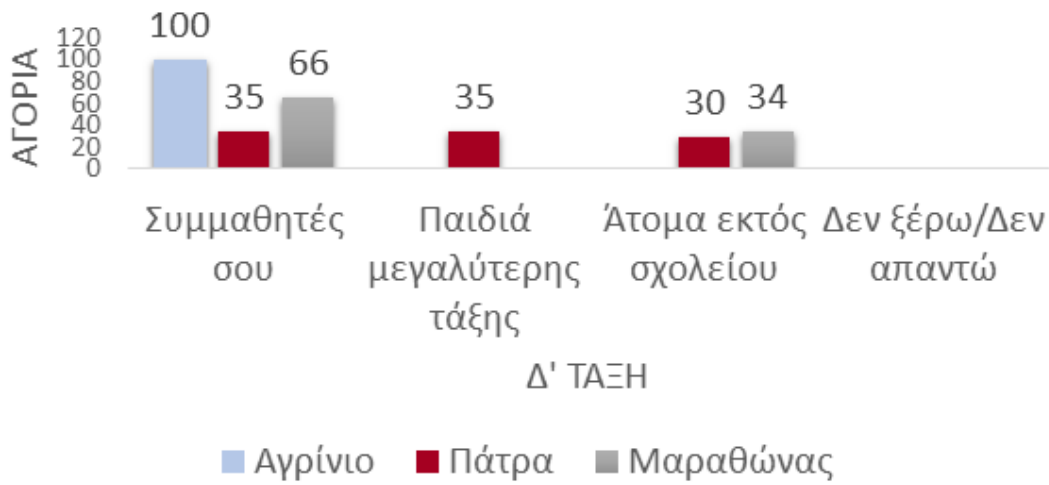

6) ΠΟΙΑ ΑΠΌ ΤΑ ΠΑΡΑΚΑΤΩ ΘΕΩΡΕΙΣ ΟΤΙ ΕΙΝΑΙ ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΑ ΒΙΑΣ Η' ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ;

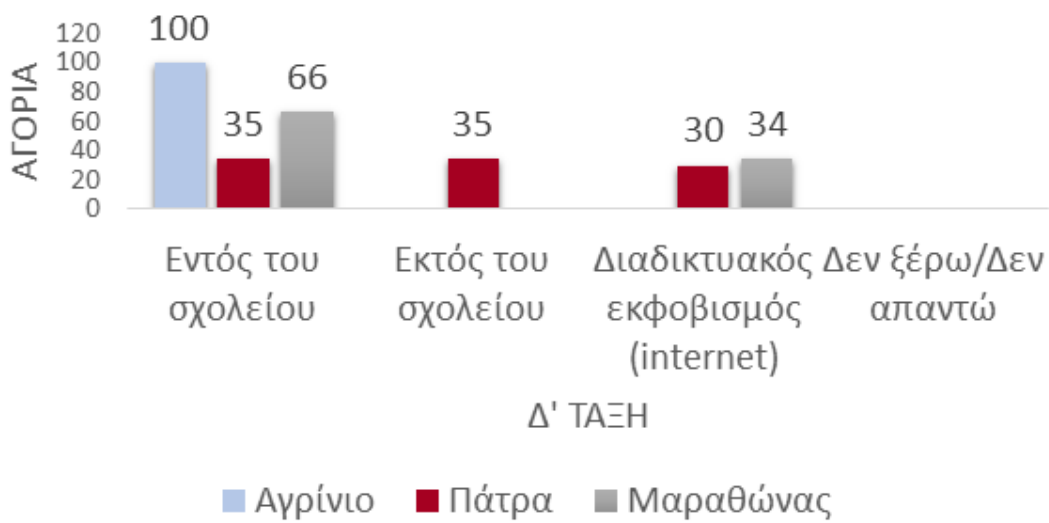

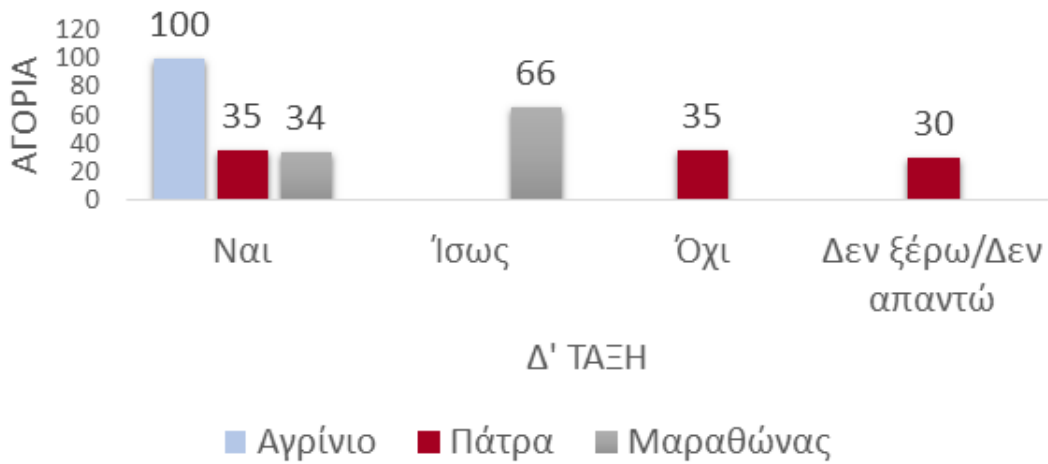
**Α) ΑΝ ΝΑΙ, ΟΙ ΕΜΠΛΕΚΟΜΕΝΟΙ ΣΤΟ ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΟ
ΗΤΑΝ:**

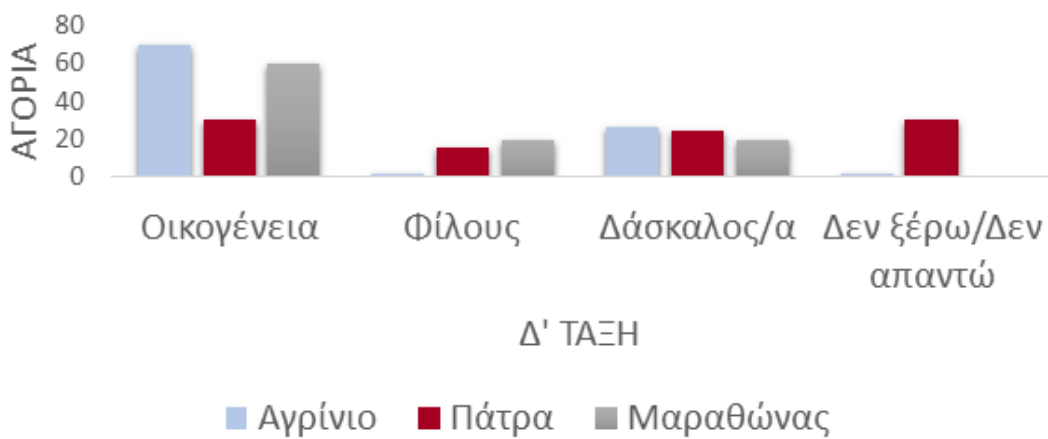
Β) ΠΟΥ ΕΓΙΝΕ ΤΟ ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΟ;

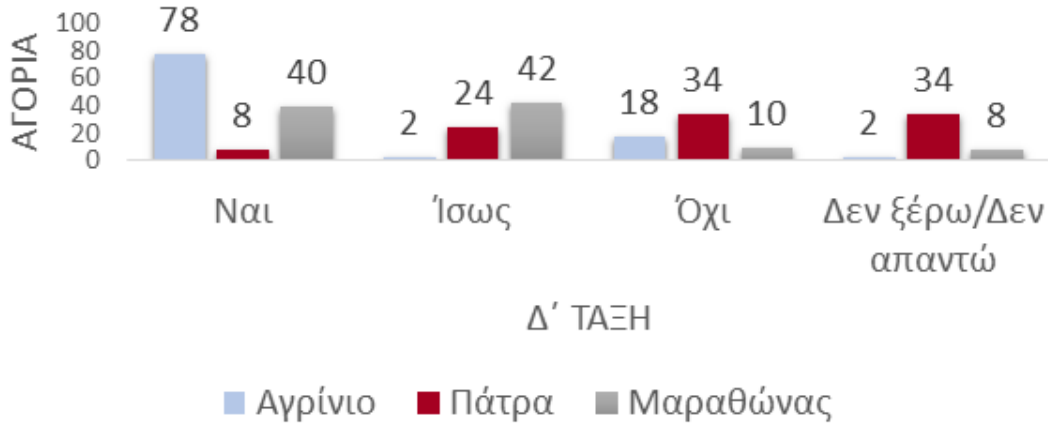
9) ΑΙΣΘΑΝΕΣΑΙ ΑΣΦΑΛΕΙΑ ΣΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΜΕΤΑ ΤΟ ΠΕΡΙΣΤΑΤΚΟ;

10) ΑΝ ΣΟΥ ΣΥΝΕΒΑΙΝΕ ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΟ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ ΣΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΠΟΥ ΘΑ ΑΠΕΥΘΥΝΟΣΟΥΝ;

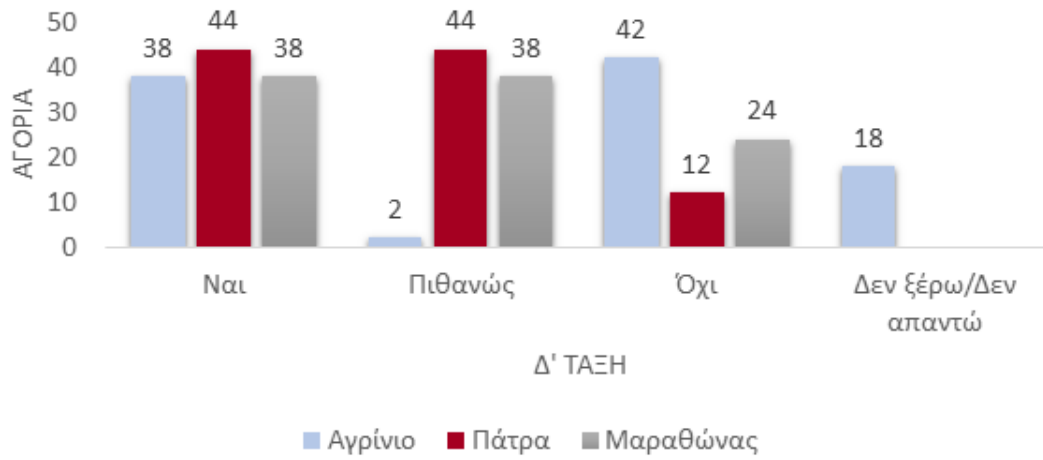
11) ΕΧΕΙΣ ΕΝΗΜΕΡΩΘΕΙ ΠΟΤΕ ΑΠΟ ΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΓΙΑ ΤΟΝ ΣΧΟΛΙΚΟ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟ;

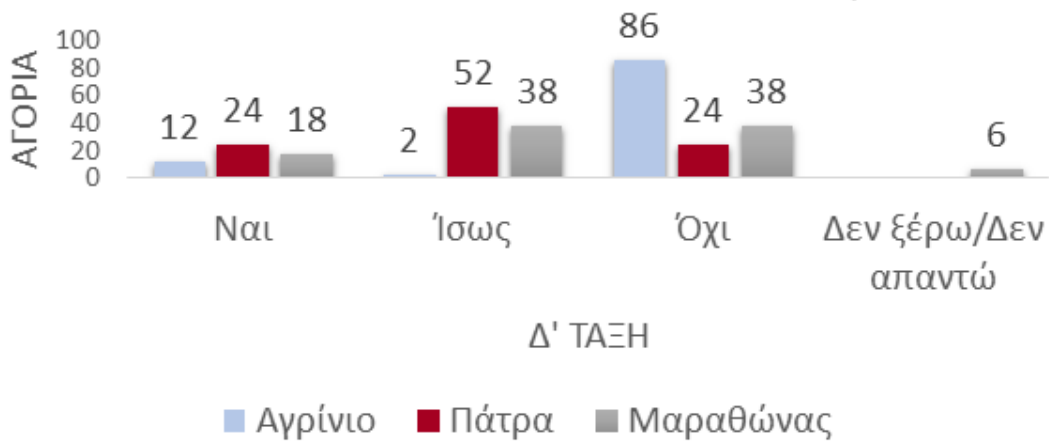
12) ΕΧΕΙΣ ΠΟΤΕ ΠΕΣΕΙ ΘΥΜΑ ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ (INTERNET) ;

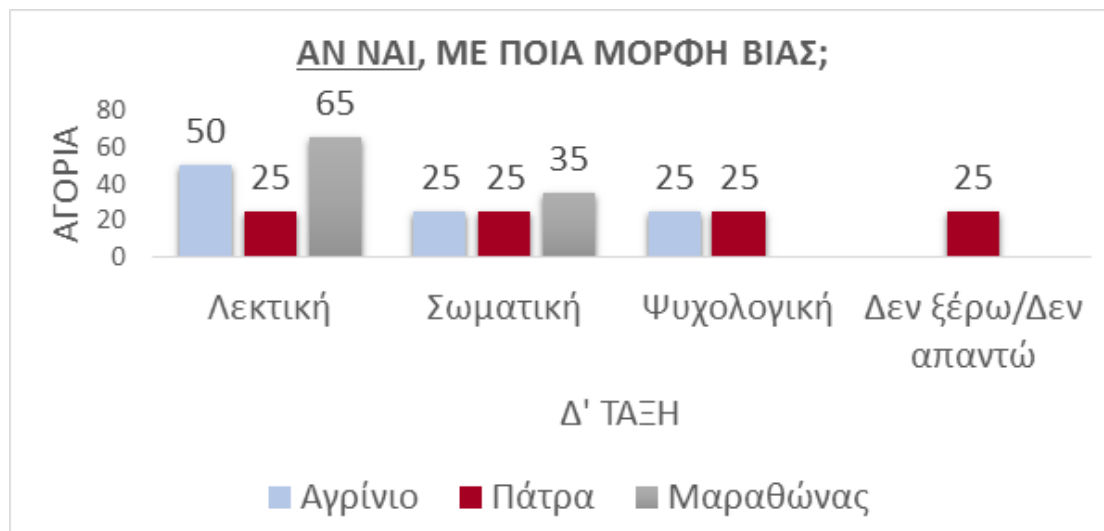

**13) ΕΧΕΙΣ ΓΙΝΕΙ ΜΑΡΤΥΡΑΣ ΣΕ ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΟ ΒΙΑΣ
ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΚΑΠΟΙΟΥ ΣΥΜΜΑΘΗΤΗ ΣΟΥ;**

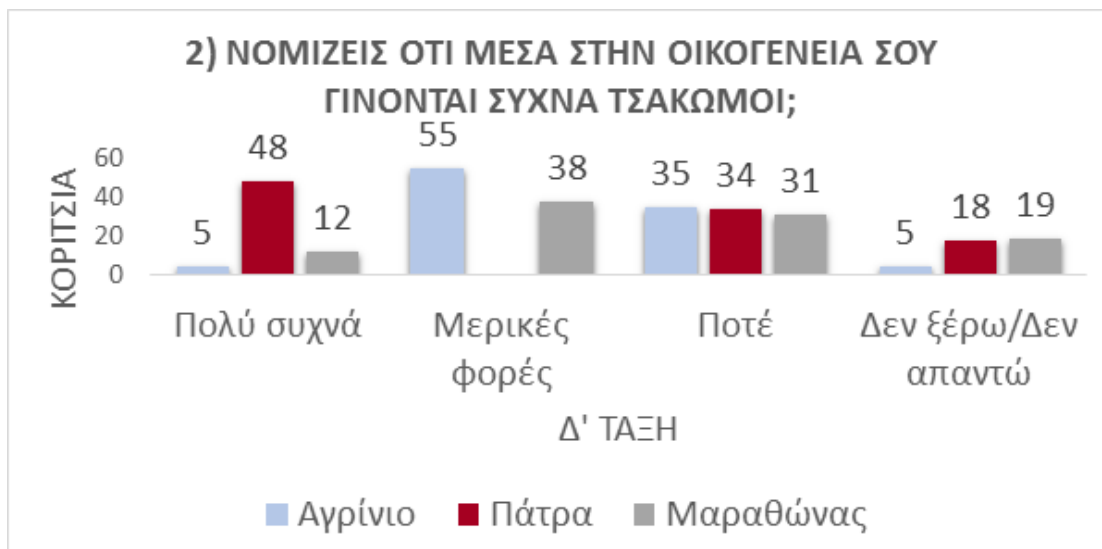

**14) ΕΧΕΙΣ ΣΥΜΜΕΤΑΣΧΕΙ (ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΑΛΛΟΥ) ΠΟΤΕ
ΣΕ ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΟ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ;**

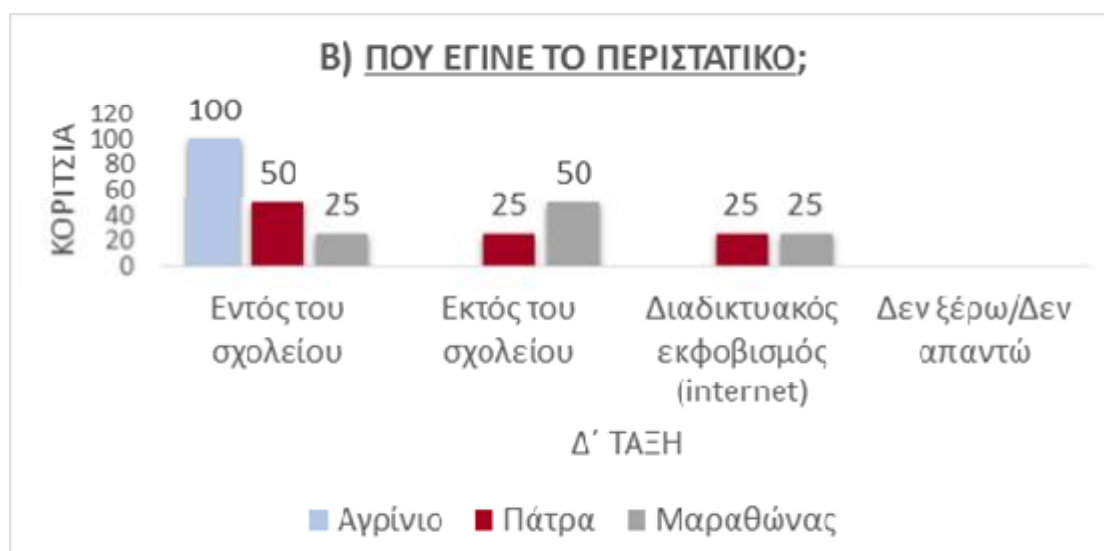
Διαγράμματα Κοριτσιών 4^{ης} Τάξης

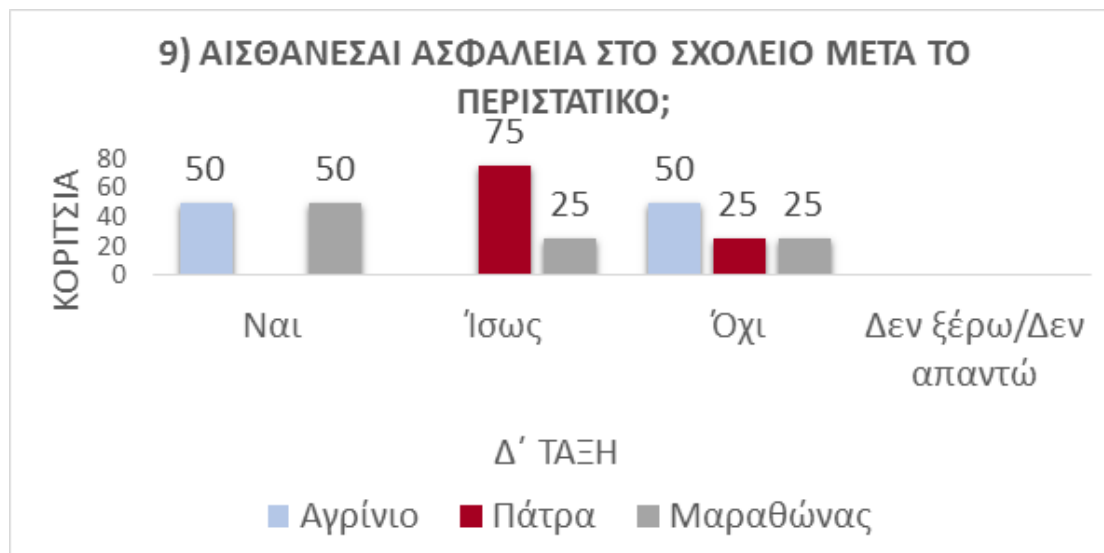

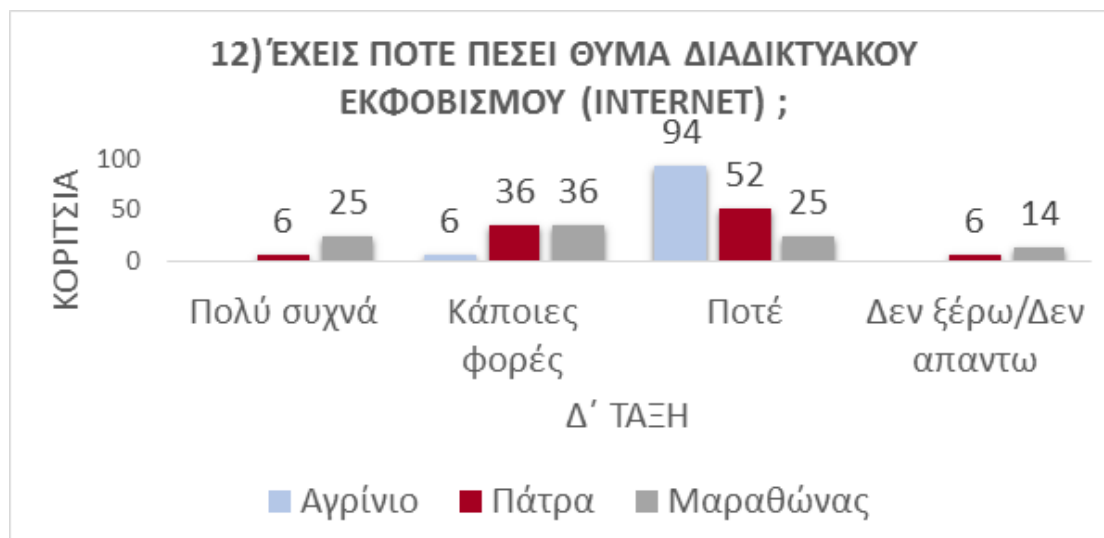

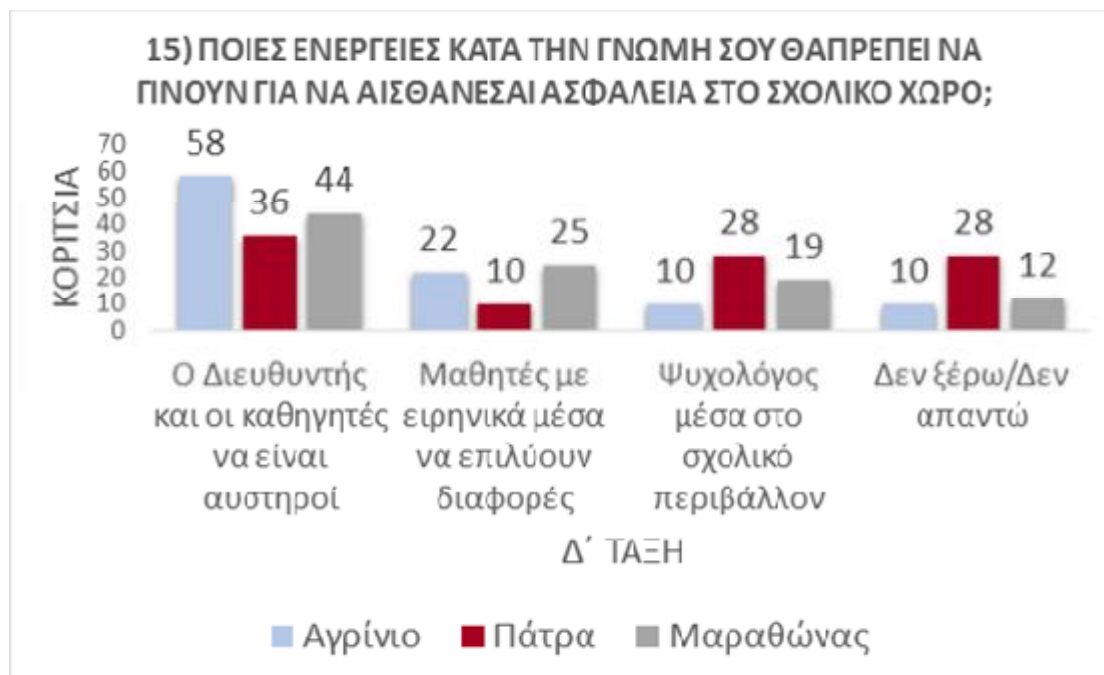

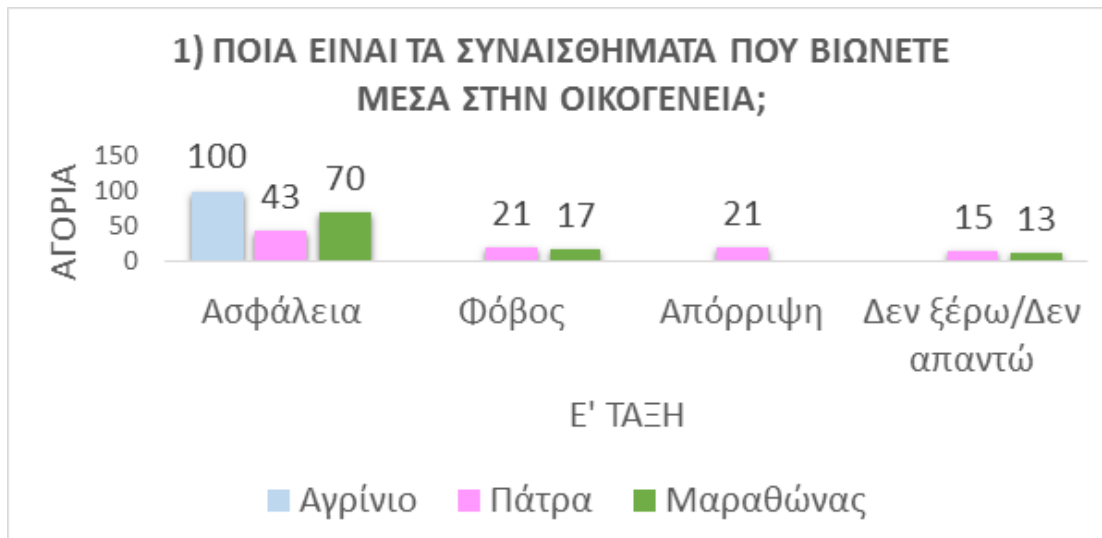

Διαγράμματα Αγοριών 5^{ης} Τάξης

7) ΠΟΙΑ ΠΑΙΔΙΑ ΠΙΣΤΕΥΕΤΕ ΟΤΙ ΕΙΝΑΙ ΠΙΘΑΝΟΤΕΡΟ ΝΑ ΠΕΣΟΥΝ ΘΥΜΑ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ;

8) ΕΧΕΙΣ ΠΕΣΕΙ ΠΟΤΕ ΘΥΜΑ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ;

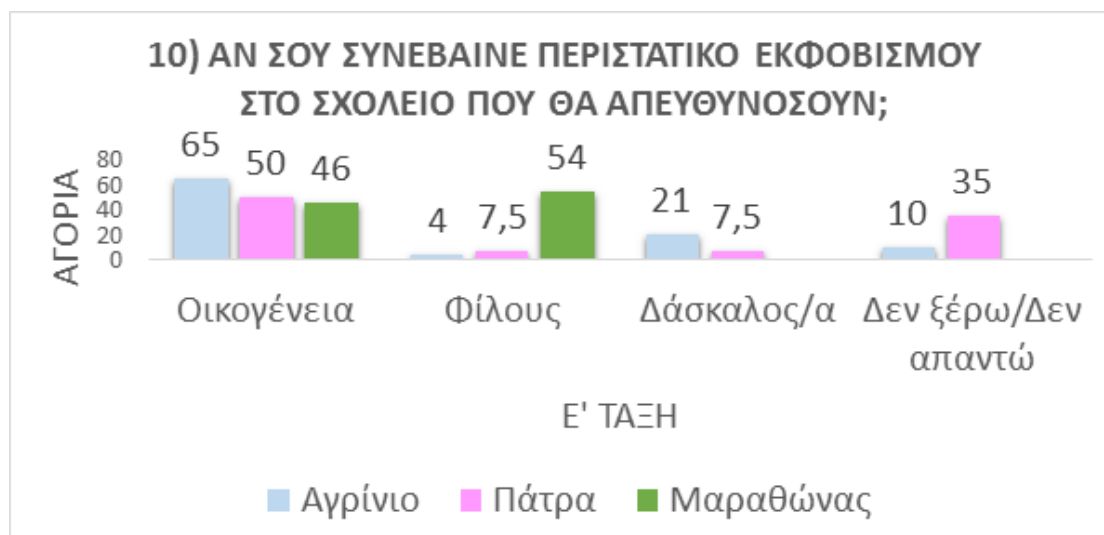

A) ΑΝ ΝΑΙ, ΟΙ ΕΜΠΛΕΚΟΜΕΝΟΙ ΣΤΟ ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΟ ΗΤΑΝ:

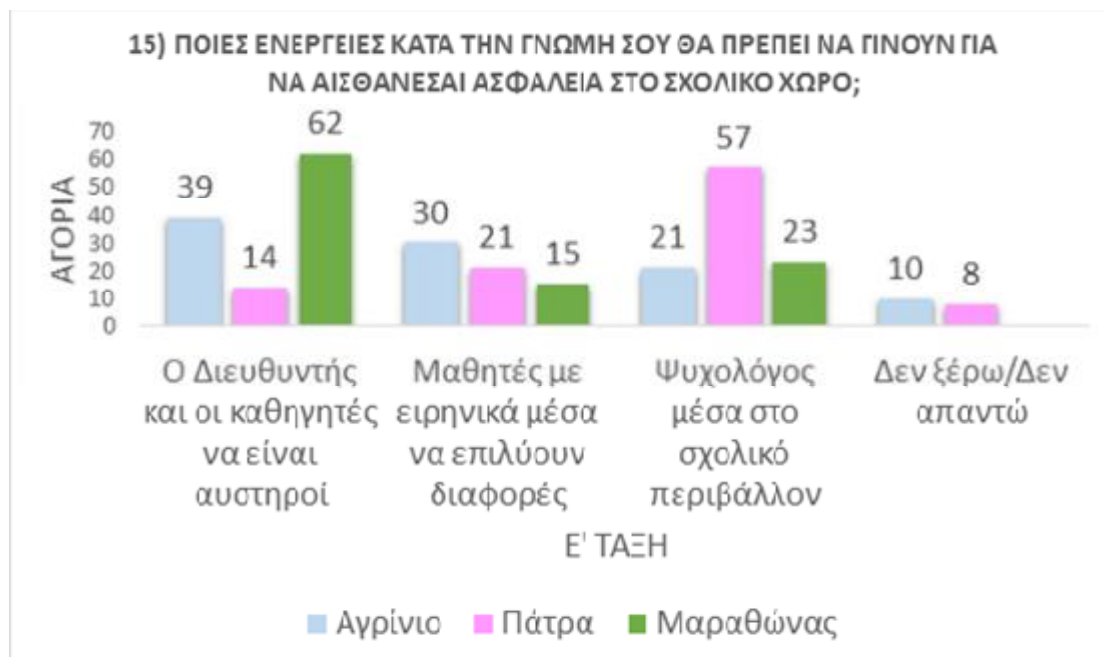
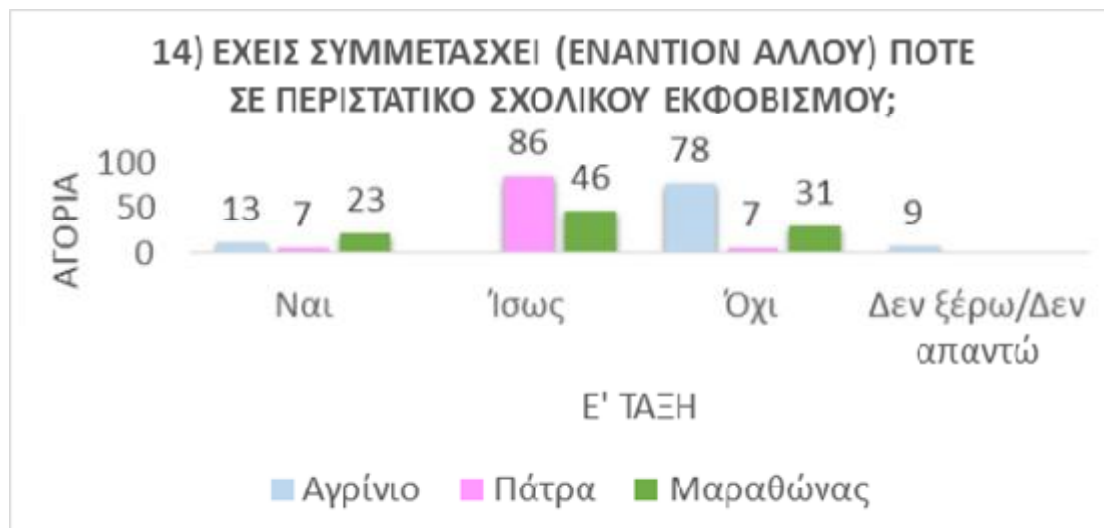

B) ΠΟΥ ΕΓΙΝΕ ΤΟ ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΟ:

Διαγράμματα Κοριτσιών 5^{ης} Τάξης

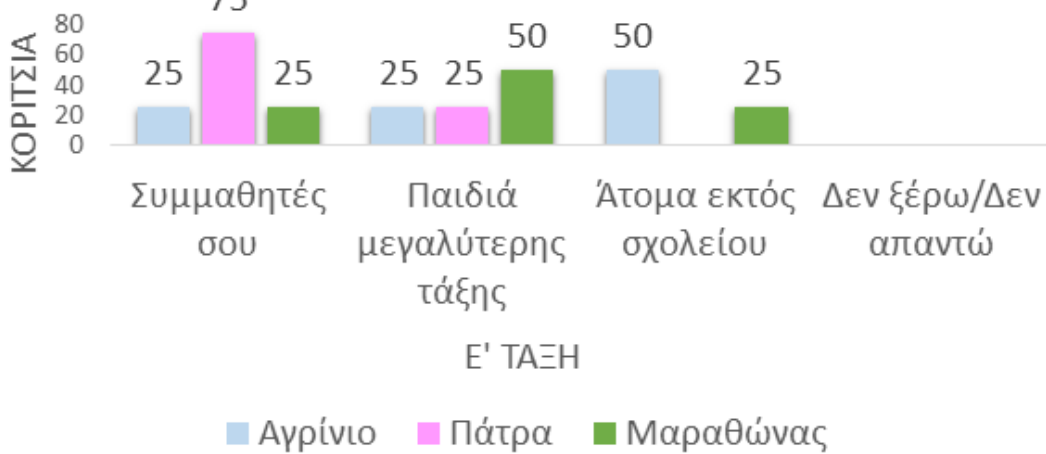

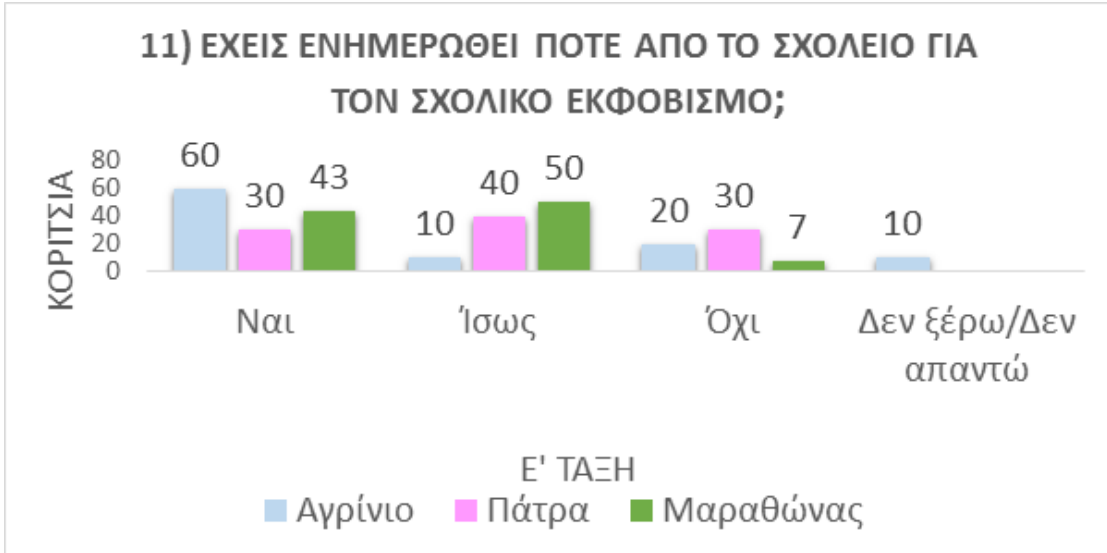
A) ΑΝ ΝΑΙ, ΟΙ ΕΜΠΛΕΚΟΜΕΝΟΙ ΣΤΟ ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΟ ΗΤΑΝ:

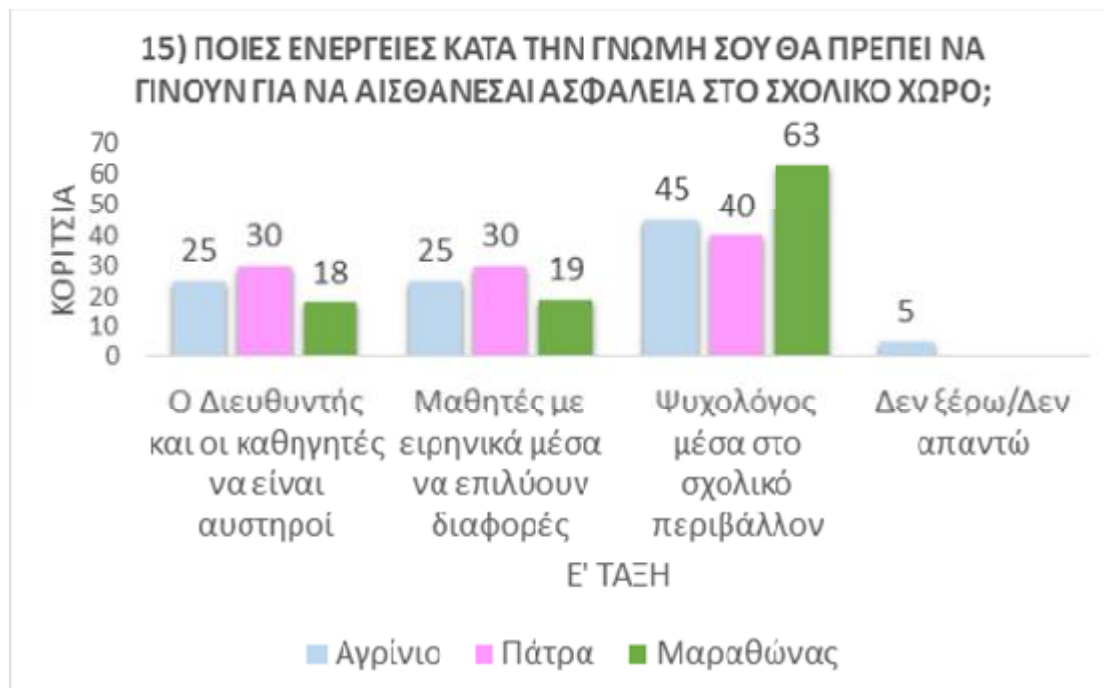
B) ΠΟΥ ΕΓΙΝΕ ΤΟ ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΟ;

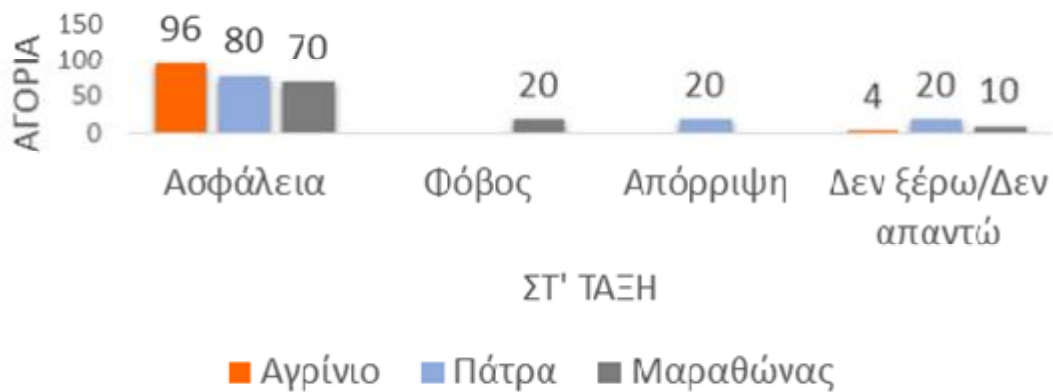

Διαγράμματα Αγοριών 6^{ης} Τάξης

1) ΠΟΙΑ ΕΙΝΑΙ ΤΑ ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ ΠΟΥ ΒΙΩΝΕΤΕ ΜΕΣΑ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΣΟΥ;

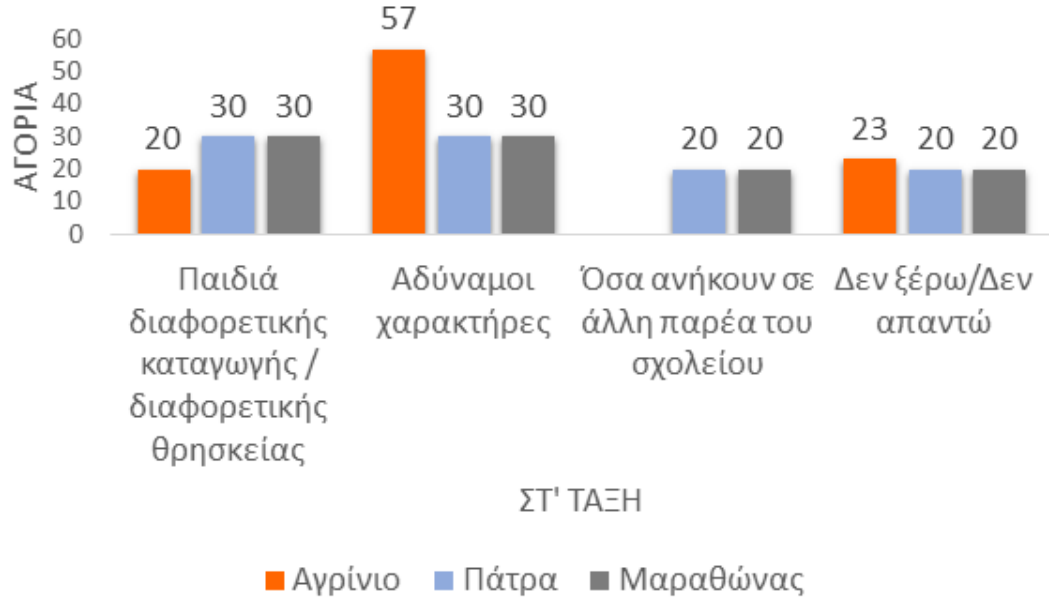
2) ΝΟΜΙΖΕΙΣ ΟΤΙ ΜΕΣΑ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΣΟΥ ΓΙΝΟΝΤΑΙ ΣΥΧΝΑ ΤΣΑΚΩΜΟΙ;

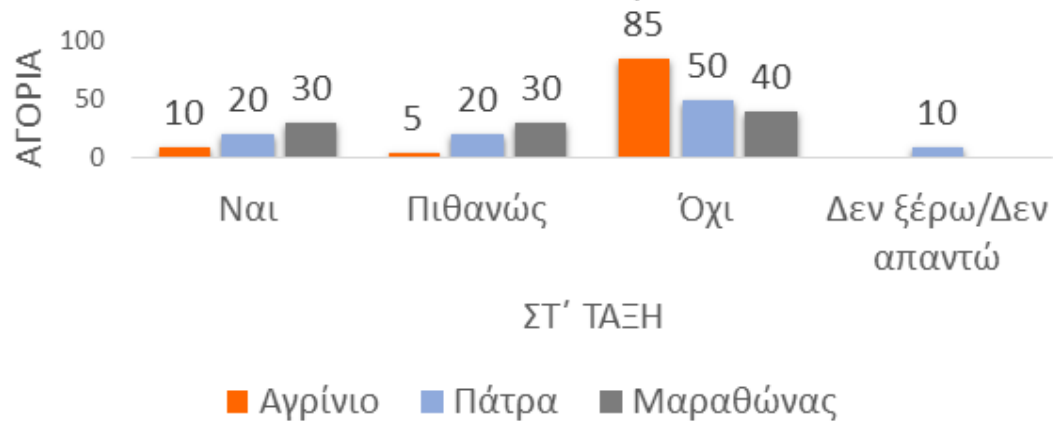

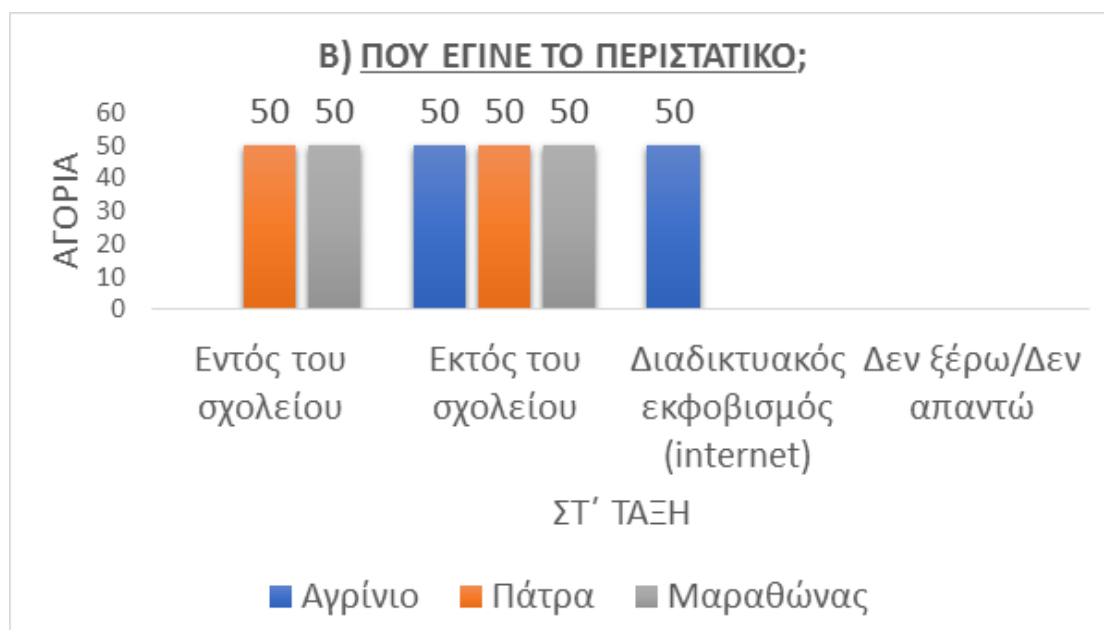
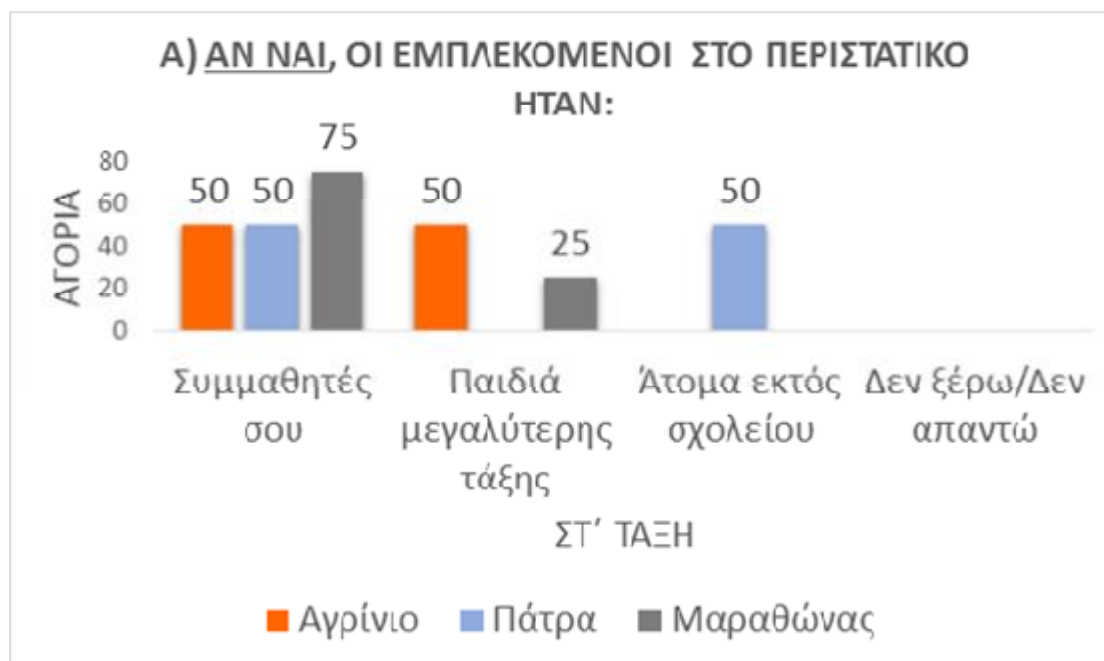

7) ΠΟΙΑ ΠΑΙΔΙΑ ΠΙΣΤΕΥΕΤΕ ΟΤΙ ΕΙΝΑΙ ΠΙΘΑΝΟΤΕΡΟ ΝΑ ΠΕΣΟΥΝ ΘΥΜΑ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ;

8) ΕΧΕΙΣ ΠΕΣΕΙ ΠΟΤΕ ΘΥΜΑ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ;

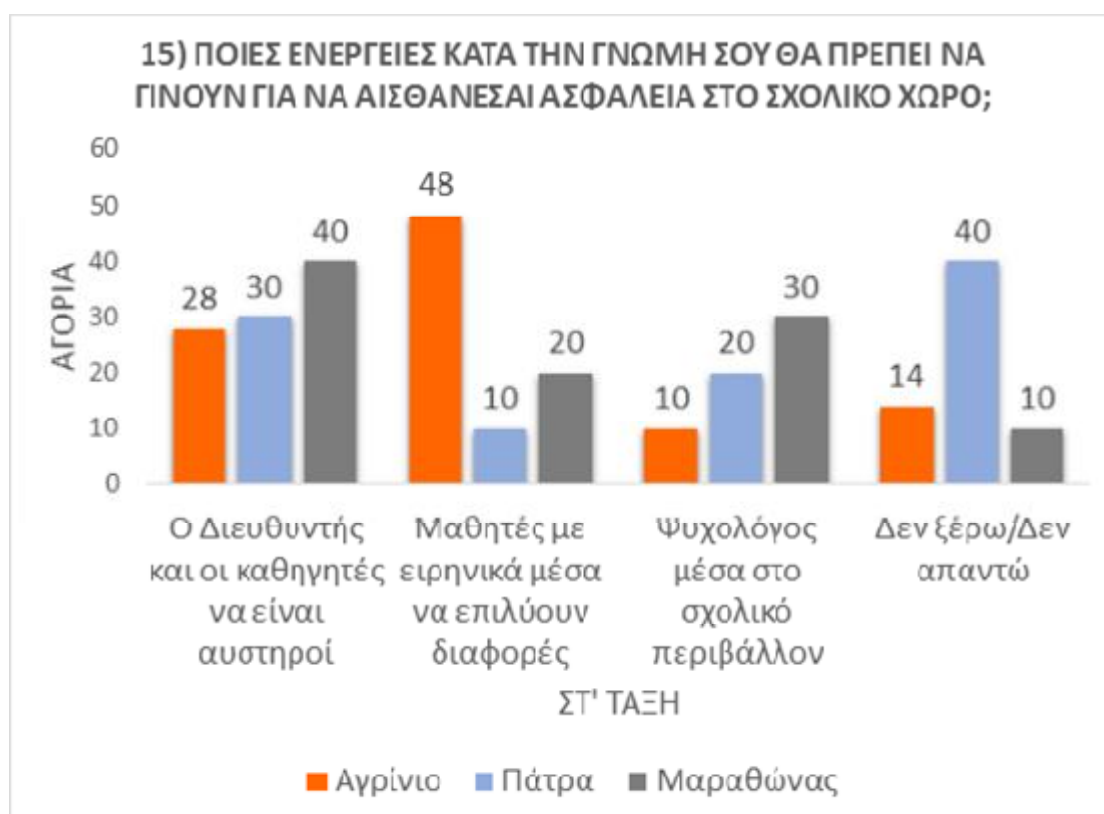

Διαγράμματα Κοριτσιών 6^{ης} Τάξης

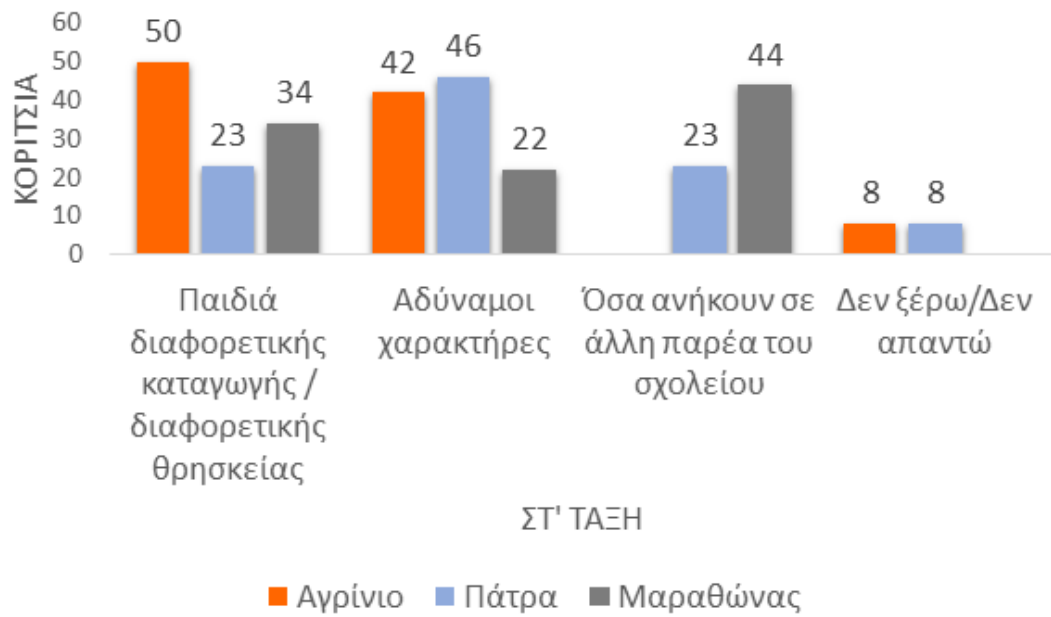
5) ΕΧΕΤΕ ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙ ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΑ ΒΙΑΣ ΣΤΟ ΧΩΡΟ ΤΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ;

6) ΠΟΙΑ ΑΠΟ ΤΑ ΠΑΡΑΚΑΤΩ ΘΕΩΡΕΙΣ ΟΤΙ ΕΙΝΑΙ ΠΕΡΙΣΤΑΤΙΚΑ ΒΙΑΣ Η' ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ;

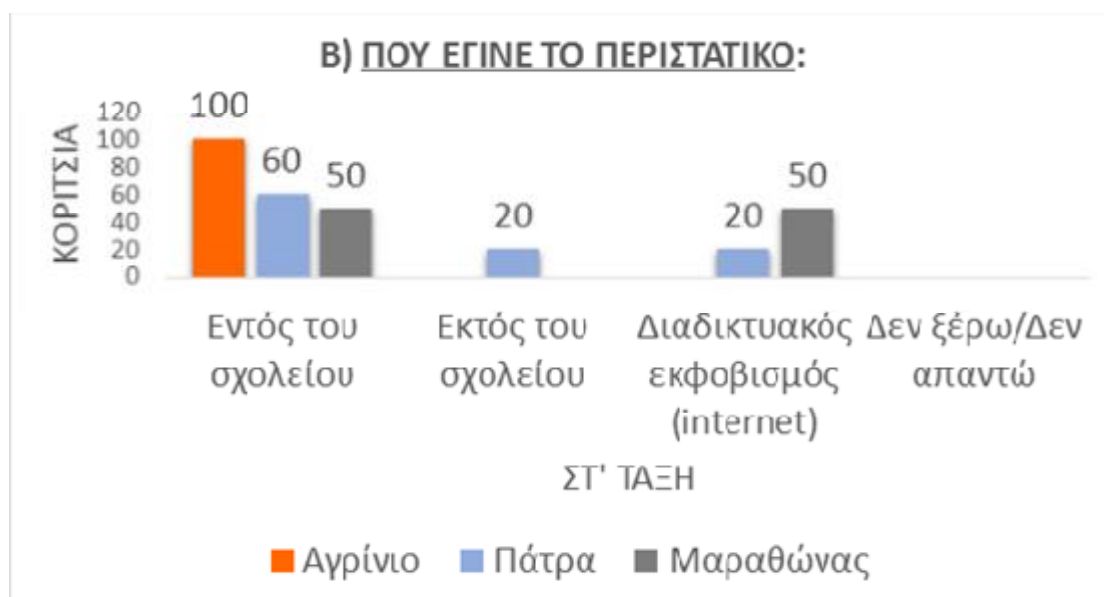
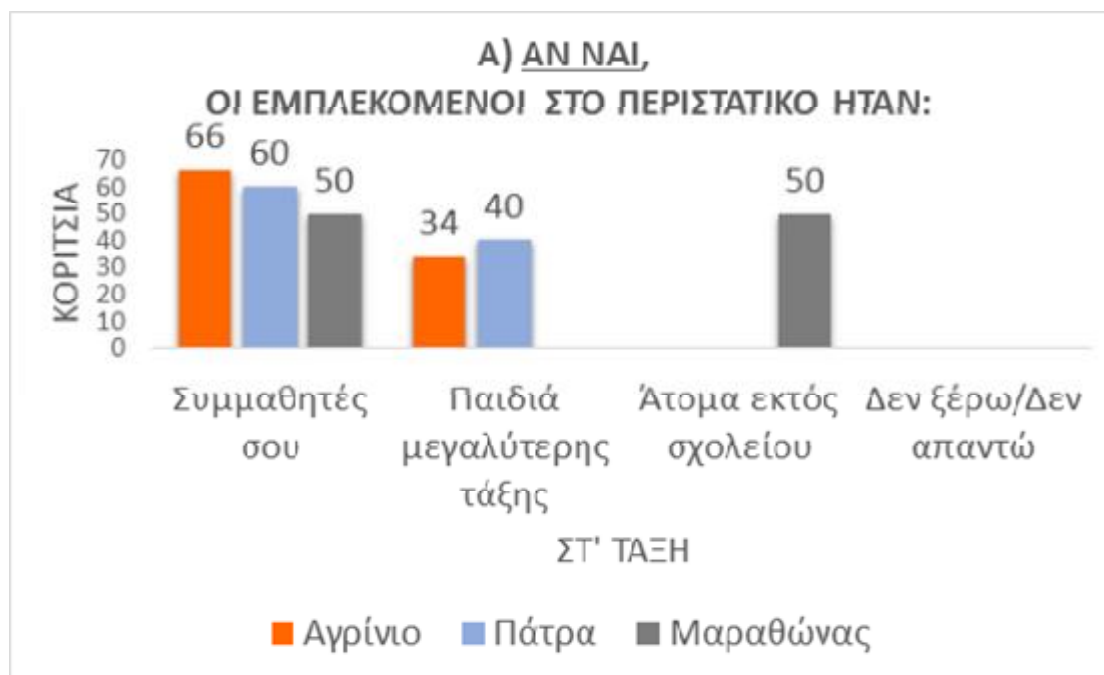

7) ΠΟΙΑ ΠΑΙΔΙΑ ΠΙΣΤΕΥΕΤΕ ΟΤΙ ΕΙΝΑΙ ΠΙΘΑΝΟΤΕΡΟ ΝΑ ΠΕΣΟΥΝ ΘΥΜΑ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ;

8) ΕΧΕΙΣ ΠΕΣΕΙ ΠΟΤΕ ΘΥΜΑ ΣΧΟΛΙΚΟΥ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΥ;

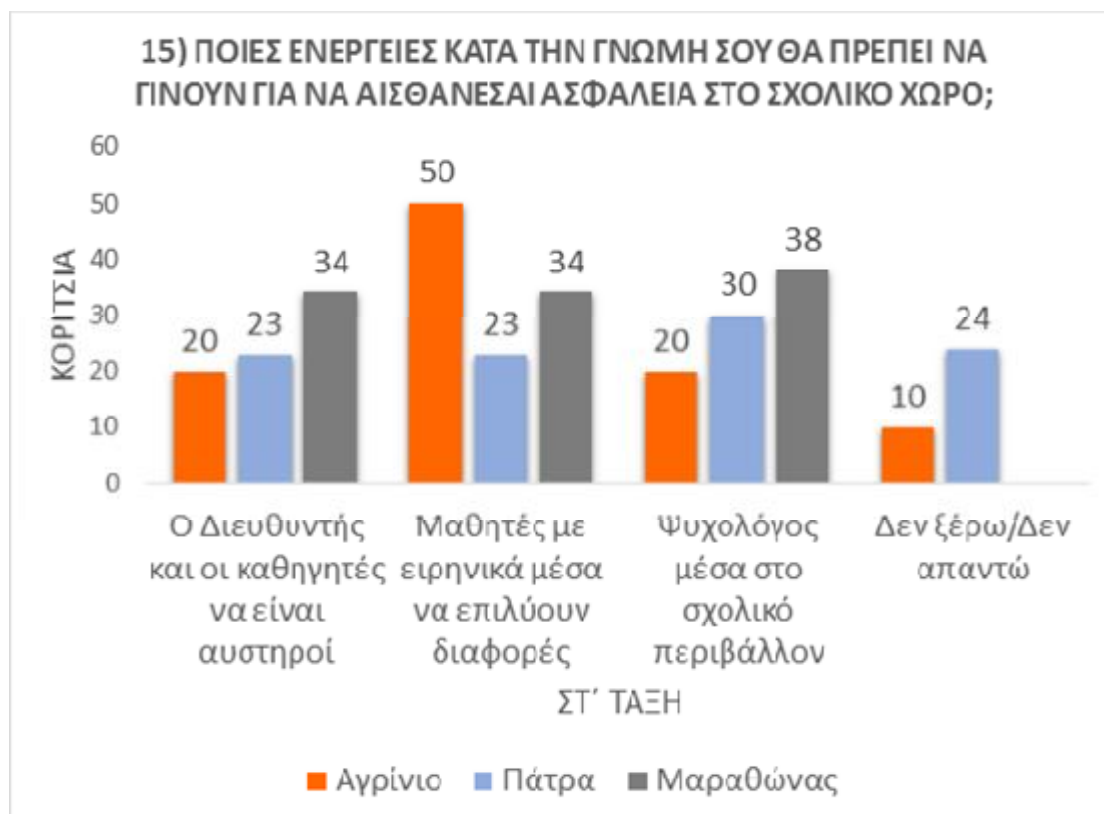

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ

Ημερομηνία:

Τάξη:

Σχολείο:

Δημογραφικά στοιχεία

- **Φύλο:** A) Αγόρι B) Κορίτσι

- **Με ποιους μένεις στο σπίτι:**

A) Με την οικογένεια μου B) Με τον έναν γονέα

Γ) Με γιαγιά και παππού Δ) Με μεγαλύτερα αδέρφια

- **Πόσα αδέρφια έχεις;**

A) Κανένα B) Ένα Γ) Δύο Δ) Περισσότερα από 2

- **Οι γονείς σου εργάζονται;** A) Μόνο ο ένας B) Και οι δυο Γ) Κανένας

- **Οι γονείς σου έχουν τελειώσει:** A) Δημοτικό B) Γυμνάσιο Γ) Λύκειο Δ) Πανεπιστήμιο

Ερωτήσεις

1. Ποια είναι τα συναισθήματα που βιώνετε μέσα στην οικογένειά σου:

A) Ασφάλεια B) Φόβος Γ) Απόρριψη Δ) Δεν ξέρω/Δεν απαντώ

2. Νομίζεις ότι μέσα στην οικογένειά σου γίνονται συχνά τσακωμοί;

A) Πολύ συχνά B) Μερικές φορές Γ) Ποτέ Δ) Δεν Ξέρω / Δεν απαντώ

3. Έχεις φίλους στο σχολείο;

A) Πολλούς B) Λίγους Γ) Καθόλου Δ) Δεν ξέρω / Δεν απαντώ

4. Θεωρείς τις σχέσεις σου καλές με τους συμμαθητές σου;

A) Πολύ B) Λίγο Γ) Καθόλου Δ) Δεν ξέρω / Δεν απαντώ

5. Έχετε διαπιστώσει περιστατικά βίας στο χώρο του σχολείου;

A) Ναι B) Ίσως Γ) Όχι Δ) Δεν ξέρω / Δεν απαντώ

6. Ποια από τα παρακάτω θεωρείς ότι είναι περιστατικά βίας ή εκφοβισμού:

A) Σωματική βία (σπρώξιμο) B) Λεκτική βία (βρισιές) Γ)
Ψυχολογική βία (απόρριψη) Δ) Δεν ξέρω / Δεν απαντώ

7. Ποια παιδιά πιστεύετε ότι είναι πιθανότερο να πέσουν θύμα σχολικού εκφοβισμού;

- A) Παιδιά διαφορετικής καταγωγής / διαφορετικής θρησκείας
- B) Εσωστρεφείς χαρακτήρες / αδύναμοι χαρακτήρες
- Γ) Παιδιά που ανήκουν σε άλλη ομάδα / παρέα του σχολείου
- Δ) Δεν ξέρω / Δεν απαντώ

8. Έχεις πέσει ποτέ θύμα σχολικού εκφοβισμού;

- A) Ναι
- B) Ίσως
- Γ) Όχι
- Δ) Δεν ξέρω / Δεν απαντώ

A) Αν ναι

Οι εμπλεκόμενοι στο περιστατικό ήταν:

- A) Συμμαθητές-τριες
- B) Παιδιά μεγαλύτερης ηλικίας
- Γ) Άτομα εκτός σχολείου
- Δ) Δεν ξέρω / Δεν απαντώ

B) Πού έγινε το περιστατικό:

- A) Εντός του σχολείου
- B) Εκτός του σχολείου
- Γ) Διαδικτυακός εκφοβισμός (internet)
- Δ) Δεν ξέρω / Δεν απαντώ

9. Αισθάνεσαι ασφάλεια στο σχολείο μετά το περιστατικό;

- A) Ναι
- B) Ίσως
- Γ) Όχι
- Δ) Δεν ξέρω / Δεν απαντώ

10. Αν σου συνέβαινε περιστατικό εκφοβισμού στο σχολείο που θα απευθυνόσουν;

A) Οικογένεια B) Φίλους Γ) Δάσκαλο/α Δ) Δεν ξέρω / Δεν απαντώ

11. Έχεις ενημερωθεί ποτέ από το σχολείο για τον σχολικό εκφοβισμό;

A) Ναι B) Ίσως Γ) Όχι Δ) Δεν ξέρω / Δεν απαντώ

12. Έχεις ποτέ πέσει θύμα διαδικτυακού εκφοβισμού (internet) ;

A) Πολύ συχνά B) Κάποιες φορές Γ) Ποτέ Δ) Δεν ξέρω / Δεν απαντώ

13. Έχεις γίνει μάρτυρας σε περιστατικό βίας εναντίον κάποιου συμμαθητή σου;

A) Ναι B) Ίσως Γ) Όχι Δ) Δεν ξέρω / Δεν απαντώ

14. Έχεις συμμετάσχει ποτέ σε περιστατικό σχολικού εκφοβισμού;

A) Ναι B) Ίσως Γ) Όχι Δ) Δεν ξέρω / Δεν απαντώ

Αν Ναι:

Με ποια μορφή βίας:

A) Λεκτική B) Σωματική Γ) Ψυχολογική Δ) Δεν ξέρω / Δεν απαντώ

15. Ποιες ενέργειες κατά τη γνώμη σου θα πρέπει να γίνουν για να αισθάνεσαι ασφάλεια στο σχολικό χώρο;

A) Ο Διευθυντής και οι καθηγητές να ενδιαφέρονται περισσότερο για τους μαθητές και να είναι αυστηροί σε περιστατικά βίας.

B) Οι μαθητές να μάθουν/ εκπαιδευτούν στο να επιλύουν με ειρηνικά μέσα τις διαφορές

Γ) Να υπάρχει ψυχολόγος στο σχολείο, ο οποίος θα διαχειρίζεται τα περιστατικά βίας

Δ) Δεν ξέρω / Δεν απαντώ

Ευχαριστούμε πολύ για τη βοήθειά σας!